

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЛЯНОВСЬКИЙ ГЛІБ АРКАДІЙОВИЧ

УДК [336.13.051:378.4](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ**

072 – Фінанси, банківська справа та страхування

07 – Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Поляновський Г.А.

Науковий керівник: Лютий Ігор Олексійович, доктор економічних наук, професор,
Заслужений економіст України

Київ - 2023

АНОТАЦІЯ

Поляновський Г.А. Трансформація моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У дисертації досліджено теоретичні засади та практику фінансування закладів вищої освіти (ЗВО), здійснено оцінювання чинної моделі фінансування ЗВО в Україні та розроблено практичні підходи щодо її трансформації у контексті кращих міжнародних практик та євроінтеграційних процесів в Україні.

У дослідженні узагальнено наукові підходи щодо інституційного призначення вищої освіти у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави через прояви та акумулювання індивідуальних та суспільних вигод, активізації інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці, розвитку людського капіталу та збільшення податкових надходжень до державного бюджету.

Розкрито сутнісні характеристики процесу і моделей фінансування ЗВО на макро та мікроекономічному рівнях. На макроекономічному рівні модель фінансування ЗВО охоплює процеси конкурентного розподілу бюджетних асигнувань на вищу освіту на основі законодавчо встановлених процедур та показників діяльності для забезпечення ефективності і прозорості фінансування вищої освіти, а також досягнення якості вищої освіти та фінансової автономії ЗВО. На мікроекономічному рівні модель фінансування окремого ЗВО розглянуто через розширення джерел фінансових надходжень та можливості їх використання у контексті збалансування інтересів усіх стейкхолдерів, а саме: ЗВО, держави, домогосподарств і бізнесу.

Проаналізовано вітчизняні та міжнародні практики фінансування ЗВО та здійснено класифікацію форм розподілу фінансових ресурсів між ЗВО за ознакою руху бюджетних коштів: прямого або опосередкованого. До прямого розподілу віднесено такі моделі фінансування ЗВО, як: інкрементне фінансування, переговорне фінансування, формульне фінансування (на основі вхідних або вихідних показників),

фінансування на основі результатів (на основі показників діяльності, контракти на основі результатів та конкурентні фонди); фінансування досконалості. Непрямий розподіл охоплює такі моделі фінансування ЗВО, як: ваучери на вимогу, студентські кредити; податкові пільги.

Виявлено глобальні тренди щодо імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО і моделей фінансування на основі контрактів у країнах демократичного світу. Моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО вирізняють переваги щодо використання вихідних показників ЗВО, показників їх результату і впливу, що забезпечує ефективність і прозорість використання ними бюджетних коштів для підвищення ефективності їх управління. Водночас обмеження першої моделі полягають у короткостроковому горизонті планування діяльності ЗВО за рахунок щорічного надання бюджетних коштів та у складності оцінювання результатів діяльності ЗВО. Це генерує низку непередбачуваних ефектів, зокрема: неповноту кількісного оцінювання якості діяльності ЗВО, ефект вільної прогулянки (отримання винагороди одними науково-педагогічними працівниками за рахунок інших), неможливість урахування галузевої диференціації університетів (класичні, технічні, дослідницькі тощо). З'ясовано, що сильні сторони моделі фінансування на основі контрактів полягають у забезпеченні середньострокового планування ЗВО за рахунок підписання контрактів на термін від 3 до 5 років, що уможливорює підвищення ефективності їх управління, врахуванні галузевої специфіки університетів через вибір показників їх діяльності для визначення обсягів їх бюджетного фінансування задля посилення фінансової автономії ЗВО. Слабкі сторони другої моделі проявляються у великих обсягах трансакційних витрат, що зумовлені складністю укладання контрактів між державою і ЗВО унаслідок об'єктивізації бюрократичних процедур та суб'єктивізації процесу визначення цілей та показників діяльності ЗВО у конкурентному розподілі бюджетних коштів.

У роботі узагальнено організаційно-інституційні засади фінансування вітчизняної вищої освіти загалом та імплементацію формульної моделі фінансування українських ЗВО зокрема, визначено основні етапи і цілі трансформації цієї моделі у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів в Україні. Процес

бюджетного фінансування вищої освіти за формульною моделлю містить три компоненти: фінансування стабільності; фінансування за показниками діяльності ЗВО; резервне фінансування. Перший компонент за сутністю цілеспрямованості являє собою інкрементальне фінансування ЗВО, що сфокусоване на динаміці чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Другий компонент визначається добутком показників діяльності ЗВО (показник масштабу діяльності, показник регіональної підтримки, показник наукової активності, показник міжнародного визнання, показник працевлаштування випускників), що скореговані на фактичну чисельність студентів, які навчаються за державним замовленням. Третій компонент є запасним фондом для покриття непередбачуваних витрат.

На основі здійсненого макроекономічного аналізу практики фінансування вищої освіти встановлено, що в Україні показник сукупних витрат на вищу освіту у відсотках до ВВП значно перевищує середній рівень відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Порівняно високі сукупні витрати на вищу освіту зумовлюють високий рівень освіченості населення України, що значно перевищує середній рівень відповідних показників освіченості населення країн ЄС та ОЕСР. При цьому досягнутий високий рівень освіченості в Україні не супроводжувався бажаними соціально-економічними ефектами сталого розвитку держави, зокрема це засвідчував низький рівень показників ВВП у розрахунку на одного мешканця, що у 3,5 рази нижчий середнього рівня відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Відзначено подібну тенденцію щодо такого індикатора соціального добробуту, як індекс людського капіталу.

Ідентифіковано, що високий рівень освіченості населення України і відсутність позитивних соціально-економічних ефектів є наслідком запровадження хибних стимулів з боку держави у моделі фінансування ЗВО на основі державного замовлення. Прогресивне запровадження формульної моделі державного фінансування ЗВО за показниками діяльності мало на меті стимулювання ефективності діяльності ЗВО та досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів. На основі аналізу вітчизняної практики державного фінансування ЗВО за формульною моделлю з'ясовано, що досягнуті позитивні ефекти спостерігалися у

площині прозорого розподілу бюджетних коштів. Щодо стимулювання ефективності, то за результатами здійсненого регресійного аналізу встановлено, що чинна формульна модель фінансування здебільшого фокусується на вхідних кількісних показниках, що спонукає ЗВО пріоритезувати чисельність студентів, а не якість надання освітніх послуг.

При розгляді сучасних викликів та розкриття характеру їх впливу на вітчизняну систему вищої освіти показано, що ключовим викликом для української вищої освіти стало повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної України. З початком повномасштабної війни прояв цього виклику стосувався не лише фінансового забезпечення українських ЗВО через скорочення обсягів їх державного фінансування, а насамперед зупинення освітніх і наукових процесів та масштабне переміщення ЗВО із територій, близьких до бойових дій, адже українські освітні заклади та цивільна інфраструктура стали пріоритетними об'єктами для фізичного руйнування державою-агресоркою. Відтак безпрецедентним в історії людства стало відновлення освітніх і наукових процесів в українських ЗВО, у тому числі і переміщених, вже через місяць після початку війни, що продемонструвало всьому світу громадянський спротив і відповідальну громадянську позицію освітян. Водночас українські ЗВО постали перед проблемою виживання. Якщо на початку воєнних дій ішлося про міграцію за кордон частини українського студентства, то вступні кампанії 2022 та 2023 рр. засвідчили негативну тенденцію до зменшення чисельності абітурієнтів і загальної чисельності студентів, що матиме довгостроковий вплив на якісні та кількісні показники людських ресурсів національної економіки. Тривала повномасштабна війна послабила конкурентоспроможність українських ЗВО на міжнародних ринках освітніх послуг, а відтік українських та іноземних студентів суттєво зменшив фінансові надходження з недержавних джерел, і це на тлі кумулятивного зростання витрат ЗВО на облаштування укриттів і бомбосховищ, а також потреби відновлення навчальних корпусів після їх руйнувань. У площині державного фінансування вищої освіти в Україні у 2022 році було здійснено перерозподіл частини бюджетних коштів ЗВО на потреби оборони країни, а також призупинено використання формульної моделі розподілу бюджетних коштів між ЗВО, відновлення якої планується у 2024 році.

У роботі відзначено, що центральний орган реалізації державної політики у сфері освіти і науки – МОН України – ефективно реалізує свої функції, не дивлячись на виклики війни, зокрема в частині трансформації моделі фінансування ЗВО та імплементації кращих міжнародних практик.

У дисертації узагальнено кращі практики державного фінансування ЗВО різних країн світу, зокрема здійснено порівняльний аналіз моделей фінансування ЗВО на прикладі двох країн: Німеччини та Австрії. Встановлено, що обрані країни, як і більшість країн демократичного світу, переходять та/або вже імплементували моделі фінансування ЗВО на основі результатів діяльності, що стимулюють якість надання освітніх послуг. Насамперед відзначено ефективність фінансування ЗВО за контрактами на основі результатів, які орієнтовані на синергію поєднання вихідних показників ЗВО та показників їх результату і впливу. Зміщення акцентів з вхідних показників ЗВО (формульне фінансування на основі показників діяльності) на вихідні показники діяльності ЗВО, досягнуті ними результати та згенерований ними вплив уможливорює цілеспрямованість ЗВО на всебічне досягнення якості освітнього і наукового процесів.

На основі опрацювання кращих міжнародних практик фінансування ЗВО та з урахуванням сильних та слабких сторін чинної моделі фінансування ЗВО в Україні, розроблено напрями трансформації формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО. Насамперед, доведено необхідність зміщення фокусу у моделі фінансування ЗВО з вхідних показників їх діяльності на вихідні показники, показники їх результату і впливу, що дозволить стимулювати ефективність діяльності вітчизняних ЗВО. Реалізація цієї пропозиції ґрунтується на збільшенні частки фінансування ЗВО в Україні за показниками їх діяльності з 25% до 50% від сукупних обсягів державного фінансування, що буде стимулювати українські ЗВО до підвищення якості надання освітніх послуг. У дисертації показано, що прогрес досягнення ЗВО фінансової автономії базується на множинності джерел фінансування з домінуванням недержавних фінансових надходжень. Відтак до чинної моделі фінансування ЗВО в Україні запропоновано додати показник зовнішнього фінансування ЗВО, що охоплює дослідницькі контракти з бізнесом, обсяги фінансування з фондів ЄС та міжнародних

партнерств, що дасть змогу активізувати співпрацю українських ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами та іноземними університетами. Другий напрям трансформації запропоновано реалізовувати через імплементацію контрактів на основі результатів діяльності ЗВО з використанням показників їх участі і прогресу, вихідних показників та показників їх результату і впливу. Це дасть змогу усунути головний недолік чинної формульної моделі фінансування ЗВО – орієнтацію ЗВО на вхідні показники їх діяльності та динаміку чисельності студентів. Запропоновано виділяти державне фінансування для ЗВО у формі блок-грантів, що уможливило досягнення фінансової автономії вітчизняних ЗВО через самостійний розподіл наданих бюджетних коштів. Також аргументовано необхідність виділення у фінансуванні ЗВО трьох основних складових їх діяльності, а саме: освітня діяльність; наукова діяльність; стратегічний розвиток. Це дасть змогу застосувати комплекс показників діяльності ЗВО для підвищення якості їх оцінювання та об'єктивізації управлінських рішень. Контракти будуть укладатися окремо з кожним ЗВО на термін від 2 до 4 років, що забезпечить середньостроковий горизонт планування фінансових надходжень до ЗВО та врахування галузевої спеціалізації університетів.

Ключові слова: вища освіта і наука; заклади вищої освіти; університети; класичні, технічні та дослідницькі університети; індивідуальні та суспільні ефекти; соціально-економічний розвиток; фінансування вищої освіти; фінансування закладів вищої освіти; модель фінансування закладів вищої освіти; витрати і видатки державного бюджету; бюджетування; глобалізація і глобальні тренди; макроекономічний аналіз; оцінка й індикатори; ефективність, прозорість, фінансова автономія.

ANNOTATION

Polianovskyi H. A. Transformation of funding model for higher education institutions in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy Degree in specialty 072 – Finance, banking and insurance – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The dissertation examines theoretical foundations and practice of funding higher education institutions (HEIs), evaluates a current funding model of HEIs in Ukraine, and develops practical approaches to its transformation in the context of best international practices and European integration processes in Ukraine.

The study summarizes scientific approaches to the institutional purpose of higher education in ensuring the socio-economic development of the state through the manifestation and accumulation of individual and public benefits, intensification of innovation, increase in labor productivity, human capital development and increase in tax revenues to the public budget.

The essential characteristics of the funding process and funding models of HEIs at the macro and microeconomic levels are revealed. At the macroeconomic level, the funding model of HEIs covers the processes of competitive allocation of budgetary funds for higher education based on legally established procedures and performance indicators to ensure the efficiency and transparency of higher education funding, as well as to achieve the quality of higher education and financial autonomy of HEIs. At the microeconomic level, the funding model for an individual HEI is considered through the diversification of financial revenue streams and the possibility of their use in the context of balancing the interests of all stakeholders, namely: HEIs, the state, households, and businesses.

The study analyzes domestic and international practices of funding HEIs and classifies the forms of distribution of financial resources between HEIs on the basis of budgetary funds flow: direct or indirect. The direct distribution includes such funding models of HEIs as: incremental funding, negotiated funding, formula-based funding (based on input or output indicators), performance-based funding (based on performance indicators, performance-based contracts, and competitive funds); and funding for excellence. Indirect allocation includes such funding models for HEIs as: vouchers on demand, student loans, and tax incentives.

Global trends in the implementation of performance-based funding models and performance contracts in the democratic world are identified. Performance-based funding models for HEIs have advantages in terms of using the output indicators of HEIs, indicators of their outcome and impact, which ensures the efficiency and transparency of their use of budget funds to improve the efficiency of their management. At the same time, the limitations of the first model are the short-term planning horizon of the HEI activities due to the annual allocation of budget funds and the complexity of evaluating the performance of the HEIs. This generates a number of unpredictable effects, in particular: incomplete quantification of the quality of HEIs' activities, the effect of free riding (some academic staff being rewarded at the expense of others), and the inability to take into account the sectoral differentiation of universities (classical, technical, research, etc.). It has been found that the strengths of the performance contracts are to enable medium-term planning of HEIs by signing contracts for a period of 3 to 5 years, which makes it possible to improve the efficiency of their management, considering the sectoral specifics of universities through the choice of performance indicators to determine the amount of their budget funding to strengthen their financial autonomy. The weaknesses of the second model are manifested in the high transaction costs caused by the complexity of concluding contracts between the state and HEIs due to the objectification of bureaucratic procedures and the subjectification of the process of setting goals and performance indicators for HEIs in the competitive distribution of budget funds.

The study summarizes the organizational and institutional framework for funding domestic higher education in general and the implementation of the formula-based funding model for Ukrainian HEIs and identifies the main stages and goals of transforming this model in the context of globalization and European integration processes in Ukraine. The process of budgetary funding of higher education under the formula model includes three components: stability funding; funding based on the performance of HEIs; and reserve funding. The first component is an incremental funding of HEIs focused on the dynamics of the number of students enrolled under the state order. The second component is determined by the multiplication of the performance indicators of the HEI (indicator of the activity scale, indicator of regional support, indicator of scientific activity, indicator of international

recognition, indicator of graduate employment) adjusted for the actual number of students enrolled under the state order. The third component is a reserve fund to cover unforeseen expenses.

Based on the macroeconomic analysis of the practice of funding higher education, it was found that in Ukraine the indicator of total expenditures on higher education as a percentage of GDP significantly exceeds the average level of the corresponding indicators of the EU and OECD countries. The relatively high total expenditures on higher education result in a high level of educational attainment of the Ukrainian population, which is significantly higher than the average level of the corresponding indicators of the EU and OECD countries. At the same time, the high level of educational attainment in Ukraine was not accompanied by the desired socio-economic effects of sustainable development of the state, in particular, this was evidenced by the low level of GDP per capita, which is 3.5 times lower than the average level of the corresponding indicators of the EU and OECD countries. A similar trend was observed regarding such an indicator of social well-being as the human capital index.

It is identified that the high level of educational attainment of the population of Ukraine and the lack of positive socio-economic effects are the result of the introduction of inappropriate incentives from the state in the funding model of HEIs based on the state order. The progressive implementation of formula-based funding model for HEIs including performance indicators was aimed at stimulating the efficiency of HEIs and achieving transparency in the distribution of budget funds. Based on the analysis of formula-based funding model for HEIs in Ukraine, it was found that the achieved positive effects were observed in transparent distribution of budget funds. Regarding efficiency incentives, the regression analysis shows that the current formula-based funding model focuses mainly on input indicators, which encourages HEIs to prioritize the number of students rather than the quality of educational services.

When considering the current challenges and revealing the nature of their impact on domestic higher education system, it is shown that the key challenge for Ukrainian higher education has become the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of sovereign Ukraine. With the outbreak of full-scale war, this challenge was manifested not

only in the financial support of Ukrainian HEIs through the reduction of their public funding, but primarily in the suspension of educational and scientific processes and the large-scale relocation of HEIs from areas close to hostilities, as Ukrainian educational institutions and civilian infrastructure became priority targets for physical destruction by the aggressor state. As a result, it was unprecedented in human history that educational and research processes in Ukrainian universities, including those that were relocated, resumed a month after the war began, demonstrating to the world the civil resistance and responsible civic position of educators. At the same time, Ukrainian universities faced the problem of survival. While at the beginning of the hostilities there was the issue of migration abroad of some Ukrainian students, the admission campaigns of 2022 and 2023 showed a negative trend towards a decrease in the number of applicants and the total number of students, which will have a long-term impact on the qualitative and quantitative indicators of human resources of the national economy. The prolonged full-scale war has weakened the competitiveness of Ukrainian HEIs in the international education markets, and the outflow of Ukrainian and foreign students has significantly reduced financial revenues from private sources, amid the cumulative increase in the costs of HEIs to equip bomb shelters, as well as the need to restore educational buildings after their destruction. In terms of public funding of higher education in Ukraine, in 2022, part of the budget funds of HEIs was redistributed to the needs of the country's defense, and the use of the formula-based model for the distribution of budget funds between HEIs was suspended, which is planned to be resumed in 2024.

The study notes that the central body for implementing state policy in the field of education and science, the Ministry of Education and Science of Ukraine, effectively carries out its functions despite the challenges of war in terms of transforming the model of funding HEIs and implementing best international practices.

The dissertation summarizes the best practices of public funding of HEIs from around the world and provides a comparative analysis of the funding models of HEIs on the example of two countries: Germany and Austria. It is revealed that the selected countries, like most countries in the democratic world, are transitioning to and/or have already implemented performance-based funding models for HEIs that stimulate the quality of educational services. In particular, the effectiveness of funding HEIs under performance contracts,

which are focused on the synergy of combining the output indicators of HEIs and indicators of their outcome and impact, was noted. Shifting the emphasis from the input indicators of HEIs (formula-based funding) to the output indicators of HEIs, the outcomes they achieve and the impact they generate makes it possible for HEIs to focus on the comprehensive achievement of the quality of educational and scientific activities.

Based on the study of the best international practices of funding HEIs and considering the strengths and weaknesses of the current model of funding for HEIs in Ukraine, directions for transforming the formula-based funding model of higher education are proposed. First, it is proved that there is a need to shift the focus of the funding model for HEIs from input indicators to output indicators, indicators of their outcome and impact, which will stimulate the efficiency of domestic HEIs. The fulfillment of this proposal is based on increasing the share of funding for Ukrainian HEIs based on their performance indicators from 25% to 50% of the total public funding, which will stimulate Ukrainian HEIs to improve the quality of educational services. The dissertation shows that the progress of achieving financial autonomy of HEIs is based on the diversity of funding sources with the dominance of non-public financial revenues. Therefore, it is proposed to add an indicator of external funding of HEIs in Ukraine, which includes research contracts with businesses, funding from EU funds, and international partnerships, to the current model of funding for HEIs in Ukraine, which will allow intensifying cooperation between Ukrainian HEIs and the business sector, European funds, and foreign universities. The second direction of transformation is proposed to be fulfilled through the implementation of performance contracts for HEIs using indicators of their participation and progress, output indicators, and indicators of their outcome and impact. This will help to eliminate the main drawback of the current formula-based funding model for HEIs - the focus of HEIs on the input indicators of their activities and the dynamics of student enrollment under state order. It is proposed to allocate public funding for HEIs in the form of block grants, which makes it possible to achieve financial autonomy for domestic HEIs through the independent distribution of the provided budget funds. It is also argued that funding should be allocated based on three main components of the activities of HEIs, namely: educational activities; research activities; and strategic development. This will make it possible to use a set of indicators of the HEI's performance

to improve the quality of their assessment and objectify management decisions. Contracts will be concluded separately with each HEI for a period of 2 to 4 years, which will provide a medium-term horizon for planning financial revenues to HEIs and considering the sectoral specifics of universities.

Keywords: higher education and science; higher education institutions; universities; classical, technical and research universities; individual and social effects; socio-economic development; funding of higher education; funding of higher education institutions; funding model of higher education institutions; public budget expenses and expenditures; budgeting; globalization and global trends; macroeconomic analysis; evaluation and indicators; efficiency, transparency, financial autonomy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті в іноземних виданнях:

1. Polianovskyi H., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Liutyi I. Digital and Technological Support of Distance Learning at Universities under COVID-19 (Case of Ukraine). *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2021. № 13(4). P. 595–613. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/13.4/500> (Web of Science; Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala has 2021 JCI 0.95, calculated by Clarivate Analytics, Web of Science in 2022; JCI Category: EDUCATION & EDUCATIONAL RESEARCH in ESCI edition; Category Rank: 257/739; Category Quartile: Q2).

2. Polianovskyi H., Zatonatska T., Liutyi I. Utilization of Information Technologies in Higher Education. In 2019 IEEE International Conference on Advanced Trends in Information Theory (ATIT). 2019. IEEE. P. 349–354. URL: <https://doi.org/10.1109/ATIT49449.2019.9030449> (Scopus).

3. Dluhopolskyi O., Zatonatska T., Polianovskyi H. Implementation of Distance Learning Technologies in Higher Education Institutions under COVID-19 Pandemic (Case of Ukrainian Universities). In 2021 DisCo: Active Learning in Digital Era: How Digital Tools promote a Conscious, Open-minded, Creative and Social-Oriented Thinking: 16th Conference Reader. September 6-7, 2021. Prague: Center for Higher Education Studies, Czech Republic. P. 32–47 (Web of Science).

4. Polianovskyi H., Liutyi I. Models of Financing Higher Education Institutions: Case Studies. *Regional Innovations Journal*. 2020. № 1. P. 18–31. (Regional Innovations is indexed in: Advance Science Index, GIF – Global Impact Factor, EconPapers, Registry of Open Access Repositories, IDEAS REPEC, OCLC WorldCat, RINC, Google Scholar; Under evaluation: Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus, Scopus).

Статті в українських наукових фахових виданнях:

1. Polianovskyi H. Reshaping Higher Education Funding in Ukraine: from the Soviet-Era Funding Model to the Performance-Based Funding. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2022. № 1 (218). P. 32–38. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/218-1/5> (Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus, REPEC, Google Scholar).

2. Ljutyj I., Polianovskyi H. Features and Results of Financing Higher Education Institutions in Terms of Integration Processes (the case of Ukraine and Norway). *RFI Scientific Papers (Наукові Праці НДФІ)*. 2020. № 4. P. 34–48. URL: <https://doi.org/10.33763/npndfi2020.04.034> (Google Scholar, Research Bible, Index Copernicus ICI World Journals).

3. Лютий І. О., Білявська О. Б., Поляновський Г. А. Фінансова автономія університетів: історичний огляд та міжнародний досвід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2020. № 18(46). С. 68–78. URL: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2020-18\(46\)-68-78](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2020-18(46)-68-78) (Index Copernicus (ICV 2016 = 63.07), EBSCO Publishing, Google Academy (h-індекс 9)).

4. Поляновський Г. А. Стратегічні орієнтири вдосконалення фінансування державних закладів вищої освіти України. *Бізнес Інформ*. 2019. № 5. С. 185–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2019_5_30 (Google Scholar, Україніка наукова).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Поляновський Г. А. Трансформація механізму фінансування сектору вищої освіти в Україні. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Вип. XVI. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2023. С. 158–159.

2. Поляновський Г. А. Сучасний стан сектору вищої освіти в Україні: проблеми та виклики. *Шевченківська весна 2023, Економіка, Повоєнне відновлення економіки України: проблеми та перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Вип. XXI. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2023. С. 381–382.

3. Поляновський Г. А. Трансформація механізму фінансування вищої освіти в Україні: від радянської моделі до моделі фінансування на основі результатів. *Шевченківська весна 2022, Економіка, Цифрова трансформація економіки в умовах пандемії COVID-19*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Вип. XX. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 165–166.

4. Поляновський Г. А. Сучасні проблеми фінансування сектору вищої освіти в Україні. *Шевченківська весна 2021, Економіка, На шляху до сталого розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Вип. XIX. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2021. С. 334.

5. Поляновський Г. А. Напрями модернізації моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні. *Шевченківська весна 2020, Економіка, Сучасні виклики економіки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Вип. XVIII. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2020. С. 19–21.

6. Поляновський Г. А. Сучасний стан фінансування сектору вищої освіти в Україні та напрями його реформування. *Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Перспектива, 2020. С. 19–24.

7. Поляновський Г. А. Модернізація фінансування державних закладів освіти. *Шевченківська весна 2019, Економіка: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. Вип. XVII. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2019. С. 60–61.

8. Поляновський Г. А. Використання сучасних інформаційних систем в освітньому просторі. *Об'єднанні наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вип. VI. Київ: ВПЦ Київський Університет, 2019. С. 63–68.

9. Поляновський Г.А. *Тенденції розвитку краудфандингу в сучасному бізнес-середовищі*. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України, матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Вип. XV, КНУ ім. Тараса Шевченка, 2018. С. 42–43.

10. Поляновський Г.А. *Особливості функціонування світового валютного ринку*. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України, матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Вип. XIV, КНУ ім. Тараса Шевченка, 2017. С. 102–105.

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО СВІТУ	31
1.1. Вища освіта та її інституційне призначення у соціально-економічному розвитку держави	31
1.2. Сутнісні характеристики фінансування закладів вищої освіти за процесним підходом	40
1.3. Прогресивна практика та моделі державного фінансування закладів вищої освіти у країнах ЄС та ОЕСР	57
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	78
2.1. Організаційно-інституційні засади імплементації формульної моделі фінансування закладів вищої освіти у практику державного фінансування вищої освіти в Україні	78
2.2. Макроекономічний порівняльний аналіз процесів фінансування закладів вищої освіти в Україні та країнах демократичного світу	102
2.3. Аналітичний інструментарій оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вищої освіти на прикладі українських університетів	139
Висновки до розділу 2	162
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	165
3.1. Сучасні виклики та об'єктивна необхідність імплементації прогресивних європейських моделей фінансування закладів вищої освіти в українську практику	165
3.2. Інституційний ландшафт трансформації моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції	184
Висновки до розділу 3	201
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	210
ДОДАТКИ	229

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗВО – заклади вищої освіти;

CAGR – Compound Annual Growth Rate;

АЄУ – Асоціації європейських університетів;

NPM – New Public Management;

PBF – performance-based funding;

ЄК – Європейська Комісія;

ЄС – Європейський Союз;

ЦСЄ – Центральна-Східна Європа;

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку;

ЦПДВО – Центру перспективних досліджень вищої освіти;

ВСТУП

Актуальність теми. Глобальні трансформації усіх сфер життєдіяльності суспільства у XXI ст. об'єктивізує перехід до економіки знань. Пріоритезація знань та їх економічного втілення як домінуючого фактора розвитку всіх сфер суспільного життя зумовили перетворення вищої освіти на масове і глобальне явище, формування глобального ринку освітніх послуг. Наразі вища освіта є головним елементом сучасної моделі економіки – економіки знань, де знання розглядаються як один із ключових факторів економічного зростання та покращення соціального добробуту держав та індивідів. Відтак вища освіта постала одним із важливих об'єктів державного фінансування як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються.

Із набуттям незалежності України та цілеспрямованим її розвитку до кола країн демократичного світу вища освіта перебувала у фокусі пріоритетних об'єктів державного фінансування. Водночас найголовніші інституційні трансформації фінансування вищої освіти в Україні полягали у розширенні джерел її фінансового забезпечення: від виключно бюджетного фінансування забезпечено перехід до множинних джерел із долученням фінансових ресурсів домогосподарств і бізнесу. Головним результатом трансформації процесів фінансування вищої освіти в Україні стало запровадження формульної моделі фінансування вітчизняних закладів вищої освіти (ЗВО). На різних етапах соціально-економічного розвитку держави поставали нові виклики у царині фінансування вищої освіти, наразі актуалізовано проблематику ефективності та прозорості розподілу бюджетних коштів у контексті комплексного аналізу результативності чинної формульної моделі фінансування ЗВО в Україні.

Також, враховуючи збільшення дефіциту державного бюджету України, спричинене повномасштабним вторгненням РФ на територію незалежної України, тривають чималі дискусії щодо пріоритетності об'єктів бюджетного фінансування та ефективності використання державних коштів. Неефективне використання бюджетних коштів може критично вплинути на стає функціонування вітчизняної системи вищої освіти та послабить конкурентоспроможність ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг, закріплюючи тенденції відтоку з України людського капіталу – як українського студентства, так і викладачів. Послаблення вітчизняних ЗВО

генеруватиме значні виклики і загрози у післявоєнній відбудові України та її соціально-економічному розвитку у контексті євроінтеграції. Враховуючи отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС, яке є структурним елементом та підґрунтям економічної та політичної інтеграції України до європейського простору, законодавче забезпечення вітчизняної системи вищої освіти буде поступово гармонізоване із законодавчою базою ЄС, що матиме безпосередній вплив на процеси державного фінансування вітчизняних ЗВО.

У науковій площині перша модель державного фінансування ЗВО в Україні на основі державного замовлення постала об'єктом критики з боку наукової спільноти через її неефективність та відсутність прозорості у процесах розподілу бюджетних коштів. Відтак дослідження напрямів трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні на основі аналізу кращих європейських практик лише актуалізується. Успішна імплементація прогресивного європейського досвіду державного фінансування ЗВО може цілеспрямувати розвиток українських ЗВО на забезпечення якості надання освітніх послуг та активізацію наукової діяльності, сприяти післявоєнному соціально-економічному розвитку України та її вступу до ЄС.

Теоретико-інституційні засади та практику державного фінансування вищої освіти, імплементацію сучасних моделей фінансування ЗВО, аналіз їх переваг та недоліків їх використання досліджували відомі зарубіжні науковці, зокрема: П.Бенневорт, Х. Де Бур, Б. Йонгблуд, Я. Салмі, Н. Фроліх, А. М. Хауптман та інші. Науковій проблематиці державного фінансування вищої освіти в Україні та фінансового забезпечення вітчизняних ЗВО присвячені багато наукових робіт вітчизняних вчених, зокрема В. Андрущенко, Л. Антонюк, М. Білінець, Т. Боголіб, А.Буряченка, З. Варналія, Л. Вітренко, О. Гринькевич, Н. Дрозд, О. Жилінської, Т.Затонацької, І. Каленюк, О. Кириленко, О. Красільника, І. Лютого, В. Малишка, Ю.Петленко, С. Сас, О. Тимченка, Л. Шевченка, Л. Юрчишеної, Т. Ящук та інших.

Зазначені дослідники зробили вагомий науковий доробок у дослідження проблематики державного фінансування вищої освіти, запропонувавши вирішення багатьох питань, пов'язаних з управлінням та фінансуванням ЗВО. Однак, підходи до фінансування вищої освіти з урахуванням новітніх викликів змінюються, що об'єктивізує

подальшу трансформацію їх моделей державного фінансування. Державні органи влади, політики, представники вищої освіти, науковці та громадськість знаходяться у постійній дискусії щодо вибору оптимальної моделі державного фінансування ЗВО для забезпечення ефективного і прозорого використання бюджетних коштів. Важливо, що може знадобитися ще десятиліття, щоб визначити найбільш ефективну модель розподілу державних коштів між ЗВО. Особливо це питання критичне для України, де чинна модель фінансування ЗВО багаторазово піддавалась значній критиці з боку вітчизняної наукової спільноти. Саме це зумовило актуальність дисертаційної роботи, її мету, об'єкт, предмет та завдання дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в узагальненні теоретико-інституційних засад трансформації державного фінансування вищої освіти в Україні, розробці аналітичного інструментарію оцінювання ефективності та обґрунтуванні напрямів удосконалення чинної формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО у контексті аналізу кращих практик моделей фінансування ЗВО у країнах демократичного світу.

Реалізація зазначеної мети обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- з'ясувати інституційне призначення вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави;
- розкрити сутнісні характеристики процесів фінансування ЗВО з позицій процесного підходу на макро- та мікроекономічному рівнях;
- проаналізувати прогресивні практики та моделі державного фінансування ЗВО у країнах ЄС та ОЕСР;
- ідентифікувати глобальні тренди щодо вибору моделі державного фінансування ЗВО у країнах демократичного світу;
- визначити організаційно-інституційні засади імплементації формульної моделі фінансування ЗВО в Україні;
- здійснити макроекономічний порівняльний аналіз практик фінансування ЗВО в Україні та країнах демократичного світу;
- розробити аналітичний інструментарій оцінювання ефективності формульного фінансування вищої освіти на прикладі українських університетів;

- розкрити прояви сучасних викликів функціонування вищої освіти в Україні;
- обґрунтувати об'єктивну необхідність імплементації прогресивних європейських моделей фінансування ЗВО в українську практику;
- запропонувати напрями трансформації чинної моделі державного фінансування ЗВО в Україні в умовах посилення євроінтеграційних процесів.

Об'єктом дослідження є процеси фінансування закладів вищої освіти в Україні та країнах демократичного світу.

Предметом дослідження є теоретико-інституційні засади та аналітичний інструментарій трансформації державного фінансування вищої освіти в Україні у контексті євроінтеграційних процесів на основі оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вітчизняних закладів вищої освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети дисертаційної роботи та вирішені поставлених завдань було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, такі як: системний підхід (для з'ясування інституційного призначення вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави; для розкриття сутнісних характеристики процесів фінансування ЗВО з позицій процесного підходу; для аналізу прогресивних практик та моделей державного фінансування ЗВО у країнах ЄС та ОЕСР); методи економічного та статистичного аналізу (для здійснення макроекономічного порівняльного аналізу практик фінансування ЗВО в Україні та країнах демократичного світу; для розроблення аналітичного інструментарію оцінювання ефективності формульного фінансування вищої освіти на прикладі українських університетів); абстрактно-логічні методи (для генерації висновків на основі викладеного матеріалу; для розкриття проявів сучасних викликів функціонування вищої освіти в Україні; для обґрунтування об'єктивної необхідності імплементації прогресивних європейських моделей фінансування ЗВО в українську практику); методи синтезу та порівняльного аналізу (для ідентифікації глобальних трендів щодо вибору моделі державного фінансування ЗВО у країнах демократичного світу); методи аналізу інформації (для визначення організаційно-інституційних засад імплементації формульної моделі фінансування ЗВО в Україні); графічний метод (з метою схематичної презентації теоретичних та практичних результатів дисертаційного дослідження).

Філософська основа є найважливішою частиною будь-якого дослідження, оскільки вона визначає, яким чином має проводитися та структуруватися саме дослідження. Оскільки тема даної дисертації належить до сфери вищої освіти, вона входить в галузь соціологічних досліджень, де фокус зазвичай орієнтується не на сам об'єкт дослідження, а на сприйняття об'єкта дослідження його дослідником. Загальноприйнято, що у соціальних науках вчені проводять свої дослідження з певною точкою зору на світ [81]. Існує три основні філософські підходи до дослідження соціального світу, такі як: внутрішній реалізм, номіналізм і релятивізм [126]. На нашу думку, релятивізм являє собою обґрунтований онтологічний базис для вивчення теми даної дисертації. Релятивістська онтологія стверджує, що кожна людина може по-різному відкривати та сприймати те чи інше явище. У випадку обраної теми дослідження може виникнути різноманіття думок та уявлень щодо трансформації моделей фінансування ЗВО. Науковці можуть мати різні погляди на світ, тому важко стверджувати, що існує тільки одна єдина істина [126]. Центральне онтологічне припущення цієї роботи полягає у тому, що у світі існує різноманіття реальності.

Епістемологічний вибір безпосередньо залежить як від характеру теми дослідження, так і від онтологічної позиції. Існує два протилежні теоретичні погляди на те, як слід вивчати соціальні явища, а саме: позитивізм та соціальний конструктивізм [126]. Відмінності між цими теоретичними поглядами лежать в їх онтологічній основі, яка визначає природу знань та епістемологічний вибір, що відноситься до форми, яку матимуть ці знання, та методологічну основу, що відноситься до способу, за допомогою якого ці знання будуть отримані [79]. На нашу думку, соціальний конструкціонізм вважається релевантною епістемологічною позицією, оскільки він ґрунтується на різному сприйнятті соціального світу. У соціальному конструкціонізмі головною метою є розуміння та осмислення особистого знання.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно правові акти України та інших країн, статистична інформація Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Інституту статистики ЮНЕСКО, Світового банку, матеріали Асоціації Європейських Університетів (АЄУ), Центру перспективних досліджень вищої освіти (ЦПДВО), офіційна інформація Верховної

Ради України (ВРУ), Кабінету Міністрів України (КМУ), Міністерства фінансів України (Мінфін), Міністерства освіти і науки України (МОН), Державної служби статистики України, Європейського Статистичного Офісу (Євростат), офіційних документів закладів вищої освіти України та інших міжнародних університетів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у такому:

удосконалено:

- сутнісні характеристики процесу фінансування вищої освіти у контексті їх розкриття на макро- та мікроекономічному рівнях з інституційних засад чинної моделі фінансування вітчизняних ЗВО. На макроекономічному рівні модель фінансування ЗВО містить процеси конкурентного розподілу бюджетних асигнувань на вищу освіту на основі законодавчо встановлених процедур та показників діяльності ЗВО для забезпечення ефективності і прозорості фінансування вищої освіти. На мікроекономічному рівні модель фінансування окремого ЗВО охоплює множинні джерела фінансових надходжень за надання освітніх і наукоємних послуг та механізми їх використання у контексті збалансування інтересів усіх стейкхолдерів, а саме: ЗВО, держави, домогосподарств, бізнесу. На відміну від існуючих теоретичних положень, запропонований підхід дає змогу виявляти сильні і слабкі сторони, переваги і недоліки моделей фінансування ЗВО у контексті запровадження концепту державного фінансування вищої освіти за принципами ефективності, прозорості, збалансованості інтересів усіх стейкхолдерів, як кумулятивного відображення індивідуальних та суспільних ефектів, генерованих інститутом вищої освіти;

- методичні підходи до оцінювання ефективності розподілу бюджетних коштів між ЗВО в Україні у контексті аналізу практики фінансування й оцінювання прогресивного запровадження формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО за показниками їх діяльності на прикладі десяти українських університетів (класичних і технічних). Застосування таких методичних підходів дало змогу з'ясувати, що фокусування чинної формульної моделі на вхідних показниках цілеспрямовує вітчизняні ЗВО на пріоритезацію чисельності студентів, а не на якість надання освітніх послуг. Відтак головною перевагою застосування такої формульної моделі фінансування ЗВО в Україні стало досягнення прозорості розподілу бюджетних асигнувань;

- інституційний ландшафт трансформації формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО на основі узагальнення кращих міжнародних практик фінансування вищої освіти з виокремленням двох напрямів. За першим напрямом обґрунтовано необхідність зміщення фокусу чинної моделі фінансування вітчизняних ЗВО з вхідних показників їх діяльності на їх вихідні показники, показники їх результату і впливу, що уможливить дієві стимули підвищення ефективності ЗВО. Також аргументовано включення до формульної моделі показника зовнішнього фінансування ЗВО, що дасть змогу активізувати кооперацію вітчизняних ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами й іноземними університетами. За другим напрямом запропоновано імплементацію у практику державного фінансування вітчизняних ЗВО контрактів на основі результатів їх діяльності з використанням показників їх участі та прогресу, їх вихідних показників та показників їх результату і впливу, що дозволить усунути недоліки чинної формульної моделі. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення бюджетування у системі вищої освіти через запровадження державного фінансування вітчизняних ЗВО за контрактами у формі блок-грантів із розподіленням за трьома складовими діяльності ЗВО: освітньою, науковою, а також стратегічним розвитком. Запровадження контрактів уможливить посилення фінансової автономії вітчизняних ЗВО та їх трансформацію у дослідницькі університети, а також дозволить підвищити об'єктивність оцінювання їх діяльності у контексті системного забезпечення якості освітніх послуг;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні положення та організаційно-інституційні засади трансформації державного фінансування вищої освіти в Україні загалом та імплементації формульної моделі фінансування українських ЗВО зокрема у частині визначення основних етапів та цілей трансформації у контексті посилення євроінтеграційних процесів. Показано конвергентно-дивергентний характер трансформації державного фінансування вищої освіти з переходом від моделі державного замовлення до формульної моделі фінансування ЗВО в Україні, яка частково розгорталася відповідно до глобальних трендів країн демократичного світу щодо їх практики

імплементції моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО і моделей фінансування на основі контрактів, а частково – набула незавершеного характеру;

- класифікація форм розподілу бюджетних коштів між ЗВО за ознакою спрямованості їх руху: прямого або опосередкованого. Це дало змогу з'ясувати основні переваги і недоліки різних моделей фінансування ЗВО, передбачувані та непередбачувані ефекти їх застосування у контексті розгортання глобальних трендів країн демократичного світу щодо імплементції моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО і моделей фінансування на основі контрактів;

- науково-аналітичний інструментарій оцінювання ефективності фінансування вищої освіти в Україні за допомогою показників, які характеризують стан вітчизняної системи вищої освіти та охоплюють: вхідні показники, показники участі та прогресу, показники вихідні, результату та впливу. На відміну від існуючого інструментарію, використання запропонованої системи показників уможливило системний моніторинг показників фінансування вищої освіти для своєчасної ідентифікації можливих проблем і ризиків, а також здійснення комплексного порівняльного аналізу фінансування вищої освіти в Україні та в країнах ЄС та ОЕСР;

- ідентифікація сучасних викликів та розкриття характеру їх впливу на вітчизняну систему вищої освіти, що дало змогу виявити ключовий виклик, а саме: повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної України. Цей виклик генерує негативний вплив на фінансове забезпечення українських ЗВО через скорочення обсягів їх державного фінансування, погіршення демографічної ситуації в Україні через еміграцію частини українського студентства й викладачів, а також послаблення конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО на міжнародних ринках освітніх послуг, що у підсумку консервуватиме довгострокові тенденції погіршення соціально-економічного розвитку держави через зниження якості її людського капіталу.

Практичне значення отриманих результатів передбачає можливість практичного застосування розроблених та обґрунтованих положень, пропозицій і висновків щодо трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні. Зокрема, запропоновані автором рекомендації та положення наукового дослідження, які мають практичне значення, були прийняті та використані в діяльності:

- планово-фінансовим відділом Київського національного університету імені Тараса Шевченка – під час перспективного та оперативного планування фінансової діяльності університету і складання та формування бюджету на наступний рік з використанням практичних рекомендацій щодо необхідності трансформації чинної формульної моделі фінансування ЗВО в Україні в контексті імплементації контрактів на основі результатів діяльності ЗВО, які забезпечать середньострокове фінансове планування, що уможливить підвищення ефективності їх управління (довідка № 04/225 від 28.09.2023);

- Сумським державним університетом – під час складання та формування бюджету університету на наступний рік, застосовуючи запропонований у роботі підхід аналізу особливостей фінансування ЗВО в Україні за допомогою показників їх діяльності, які використовуються у чинній формульній моделі фінансування, та впливу цих показників на обсяг бюджетних надходжень, а також науково-аналітичний інструментарій щодо аналізу стану фінансування вищої освіти в Україні за допомогою побудованої структури показників, які групуються в три категорії: вхідні індикатори, індикатори участі та прогресу, індикатори вихідні, результату та впливу (довідка № 0809 від 07.09.2023);

- Міністерством фінансів України – під час удосконалення нормативно-правової й методологічної бази формування та виконання бюджетів ЗВО та Міністерством освіти і науки України як головним розпорядником бюджетних асигнувань із застосуванням теоретико-методологічного підходу до визначення сутності процесу фінансування ЗВО, який включає два рівні (макро- та мікроекономічний), а також рекомендацій щодо трансформації чинної формульної моделі фінансування ЗВО в Україні в контексті імплементації контрактів на основі результатів діяльності ЗВО (довідка б/н від 20.09.2023).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота базується на власних наукових дослідженнях здобувача. У ній застосовувався авторський підхід до аналізу моделей фінансування ЗВО та надання пропозиції щодо трансформації чинної моделі фінансування ЗВО в Україні. Особистий внесок автора у статтях та працях, які були підготовлені у співавторстві з іншими вченими, конкретизовано у секції публікації.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретико-інституційні та практичні результати дисертаційного дослідження розглядалися та обговорювалися на 12 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародна науково-практична конференція «2019 IEEE International Conference on Advanced Trends in Information Theory» (м. Київ, Україна, 2019); міжнародна науково-практична конференція «16th International Conference DisCo 2021: Active learning in Digital Era» (м. Прага, Чеська Республіка, 2021); міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування та стабілізації регіональної економіки» (м. Дніпро, Україна, 2020); XIV міжнародна науково-практична конференція «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України 2017» (м. Київ, Україна, 2017); XV міжнародна науково-практична конференція «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України 2018» (м. Київ, Україна, 2018); XVI міжнародна науково-практична конференція «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України 2023» (м. Київ, Україна, 2023); XVII міжнародна науково-практична конференція «Шевченківська весна 2019: Економіка» (м. Київ, Україна, 2019); XVIII міжнародна науково-практична конференція «Шевченківська весна 2020: Сучасні виклики економіки» (м. Київ, Україна, 2020); XIX міжнародна науково-практична конференція «Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку» (м. Київ, Україна, 2021); XX міжнародна науково-практична конференція «Шевченківська весна 2022. Цифрова трансформація економіки в умовах пандемії COVID-19» (м. Київ, Україна, 2022); XXI міжнародна науково-практична конференція «Шевченківська весна 2023. Повоєнне відновлення економіки України» (м. Київ, Україна, 2023); всеукраїнська науково-практична конференція «Об'єднанні наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (м. Київ, Україна, 2019).

Публікації. Основні теоретико-інституційні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 18 наукових працях (загальний обсяг – 8,32 д.а., особисто автору належить – 6,6 д.а.), у тому числі: 4 статті у наукових фахових виданнях України, які зареєстровані у міжнародних наукометричних базах; 1 наукова стаття у міжнародному виданні, яке зареєстровано в Web of Science; 2 статті на

конференції у виданнях, одне з яких зареєстровано в Scopus, а інше в Web of Science; 1 стаття у зарубіжному виданні; 10 праць апробаційного характеру у збірниках матеріалів доповідей на конференціях.

Структура і обсяг роботи. Дисертація містить вступ, три основні розділи, висновки, список використаних джерел (із 200 найменувань на 20 сторінках) та 7 додатки (на 13 сторінках). Основний текст викладено на 245 сторінках, які містять: 34 таблиць, 19 рисунків та 8 формул.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО СВІТУ

1.1. Вища освіта та її інституційне призначення у соціально-економічному розвитку держави

На сьогодні вища освіта постає як масове і глобальне явище з прискореною динамікою кількісних та якісних змін, вона охоплює понад 250 млн. студентів і зайнятих у цій сфері працівників, на інституційному рівні її представляють тисячі університетів у всіх країнах світу, на міжнародних ринках освітніх послуг акумулюються десятки трильйонів доларів [157]. Від явища виключно елітарного та соціального вища освіта трансформувалася у масове та глобальне соціально-економічне явище, рушійну силу сучасного соціально-економічного розвитку країн світу.

Інституційне призначення вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави проявляється через функції, які на неї покладені. Вища освіта виконує широкий спектр функцій, але існують дві найважливіші: економічна та соціальна [132]. Економічна функція, що покладається на вищу освіту у сучасній економічній моделі (економіка знань), проявляється через актуалізацію потреб в самореалізації особистості через отримання знань і навичок на індивідуальному рівні, а також на суспільному рівні – через генерування наукових і технічних знань та їх уречевлення у суспільному виробництві. Основною ідеєю економіки знань є те, що знання розглядаються як більш вагомий компонент соціально-економічного зростання, ніж матеріальні компоненти [168]. У сучасному світі знання є рушійною силою для створення технологій, які сприяють розвитку суспільства [166]. Соціальна функція вищої освіти реалізується через механізм масової соціалізації індивідів у контексті розширення їх соціально-економічних можливостей та урізноманітнення майбутніх соціальних ролей.

Прикладом інституційного призначення вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави є район затоки Сан-Франциско. За період між 2001 та 2020 рр. в районі затоки спостерігалось значне зростання рівня ВВП. У 2001 році показник ВВП Сан-Франциско становив 309,1 мільярда доларів США. У 2020 році

його рівень зріс до 525,8 мільярдів доларів США або на 70%, що вказує на щорічне зростання цього показника (CAGR) на 2,84%. У 2020 році Каліфорнія, до складу якої входить Сан-Франциско, посіла перше місце у списку штатів США за рівнем показника ВВП, який становив понад 3 трильйона доларів США [192].

Кремнієва долина, розташована в районі затоки Сан-Франциско, значною мірою є вирішальним фактором високого рівня показника ВВП штату Каліфорнія, оскільки вона відома як центр світової технологічної індустрії. Тут розташовані штаб-квартири таких компаній, як: Google, Facebook, Apple. З ринковою капіталізацією в 2,64 трильйона доларів США станом на квітень 2021 року Apple є найбільшою компанією світу [66]. Багато дослідників, журналістів, венчурних інвесторів стверджують, що успіх Кремнієвої долини обумовлений заснуванням Стенфордського університету, який є найвагомим елементом у розвитку людського капіталу та стимулювання підприємницької діяльності у долині. Стверджується, що державні та приватні видатки у високоякісних університетах впливають на розвиток інноваційної діяльності та стимулюють економічне зростання держави [121].

Темі дослідження інституційного призначення вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави присвячено багато наукових робіт відомих вчених. Враховуючи вплив концепції економіки знань, де одними із основних факторів сталого розвитку держави є знання й інновації, інституційне призначення вищої освіти не можна не переоцінити. Тому у цьому підрозділі будуть розглянуті основні погляди науковців з економічної галузі знань на цю тему, а також будуть представлені статистичні дані щодо впливу вищої освіти на соціально-економічний розвиток держави.

Вперше питання інституційного призначення освіти у соціально-економічному розвитку держави почали досліджуватись у працях класиків економічної думки. А. Сміт у своїй відомій праці «Про добробут нації» розглядав капітал як «цінність набутих корисних вмінь та навичок усіх членів суспільства» [182, с. 276]. Відомий науковець підкреслював, що витрачений час на набуття корисних вмінь та навичок являє собою інвестиції, які потім дадуть людині переваги на ринку праці у вигляді вищого рівня заробітної плати. У розділі «Про заробітну плату та прибуток при різних застосуваннях праці й капіталу», А. Сміт зазначав наступне: «людина, яка завдяки

витратам великої праці й тривалого часу вивчила будь-яку з тих професій, що потребує надзвичайної спритності й майстерності, може бути порівняна з такою ж дорогою машиною. Слід очікувати, що праця, якій вона навчається, відшкодовує їй всі витрати на навчання, але з додатковим прибутком» [182, с. 102]. Це твердження підтверджується сучасними статистичними даними. Наприклад, середній рівень заробітку працівників з повною зайнятістю, які мають вищу освіту, серед країн ОЕСР у 2020 році був на 20% вищий, ніж середній рівень заробітку працівників з повною загальною середньою освітою [157].

Наступним класиком, який розглядав знання та навички як інвестиції або капітал, був Ж.-Б. Сей. Відомий науковець у своїй праці «Трактат з політичної економіки» підкреслював важливість набуття знань та навичок для розвитку як суспільства загалом, так і окремого індивіда зокрема. Ж.-Б. Сей, так само як і А. Сміт, розглядав знання та вміння робітника як капітал, стверджуючи, що вони можуть сприяти збільшенню продуктивності праці. У свою чергу продуктивність праці може сприяти не лише ефективнішому використанню наявних ресурсів, але і вирішенню суспільних проблем [178].

Наступним представником класичної школи, який приділяв значну увагу впливу освіти і науки на економічне процвітання держави, був Дж. С. Мілль. Відомий науковець вважав, що отримання освіти є ключем до прогресу людського розуму і, як наслідок, прогресу країни. Дж. С. Мілль підкреслював важливість взаємозв'язку підприємницької та освітньої сфер, які у тандемі сприяють не тільки розвитку один одного, але і суспільства загалом. Вчений підкреслював значну роль капіталістів у соціально-економічному розвитку держави, які, на його думку, також сприяли розвитку освіти і науки, кінцевою метою яких є трансфер знань та навичок [194]. Дж. С. Мілль був противником монополії держави на освітньому ринку послуг, вбачаючи у цьому негативні ефекти на розвиток індивідуальності, та розширення доступу до освітніх послуг за рахунок державних коштів, усвідомлюючи, що такий механізм матиме важелі впливу на думки людей [194]. Відомий вчений був також відданий своїй активістській діяльності та відзначився тим, що боровся не лише за виборчі права для жінок, але й за загальне право на освіту в епоху, коли ці права ще не були

широко визнані. Науковець стверджував, що моральним принципом, який регулює гендерні відносини в сім'ї, повинен бути «принцип досконалої рівності, що не допускає ніякої влади або привілеїв з одного боку» [194, с. 272].

Наступні науковці, які приділяли значну увагу інституційному призначенню освіти та вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави, були представники неокласичної школи. Представники цієї школи розглядали набуття знань та вмінь як рушійну силу технологічного прогресу, який у свою чергу підвищував продуктивність праці та стимулював економічне зростання. Одним із представників неокласичної школи є Е. Денісон, який стверджував, що найбільший вплив на приріст показника ВВП мають технологічний, інноваційний та науковий прогрес, які за його розрахунками забезпечують більше 80% приросту показника ВВП [68]. Вчений також стверджував, що державні та приватні інвестиції у сфері освіти та вищої освіти мають у середньому в 5 разів вищу норму прибутковості, ніж у фізичний капітал [68].

Інший важливий внесок щодо аналізу інституційного призначення освіти та вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави зробив Дж. Кейнс – науковець, який започаткував кейнсіанську школу економічної думки. Вчений був прихильником державного втручання в економічні процеси країни та виступав за так звану «соціалізацію інвестицій», ідея якої полягала у тому, що використання індивідуальних здібностей та вмінь буде збільшувати міжнародне багатство [43]. Науковець підкреслював важливий взаємозв'язок, який існує між реалізацією знань та вмінь, які є в певній країні, з її соціально-економічним зростанням. Однак, на думку кейнсіанської економічної теорії, реалізація знань та вмінь може здійснюватися за умови втручання держави у сфері освіти та вищої освіти через вплив на обсяги їх державного фінансування [43].

Важливою концепцією, яка займає одне із ключових місць в економічній теорії щодо аналізу інституційного призначення освіти та вищої освіти у соціально-економічному розвитку держави, є концепція людського капіталу. Ця концепція виникла у середині минулого століття і її засновники були представники чиказької школи, а саме: Т. Шульц та Г. Беккер. Основна ідея концепції людського капіталу

була висвітлена у роботі Г. Беккера «Людський капітал», яка вийшла у 1964 році. Відомий вчений зазначав, що людський капітал може накопичуватися через державне фінансування різних сфер, таких як: освіта, вища освіта, міграція, охорона здоров'я [64]. Завдяки фінансуванню зазначених сфер, громадяни отримують знання, навички та здібності у різний спосіб. Також цікавою ідеєю був запропонований науковцем інструмент оцінювання ефективності освітньої сфери, виходячи із загальної суми зароблених фінансових ресурсів випускниками ЗВО.

Інший видатний науковець та представник теорії людського капіталу Т. Шульц зазначав наступне «хоч і очевидно, що люди у процесі свого життя набувають корисні навички і знання, не очевидно те, що ці навички і знання є формою капіталу і, що цей капітал значною мірою є продуктом цілеспрямованих інвестицій» [181, с. 1]. Підтверджуючи це твердження, відомий вчений виявив, що рівень національного доходу в США значно зріс протягом 1900-1956 рр., чому сприяв високий рівень освіченості населення.

До цікавих висновків прийшов професор Стенфордського університету Дж. Пенкавель, який в одній із своїх відомих праць досліджував внесок різних рівнів освіти в економічне зростання держави. Його дослідження підтвердило, що високий рівень освіченості населення позитивно впливає на економічний розвиток держави [160]. Відомий вчений стверджував, що практично усі механізми підвищення заробітної плати пов'язують із додатковим рівнем отримання освіти працівником, пояснюючи це вищою продуктивністю більш високоосвічених працівників [160].

Вплив вищої освіти на соціально-економічний розвиток держави може бути як позитивним, так і негативним, як прямим, так і опосередкованим, як короткостроковим, так і довгостроковим [145]. Наприклад, у своїй праці І. Мачерінскієне та Б. Вайкшнорайте дійшли до висновку, що вища освіта може сприяти соціально-економічному розвитку держави. З іншої сторони, науковці стверджують, що вища освіта може мати і негативні наслідки такі, як: зниження якості освітніх послуг за рахунок розширення доступу до них; неповна зайнятість випускників; високий рівень освіченості населення, який не стимулюватиме сталий розвиток держави [149].

Ф. Фіндлер та інші відомі вчені здійснили змістовний аналіз впливу ЗВО на сталий розвиток держави. У спільній роботі науковці здійснили класифікацію основних впливів ЗВО на сталий розвиток держави за секторальною ознакою, а саме: економічний (економічне зростання); соціальний (соціальна взаємодія); вплив на навколишнє середовище (внесок у зміни навколишнього середовища); вплив на розробку державних політик (зміна суспільних та ділових практик); культурний (зміна способу життя); демографічний (урбаністичний розвиток) [102].

На основі аналізу сучасних статистичних даних підтверджується вагомий вплив вищої освіти на соціально-економічний розвиток держави. Наприклад, рівень освіченості населення та рівень зайнятості населення тісно пов'язані між собою. Отримання загальної середньої освіти часто розглядається як мінімальний освітній рівень, необхідний для успішного працевлаштування. Середній рівень зайнятості осіб із загальною середньою освітою становив 75% у 2019 році серед країн ОЕСР, у той час як середній рівень зайнятості осіб з вищою освітою складав 85% [157]. Між рівнем зайнятості населення та рівнем освіченості населення зберігається тісний взаємозв'язок, незалежно від того, чи вимірюється він показниками зайнятості або безробіття. Цей зв'язок існує майже в усіх країнах-членах ЄС та ОЕСР. Наразі існує мало країн, де частина населення з нижчим рівнем освіти має вищі значення показника зайнятості, ніж частина населення з вищим рівнем освіти. Цей зв'язок залишається стабільним протягом десятиліть, незважаючи на значне зростання рівня освіченості населення серед країн ЄС та ОЕСР [157].

У більшості країн ЄС та ОЕСР переваги в оплаті праці працівників тісно пов'язані з рівнем їх освіти. Середній рівень заробітної плати населення з вищою освітою короткого циклу був на 20% вищий у 2020 році серед країн ОЕСР, ніж середній рівень заробітної плати населення із загальною середньою освітою. Ця різниця зростає до 44% серед тих, хто має ступінь бакалавра, та до 88% серед тих, хто має ступінь магістра або доктора філософії [157].

Люди, які здобули вищу освіту, отримують вищі доходи протягом усього свого працездатного життя. Вигоди, пов'язані з отримання вищого рівня освіти, перевищують витрати. Це стосується як отримання вищої освіти, так і отримання

загально середньої освіти. Середній рівень фінансових прибутків від отримання вищої освіти серед країн ОЕСР у 1,5 рази перевищує середній рівень фінансових прибутків від отримання загально середньої освіти як для чоловіків, так і для жінок [156]. Приватні фінансові прибутки – це різниця між витратами та вигодами, пов'язаними з отриманням додаткового рівня освіти. Витрати включають прямі витрати на здобуття освіти та втрачений заробіток, тоді як вигоди відповідають доходам від зайнятості після сплати податку на доходи та соціальних внесків. Витрати на отримання вищої освіти окупаються у довгостроковій перспективі як для чоловіків, так і для жінок. Середній рівень приватних фінансових прибутків від отримання вищої освіти складає 287 200 доларів США для чоловіків і 226 800 доларів США для жінок у 2018 році серед країн ОЕСР [156].

Отримання вищої освіти генерує соціально-економічні ефекти не тільки на індивідуальному рівні, а також на суспільному. Освічені громадяни, заробляючи більше, сплачують вищі податки впродовж життя та обходяться урядам своїх країн дешевше з точки зору соціальних виплат.

Державне фінансування є основним джерелом фінансування вищої освіти і, з бюджетної точки зору, важливо оцінювати ефективність його надання. Отримання вищої освіти, як правило, стимулює отримання вищих доходів для її здобувача, що, у свою чергу, призводить до підвищення обсягу сплачених ним податків до державного бюджету. Середній рівень податкових надходжень у розрахунку на одного громадянина, який мав вищу освіту, становив 127 000 доларів США для чоловіків і 60 600 доларів США для жінок у 2018 році серед країн ОЕСР, у той час як середній рівень сукупних державних видатків на вищу освіту у розрахунку на одного студента складав 67 500 доларів США для чоловіків і 62 000 доларів США для жінок [156]. Отже, середній рівень податкових надходжень у розрахунку на одного громадянина, який мав вищу освіту, перевищує середній рівень сукупних державних видатків на вищу освіту у розрахунку на одного студента у 2018 році серед країн ОЕСР, що вказує на ефективність використання бюджетних коштів.

Інституційне призначення вищої освіти також проявляється через соціальні вигоди, які асоціюються з кращим життям для окремих індивідів зокрема та суспільства загалом. Наприклад, люди з вищим рівнем освіти у середньому мають більше шансів жити довше, скоюють менше злочинів, є більш задоволеними життям та проявляють більшу активність у громадянському житті, ніж люди з нижчим рівнем освіти [153]. Також люди з вищим рівнем освіти менше хворіють на депресію, що було підтверджено Європейським опитуванням про стан здоров'я у 2014 році [99].

Країни, у яких спостерігається високий рівень освіченості населення, мають нижчий рівень злочинності. У Канаді, Кореї, Норвегії та Швейцарії спостерігаються найнижчі рівні показника кількості жертв від злочинності та одні з найвищих рівнів показника освіченості населення [153]. Кореляцію між високим рівнем освіченості населення та низьким рівнем злочинності можна пояснити, розглядаючи різні зв'язки, які існують між цими двома елементами. По-перше, таку кореляцію можна пояснити з точки зору людського капіталу: оскільки з підвищенням рівня освіти населення, зростають переваги в їх оплаті праці, що також збільшує можливі втрати від вчинення злочину [147]. По-друге, участь у злочинній діяльності негативно впливає на показник відвідування навчання та показник завершення навчання: ті, хто приймає участь у злочинній діяльності, з більшою ймовірністю нехтують та не завершують освітній процес [117].

Рис. 1.1. Класифікація вигод від отримання вищої освіти

Джерело: складено автором на основі [153-157]

Підсумовуючи даний підрозділ важливо зазначити, що вища освіта постає як масове і глобальне явище з прискореною динамікою кількісних та якісних змін, яка трансформувалася від виключно елітарного та соціального явища у масове та глобальне соціально-економічне явище. З позицій концепції економіки знань економічна функція вищої освіти проявляється через актуалізацію потреб в самореалізації особистості через отримання знань і навичок на індивідуальному рівні, а також на суспільному рівні – через генерування наукових і технічних знань та їх уречевлення у суспільному виробництві. Соціальна функція вищої освіти реалізується через механізм масової соціалізації індивідів у контексті розширення їх соціально-економічних можливостей та урізноманітнення майбутніх соціальних ролей.

Отримання вищої освіти асоціюється з широким спектром переваг як для окремих індивідів, так і для суспільства загалом (рис. 1.1). На суспільному рівні вища освіта забезпечує розвиток людського капіталу держави, активізацію інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці та у підсумку – збільшення податкових надходжень до державного бюджету. З отриманням більшого обсягу податкових надходжень держава може забезпечити свій сталий розвиток у довгостроковій перспективі. На індивідуальному рівні вища освіта забезпечує опанування загальних професійних компетентностей, розширюючи для індивідів можливості працевлаштування та джерела зростання їх доходів. Отже, інституційне призначення вищої освіти у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави проявляється через акумулювання індивідуальних та суспільних вигод.

1.2. Сутнісні характеристики фінансування закладів вищої освіти за процесним підходом

Перед тим, як розглянути теоретичні підходи та сутнісні характеристики процесів фінансування ЗВО, необхідно визначити науково-категоріальний апарат. Для початку визначимо поняття вища освіта, для чого необхідно звернутися до Закону України «Про вищу освіту», де зазначено: «вища освіта – це система знань, умінь і навичок, здобутих у закладі вищої освіти у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти» [31]. Такий підхід до трактування розглядає вищу освіту з позиції надання освітньої послуги ЗВО, яка реалізовується через трансфер знань, умінь і навичок її здобувачам. Однак, у такому випадку вища освіта не розглядається з економічної позиції.

Для дослідження теми цієї дисертації необхідно також визначити суб'єктів системи вищої освіти, а саме:

1. ЗВО – суб'єкт вищої освіти, який надає освітню послугу;
2. Держава – суб'єкт вищої освіти, який здійснює фінансування ЗВО і контроль за дотриманням державної політики;

3. Домогосподарства – суб'єкти вищої освіти, які безпосередньо є споживачами освітньої послуги;

4. Суб'єкти господарювання – суб'єкти вищої освіти, які виступають пропозицією на ринку праці (потреба у фахівцях) і попитом на ринку інновацій (наукові дослідження, патенти та інше).

У контексті впливів інституту вищої освіти на сталий розвиток держави у довгостроковій перспективі, фінансове забезпечення та ефективне управління вищою освітою є важливими елементами державної політики. Відтак у розвинених країнах та в країнах, що розвиваються, держава відіграє вагомую роль у фінансуванні вищої освіти, а в міжнародній практиці сформовано багатоманіття моделей фінансування ЗВО, що враховують особливості національного інституційного ландшафту в освітній та соціально-економічній сферах [177].

Зобов'язання уряду робити фінансовий внесок у сферу вищої освіти є важливим з кількох причин. Держава постає одним із ключових суб'єктів системи вищої освіти, інституційне призначення якої реалізується у царині: забезпечення рівного доступу громадян до вищої освіти, стимулювання якості надання освітніх послуг ЗВО, державне фінансування підготовки затребуваних на ринку праці категорій висококваліфікованих фахівців у контексті пріоритетів розвитку національного економіки та обороноздатності країни, створення необхідних умов для проведення наукових досліджень [172]. Значимість державного фінансування вищої освіти також пов'язана з німецькою класичною філософією заснування університету нового типу, а саме з ідеєю університету як місця критики [171]. Тобто, держава у цьому випадку несе відповідальність у фінансовому забезпеченні як фундаментальних, так і прикладних досліджень, які можуть служити прогресу суспільства у різних його проявах.

Однак, на думку багатьох вчених, існують певні суперечності між різними місіями, які покладені на вищу освіту [172]. Різні країни, як правило, по-різному визначають необхідність та структуру державного фінансування вищої освіти. Часто це виникає через певні національно-історичні конфігурації академічної професії, самих ЗВО та органів державної влади, на які покладений обов'язок здійснювати державне фінансування ЗВО. Наприклад, рух від елітарної вищої освіти до масової

розвивався нерівномірно у різних країнах. У деяких країнах досі існують елітарні ЗВО, які вважаються найбільш престижними (престижні університети Великої Британії). Прикладом іншого конфлікту є гумбольдтівський ідеал єдності дослідження, викладання та навчання [76]. Наприклад, деякі ЗВО більше орієнтуються процес викладання, нехтуючи науково-дослідницької діяльності, у той час як інші зберігають єдність між викладацькою діяльністю та науково-дослідницькою.

Як зазначалося вище, ЗВО – суб'єкт системи вищої освіти, головною метою якого є надання освітніх послуг. У цьому контексті, існує необхідність визначити поняття освітньої послуги. Видатна українська дослідниця Т. Боголіб розглядає освітні послуги «як працю, яка збільшує суспільні блага» [6, с. 57]. Інша відома вітчизняна дослідниця І. Каленюк зазначає, що освітня послуга – «це результат викладацької, наукової та організаційної діяльності ЗВО, який спрямований на задоволення потреб як індивідів, так і суспільства загалом» [43, с. 36]. В. Огаренко трактує поняття освітня послуга як освітній товар, який є результатом діяльності виробника (ЗВО) для задоволення потреб споживачів (студентів) в отриманні відповідних знань та навичок [25, с. 43]. Зауважимо, що у науковій літературі немає однозначного підходу до трактування освітньої послуги. Враховуючи різні позиції вітчизняних вчених, на нашу думку, освітня послуга – це нематеріальна послуга, мета якої полягає в отриманні відповідних знань та навичок споживачами цих послуг для забезпечення індивідуальних та суспільних вигод від їх отримання. Таке визначення також пов'язане із основною ідеєю концепції економіки знань, яка констатує, що знання є найбільш вагомим елементом сталого розвитку держави, аніж інші матеріальні компоненти [168].

Освітні установи, які надають освітні послуги у системі вищої освіти, – є ЗВО. Визначення поняття ЗВО надано в Законі України «Про вищу освіту», де зазначено, що ЗВО – «це окремий вид освітньої установи, яка є юридичною особою та діє згідно з виданою ліцензією, проводить наукову-дослідницьку діяльність та забезпечує організацію освітнього процесу» [31].

Основні завдання, які покладені на вітчизняні ЗВО, також визначені у Законі України «Про вищу освіту», до яких входять:

1. Здійснення освітньої діяльності;
2. Проведення наукової діяльності;
3. Формування людського капіталу для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку;
4. Формування особистісних якостей у здобувачів вищої освіти, включаючи виховання, розвиток цінностей, громадянської позиції та соціальної активності;
5. Поєднання освітньої, наукової та інтелектуальної діяльності;
6. Розвиток та поширення знань в суспільстві;
7. Забезпечення міжнародної діяльності в освітній і науковій сферах [31].

Для конкретизації поняття ЗВО необхідно розглянути, які існують типи ЗВО в Україні. Згідно зі Законом України «Про вищу освіту», існує 3 типи ЗВО, які зображені на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Типологія ЗВО в Україні

Джерело: побудовано автором на основі [31]

Закон України «Про вищу освіту» надає наступні визначення понять університет, академія, інститут, коледж, а саме:

1. Університет – «багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий ЗВО, що здійснює освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти, проводить науково-дослідницьку діяльність та має розвинуту інфраструктуру навчальних і наукових підрозділів» [31].

2. Академія, інститут – «галузевий ЗВО, що провадить освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях, а також може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження» [31].

3. Коледж – «ЗВО або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступеня бакалавра та/або молодшого бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження та/або творчу мистецьку діяльність» [31].

У цій дисертації під ЗВО здебільшого розуміються саме університети, як один із типів ЗВО, якщо у самому тексті не зазначено інше. Конкретизація поняття ЗВО пояснюється тим, що у цій дисертації був здійснений аналіз розподілу державного фінансування на прикладі 10 українських університетів за бюджетною програмою КПКВК 2201160 «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики». Бюджетна програма КПКВК 2201160 є найбільшою програмою за обсягом фінансування серед інших бюджетних програм МОН України. Аналіз розподілу державного фінансування на прикладі 10 українських університетів дав можливість оцінити чинну формульну модель фінансування вітчизняних ЗВО.

Виходячи із конкретизації поняття ЗВО, також важливо класифікувати українські університети за їх галузевою ознакою (рис. 1.3).

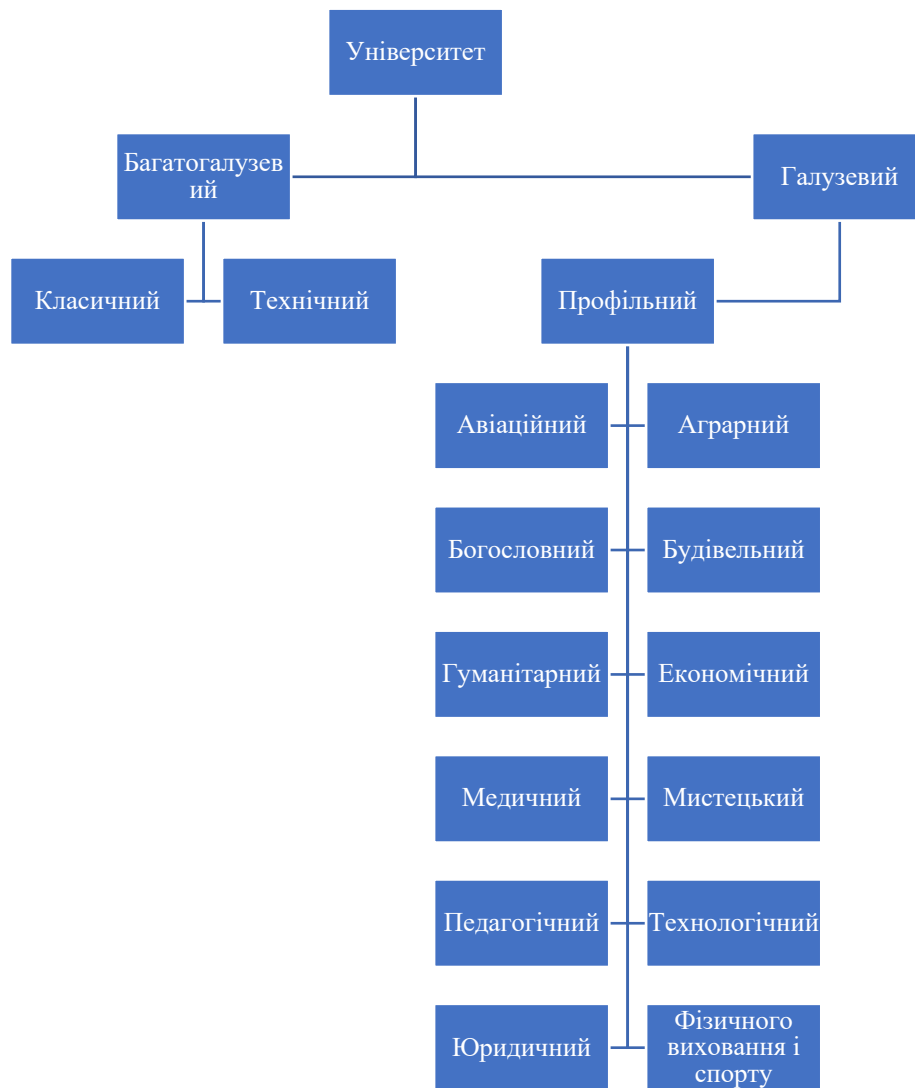

Рис. 1.3. Класифікація університетів в Україні за галузевою ознакою

Джерело: побудовано автором на основі [31]

Українські ЗВО можуть мати різну форму власності, що у підсумку визначає їхні основні джерела фінансування. В Україні відповідно до законодавства існують такі форми власності ЗВО, як:

1. Державна форма власності;
2. Комунальна форма власності;
3. Приватна форма власності [31].

Згідно з українським законодавством, вітчизняні ЗВО можуть діяти у таких правових статусах, як:

1. Бюджетна установа;
2. Неприбутковий ЗВО;
3. Прибутковий ЗВО [31].

ЗВО державної та комунальної форми власності є бюджетними установами, які отримують бюджетні кошти для забезпечення свого сталого функціонування та розвитку. Державні ЗВО фінансуються за рахунок державного бюджету України, комунальні ЗВО за рахунок місцевих бюджетів, а приватні ЗВО фінансуються їхніми засновниками. Державні та комунальні ЗВО є неприбутковими організаціями, але згідно зі законодавством вони можуть надавати платні освітні послуги, тобто стягувати з фізичних і юридичних осіб плату за навчання [31]. У даній дисертації акцент робиться на ЗВО, які мають державну форму власності та статус бюджетної установи, якщо інше не зазначено у тексті.

Державне фінансування ЗВО неодноразово піддавалось критиці, переглядалися питання обсягів їх державного фінансування, механізми його розподілу та пріоритетність досягнення цілей. Відтак поставало питання, як ефективно управляти ЗВО, враховуючи глобальну тенденцію до New Public Management (NPM). Головна ідея NPM – це ефективність використання фінансових ресурсів державними установами, а також прагнення до отримання більшого результату при менших витратах [88]. Це також безпосередньо відноситься до пошуку оптимальної моделі фінансування ЗВО. Однак, щоб почати аналіз існуючих моделей фінансування ЗВО, їх переваг та недоліків, існує необхідність у розкритті сутнісних характеристик процесу фінансування вищої освіти.

У цій дисертації процес фінансування вищої переважно розглядається у контексті моделей фінансування ЗВО. Такий підхід до визначення процесу фінансування вищої освіти використовували Т. Естерман, А. Клайс-Кулік, Е. Пруво, які стверджували, що державне фінансування розподіляється між університетами за допомогою певної моделі фінансування [168]. Державне фінансування може розподілятися шляхом переговорного процесу, на історичній основі, за допомогою формули або на основі контрактів. Часто ці елементи поєднуються, тобто частина державного фінансування розподіляється шляхом переговорного процесу, у той час як інша частина може визначатися за допомогою формули. Схожий підхід до визначення процесу фінансування вищої освіти використовували А. Генуа та Б. Мартін, виокремлюючи такі моделі фінансування ЗВО, як: інкрементне

фінансування, формульне фінансування, контрактне фінансування [108]. Науковці пов'язували вибір моделі державного фінансування ЗВО з національно-історичними конфігураціями розвитку сектору вищої освіти.

Схожий підхід використовує Б. Йонгблуд, який розглядає процес фінансування вищої освіти з точки зору моделі фінансування університетів та стверджує, що для класифікації моделей фінансування університетів необхідно відповісти на два основні питання, а саме:

- 1) Яка частина фінансується державою?;
- 2) Яким чином відбувається це фінансування? [127].

Перше питання стосується фінансової основи для розподілу державних асигнувань між університетами: чи пов'язаний розподіл державного фінансування із показниками результату діяльності університетів або, навпаки, з вхідними показниками їх діяльності? Друге питання стосується рівня ринкової орієнтації моделі фінансування університетів: чиї рішення (держави або студентів) лежать в основі розподілу державного фінансування між університетами? Відтак науковець виокремлює такі моделі фінансування університетів, як:

1. Фінансування на основі вхідних показників університетів;
2. Фінансування на основі показників діяльності університетів;
3. Цільове фінансування університетів;
4. Фінансування університетів, яке орієнтоване на споживача [127].

Процес фінансування вищої освіти часто розглядається з точки зору множинності джерел фінансування ЗВО та їх доходної структури. Е. Томас та Е. Пруво виділяють такі джерела фінансування ЗВО, як: державне фінансування; фінансування від фондів ЄС; міжнародне фінансування; фінансування від приватного сектору (бізнес); плата за навчання від студентів; фінансування від фондів та благодійних організацій; інше фінансування (ендаумент фонди) [97]. Такий підхід до визначення процесу фінансування вищої освіти використовується при дослідженні питань диверсифікації джерел фінансування ЗВО. Диверсифікація джерел фінансування ЗВО означає, що фінансові ресурси ЗВО розосереджені та існує генерування додаткових доходів через нові або існуючі джерела фінансування, що

сприяє збалансуванню структури доходів ЗВО та посиленні їх фінансової автономії. Також такий підхід до визначення процесу фінансування вищої освіти часто використовується для дослідження теми фінансової автономії ЗВО [23]. Наприклад, В. Кохтамякі в одній із своїх праць досліджує як шість фінських університетів прагнуть посилити свою фінансову автономію, балансуючи між двома основними джерелами їх доходів [143]. У цій праці фокус дослідження спрямований на визначені здатності університету вільно вирішувати свої внутрішні фінансові питання. Здатність самостійно управляти своїми грошовими коштами дозволяє ЗВО встановлювати та реалізовувати свої стратегічні цілі.

У вітчизняній літературі також існують різні підходи до трактування поняття фінансування вищої освіти. Це пояснюється тим, що процес фінансування вищої освіти є доволі багатограним. В основному, фінансування вищої освіти можна розглядати у більш загальному розумінні (на макроекономічному рівні) та у більш вузькому (на мікроекономічному рівні).

І. Каленюк стверджує, що процес фінансування вищої освіти – це система відносин по формуванню, розподілу та використанню фінансових ресурсів для забезпечення функціонування ЗВО [43]. О. Тимошенко пропонує визначати процес фінансування вищої освіти через фінансове забезпечення ЗВО, яке здійснюється шляхом розподілу бюджетних асигнувань між ними для реалізації державної політики у сфері вищої освіти [49, с. 7]. Такі підходи до визначення процесу фінансування вищої освіти розглядають цей процес на макроекономічному рівні.

Інший підхід використовує О. Шашкевич, розглядаючи процес фінансування вищої освіти у контексті фінансових ресурсів ЗВО, які існують у фондovій і нефондовій формах та утворюються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів для задоволенні освітніх потреб індивідів [54, с. 22]. Такий підхід розглядає процес фінансування вищої освіти на рівні ЗВО. Схожа позиція у О. Буцька, яка визначає процес фінансування вищої освіти у контексті фінансових ресурсів ЗВО, які утворюються із внутрішніх та зовнішніх джерел надходжень для забезпечення сталого функціонування ЗВО [7, с. 13]. М. Тарасюк та М. Кладченко визначають процес фінансування вищої освіти теж у контексті фінансових ресурсів ЗВО, які

формуються державою, суб'єктами господарювання та домогосподарствами, і які перебувають у розпорядженні самих ЗВО для забезпечення їх розвитку [48, с. 205]. Л. Вітренко, аналізуючи фінансування ЗВО саме державної форми власності, констатує, що процес фінансування вищої освіти – це надходження бюджетних і позабюджетних коштів ЗВО (вже з виділенням загального та спеціального фондів), які спрямовані на забезпечення стійкого та сталого їх функціонування, що у підсумку сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності [14].

Досліджуючи фінансовий потенціал ЗВО, С. Сас стверджує, що процес фінансування вищої освіти також можна розглядати з точки зору фінансових ресурсів ЗВО, які існують у готівковій та безготівковій формах та акумульовані на основі диверсифікованих джерел надходжень для забезпечення діяльності ЗВО [45]. Дослідниця розглядає фінансові ресурси ЗВО у контексті структурного елемента фінансового потенціалу ЗВО. Також науковиця стверджує, що обсяг фінансових ресурсів, процес їхнього формування, розподілу і використання мають значний вплив на фінансове забезпечення ЗВО і у підсумку на соціально-економічний розвиток держави.

Ще одне змістовне дослідження провели З. Варналій та О. Красільник, де вітчизняні дослідники розглядали процес державного фінансування вищої освіти з точки зору стану фінансових ресурсів ЗВО, їх ефективного і прозорого використання, уміння ЗВО залучати фінансові ресурси з диверсифікованих джерел надходжень [12]. Вітчизняні вчені зробили акцент не на самому процесі розподілу фінансових ресурсів між ЗВО, а саме на процесі їх ефективного і прозорого використання та забезпеченні множинності джерел фінансування ЗВО.

Процес фінансування вищої освіти також можна розглядати з точки зору фінансового забезпечення ЗВО, яке є складовим елементом фінансового механізму. Видатна дослідниця Т. Боголіб розглядає процес фінансування вищої освіти у контексті фінансового забезпечення ЗВО і дає наступне визначення «фінансове забезпечення ЗВО – це забезпечення фінансовими ресурсами ЗВО для проведення науково-дослідницької та освітньої діяльності» [5, с. 508]. Схожої думки притримується І. Каленюк, даючи наступне визначення «фінансове забезпечення – це фонди фінансових ресурсів для забезпечення функціонування ЗВО» [43, с. 316].

Інший підхід до визначення поняття процесу фінансування вищої освіти, який використовується вченими П. Гаман та Н. Гаман, ототожнює це поняття з процесом бюджетування ЗВО. Вітчизняні науковці виокремлюють три основні механізми процесу бюджетування ЗВО, а саме: лінійне бюджетування (кошторис розподіляється за типами витрат); програмне бюджетування (розподіл коштів відбувається на основі окремих програм); та кошторисне бюджетування за видами діяльності [15]. У вітчизняній практиці процес бюджетування ЗВО може також розглядатися з точки зору управління їх фінансовими ресурсами. Наприклад, О. Білявська визначає процес бюджетування класичних університетів як систему управління їх фінансовими ресурсами за допомогою інструментів планування, аналізу, виконання та контролю їх бюджетів на різних рівнях [3]. Схожий підхід до визначення процесу бюджетування ЗВО використовують Ю. Петленко, Н. Погрібна та О. Білявська [161]. На думку вітчизняних дослідниць, процес бюджетування ЗВО – це система, що складається з інструментів фінансового планування, використання яких можливе за допомогою складання, виконання, аналізу та контролю за виконанням сукупності взаємопов'язаних бюджетів як окремих підрозділів так і організації загалом, що забезпечує управління фінансовими потоками з точки зору поставлених цілей, завдань і функцій такої організації, з урахуванням пріоритетів внутрішньої фінансової політики та релевантності прогнозованих результатів.

У цій дисертації під процесом фінансування вищої освіти розуміється модель фінансування ЗВО, за якої відбувається унормування процесів державного фінансування ЗВО через конкурентний розподіл бюджетних асигнувань на вищу освіту на основі законодавчо встановлених процедур та показників діяльності, що спрямовано на забезпечення ефективності і прозорості фінансування вищої освіти. Такий підхід також використовували багато вітчизняних дослідників.

В. Ченцов, І. Дехтярьова, О. Григораш, досліджуючи моделі фінансування державних ЗВО, виділили три основні моделі фінансування ЗВО, а саме: цільове фінансування (трансформація державного замовлення); кредитування студентів (Фонд студентського кредитування); фінансування наукових досліджень, включаючи ініціативи досконалості (конкурентне фінансування через Національний фонд

досліджень) [53]. Схоже визначення поняття процесу фінансування вищої освіти науковці використовували в іншому своєму дослідженні, акцентуючи увагу саме на кредитуванні студентів [89]. Вітчизняні дослідники доводять необхідність запровадження моделі державного кредитування студентів для підвищення ефективності і прозорості розподілу державного фінансування між вітчизняними ЗВО, базуючи свої висновки на кращих зарубіжних практиках фінансування вищої освіти. Важливо зазначити, що В. Ченцов, І. Дехтярьова, О. Григораш є прихильниками студентоцентричного підходу. Однак, такий підхід має свій недолік: він не враховує показники результату діяльності ЗВО. Відсутність стимулюючих факторів, які спрямовані на результати діяльності ЗВО, може негативно вплинути на забезпечення ефективного і прозорого розподілу державного фінансування.

Л. Юрчишена досліджувала проблематику фінансування ЗВО в Україні у контексті моделей їх фінансування. Вітчизняна науковиця констатує, що модель фінансування ЗВО може розглядатися як система, яка включає механізм розподілу бюджетних ресурсів і принципи (ефективність і прозорість) їх використання для забезпечення соціально-економічного результату [55].

Проблематику фінансування вищої освіти в Україні досліджувало багато вітчизняних вчених. Я. Бучковська та О. Баранецька розглядали проблему фінансування ЗВО в Україні з огляду на обсяг їх бюджетного фінансування, фокусуючись на державі як на головному суб'єкті процесу фінансування вищої освіти [8]. М. Авксентьев звернув увагу на галузеві ЗВО, констатуючи їхні переваги за рахунок надходження додаткового галузевого фінансування [1]. У свою чергу, Г. Терещенко фокусується на оцінці впливу державного фінансування ЗВО на соціально-економічний розвиток держави [185]. Вітчизняна науковиця пропонує врахувати рекомендації експертів USAID та відійти від статусу ЗВО як бюджетних установ, змінивши його на державні підприємства. У процесі такої трансформації дослідниця пропонує сфокусуватись на потужних вітчизняних університетах, які будуть мати більший вплив на соціально-економічний розвиток держави.

Не мало уваги вітчизняних дослідників було приділено темі нормативно-правовому забезпеченню фінансування ЗВО в Україні. Наприклад, Ю. Коваленко та Л. Вітренко у своїй монографії здійснили аналіз кошторисно-бюджетного механізму розподілу бюджетних асигнувань, підкреслюючи негативні аспекти використання такого механізму [52]. Вітчизняні науковці піддали критиці застосування кошторисно-бюджетного механізму, звертаючи увагу на обмеженість доступу ЗВО до бюджетних асигнувань, обмеженість їх фінансової автономії та централізованого управління обсягами державного замовлення з боку МОН України.

Л. Попович і Ю. Коваленко критикували модель фінансування ЗВО в Україні. В одній із своїх праць вітчизняні дослідники зазначали, що однією з основних проблем, що характеризують вітчизняну систему освіти, є проблема недосконалої моделі фінансування ЗВО. Науковці запропонували відмовитись від фінансування українських ЗВО переважно з державного бюджету, натомість збільшити частку їх фінансових ресурсів від корпоративного сектору, поглибити їх фінансову автономію і розширити джерела їх фінансування [30].

О. Кириленко і Б. Малиняк у своїй науковій праці акцентували увагу на необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення фінансування ЗВО в Україні у контексті планування видатків державного бюджету. Вітчизняні науковці наголошували на необхідності запровадження середньострокового планування бюджетного процесу, сприянні розвитку демократичних практик бюджетного планування для підтримання необхідного фінансового забезпечення ЗВО в Україні. Відомі дослідники критикували застосування програмно-цільового методу та відсутність прозорості у розподілі бюджетних коштів між вітчизняними ЗВО на основі моделі державного замовлення [21].

М. Олієвська і В. Бондаренко, досліджуючи питання людського капіталу в Україні, наголошували на необхідності реформування системи вищої у контексті механізму їх державного фінансування. Вітчизняні дослідники констатували необхідність досягнення фінансової автономії вітчизняних ЗВО для забезпечення сталого розвитку людського капіталу в Україні. Науковці також запропонували активізувати стратегічне партнерство ЗВО із бізнесом для створення спільних проєктів та розвитку інновацій в державі [26].

Я. Петраков, досліджуючи теоретико-методологічні аспекти моделі фінансування вищої освіти в Україні та узагальнюючи зарубіжний досвід фінансування вищої освіти, дійшов висновку, що ринкові моделі фінансування вищої освіти витісняють бюрократичні та колегіальні за рахунок орієнтації на результати діяльності ЗВО [29]. Вітчизняний науковець розглядає модель фінансування вищої освіти як елемент її управління та інструмент державної політики, який реалізується через механізм фінансування. Дослідник наголошував, що трансформація моделей фінансування ЗВО відбувається за рахунок необхідності оцінки ефективності національної системи вищої освіти [29]. Є. Стадний у своїй праці наголошував на важливості трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні, враховуючи глобальні тренди щодо переходу до фінансування на основі результатів діяльності ЗВО. Дослідник здійснив ґрунтовний аналіз запровадження в Україні моделі фінансування «гроші йдуть за студентом», піддаючи її критиці та вказуючи на її основні недоліки [47].

Отже, у цій дисертації процес фінансування вищої розглядається з позиції моделі фінансування ЗВО, виділяючи цей процес окремо на макро- та мікроекономічному рівнях. На макроекономічному рівні відбувається унормування процесів державного фінансування ЗВО через конкурентний розподіл бюджетних асигнувань на вищу освіту на основі законодавчо встановлених процедур та показників діяльності, що спрямовано на забезпечення ефективності і прозорості фінансування вищої освіти. Мікроекономічний рівень цілеспрямовує ЗВО на розширення джерел їх фінансових надходжень та збільшення можливостей їх використання у контексті збалансування інтересів усіх стейкхолдерів, а саме: ЗВО, держави, домогосподарств, бізнесу. На відміну від існуючих теоретичних положень, запропонований підхід дає змогу виявляти сильні і слабкі сторони, переваги і недоліки моделей фінансування ЗВО у контексті запровадження концепту державного фінансування вищої освіти за принципами ефективності, прозорості, збалансованості інтересів усіх стейкхолдерів, як кумулятивного відображення індивідуальних та суспільних ефектів, генерованих інститутом вищої освіти.

Проблематика фінансування ЗВО має дискусійний характер. Згідно з Х. Де Буром, Дж. Ендерсом та Л. Лейсайтом, за останні десятиліття, системи вищих освіт у демократичних країнах світу пройшли багато різноманітних трансформацій [85]. У рамках дискусій щодо формування політики у сфері вищої освіти було докладено багато зусиль для того, щоб відповісти на одне із найголовніших питань: як ефективно управляти ЗВО? [86].

Детальне спостереження за трансформаціями у системах вищих освіт світу вказує, що фокус змін пов'язаний не тільки з трансформацією форм управління ЗВО, а також з підвищенням ефективності і забезпеченням прозорості використання ними державних коштів [101]. Частина наукової спільноти зосереджувала свою увагу на емпіричному дослідженні трансформацій моделей фінансування ЗВО та визначенні множинності джерел їх фінансування [146]. Інша частина наукової спільноти фокусувалась на дослідженні розширення використання моделей фінансування [113], заснованих на результатах діяльності, їх перевагах, недоліках, особливостях та передбачуваних і непередбачуваних наслідках їх використання [103]. Наприклад, Б.Бланкенбергер і А. Філіпс вивчали питання фінансування вищої освіти у розрізі ефективного використання ЗВО державного фінансування [67]. Дослідники, аналізуючи моделі фінансування університетів штату Іллінойс (США), прийшли до висновків, що існує необхідність формування взаємозв'язку між показниками ефективності фінансування ЗВО та їх стратегічними цілями. Якщо такий взаємозв'язк буде сформований, тоді буде досягнутий значний соціально-економічний ефект для певного регіону завдяки збільшенню його людського капіталу.

Змістовне дослідження провели О. Ортагус та інші дослідники, зробивши систематичний огляд існуючої наукової літератури (52 наукові статті) щодо фінансування американських університетів на основі результатів їх діяльності, приділяючи особливу увагу передбачуваним та непередбачуваним наслідкам застосування цієї моделі фінансування [158]. У США приблизно 30 штатів використовують модель фінансування університетів на основі результатів їх діяльності, включаючи такі показники діяльності університетів, як: показник зарахування студентів, кількість отриманих студентами кредитів, показник

завершення навчання. Незважаючи на глобальний тренд щодо імплементації моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, ну існує чітких підтверджень, що вона покращує результати діяльності ЗВО. Усе більше наукових праць свідчать про те, що імплементація цієї моделі може призвести до непередбачуваних ефектів [158].

Незважаючи на існуючі дискусії щодо ефективності імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, спостерігається глобальний тренд щодо її запровадження. Протягом останнього десятиліття сотні університетів по всьому світу імплементували модель фінансування на основі результатів їх діяльності [159]. Наприклад, Т. Естерманом, А. Клайс-Кулік та Е. Пруво в одній із своїх праць зазначали, що 13 з 28 європейських систем вищої освіти пов'язали свої моделі державного фінансування з результатами діяльності університетів, розподіляючи бюджетні кошти між ними на конкурентній основі [98]. Б. Йонгблуд та Х.Фоссенштейн підтвердили цю тенденцію, зазначивши, що моделі фінансування, які раніше були пов'язані з інкрементними моделями, були замінені моделями фінансування на основі результатів діяльності університетів [135].

Європейські тенденції трансформації систем вищої освіти мають значний вплив на розвиток систем вищої освіти у країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ). Д.Даковська та Р. Хармсен проаналізували процеси європеїзації у країнах ЦСЄ, зокрема в Україні та Польщі [84]. У цій статті було розглянуто відповідність локальних політик рекомендаціям Європейської Комісії та інших міжнародних інституцій, зокрема: ОЕСР, Світового банку, ЮНЕСКО, Ради Європи. Враховуючи загальноєвропейську тенденцію до використання моделі фінансування на основі результатів діяльності університетів та прихильність країн ЦСЄ до європейського шляху розвитку, Україна обрала імплементацію формульної моделі фінансування, включаючи показники діяльності ЗВО [162]. У грудні 2019 український уряд запровадив формульну модель фінансування вітчизняних ЗВО, яке включає у себе показники їх діяльності. Це було зроблено з метою подолання існуючих викликів, пов'язаних із неефективною моделлю фінансування вітчизняних ЗВО, яка ґрунтувалася на моделі державного замовлення. У березні 2022 року КМУ оприлюднив постанову «Про зупинення в 2022 році дії деяких постанов Кабінету

Міністрів України», в якій зазначено, що по причині воєнного стану КМУ зупиняє розподіл видатків державного бюджету між ЗВО на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності [37]. Наразі розподіл бюджетних коштів у сфері вищої освіти в Україні здійснюється через модель державного замовлення. Державне замовлення формується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (раніше Міністерство економіки України) на основі середньострокового прогнозу потреби у фахівцях, необхідних для ефективного економічного розвитку країни, та розподіляється між вітчизняними ЗВО на принципах добросовісної конкуренції, прозорості та рівності [31].

Незважаючи на сучасні виклики, пов'язані із воєнним станом в Україні, МОН України оновило проєкт «Україна: Підвищення якості вищої освіти для досягнення кращих результатів» зі Світовим банком, що є важливим сигналом щодо поновлення використання формульної моделі фінансування ЗВО в Україні, яка включає у себе показники їх діяльності. Цей проєкт спрямований на підвищення ефективності і забезпечення якості та прозорості системи вищої освіти в Україні. Проєкт підтримуватиме реалізацію урядових реформ у сфері фінансування ЗВО, зокрема, поновлення використання формульної моделі фінансування ЗВО, включаючи показники результатів їх діяльності [187].

На сьогодні існує багатоманіття моделей фінансування ЗВО. У кожній моделі є свої переваги та недоліки, передбачувані та непередбачувані ефекти, коротко- та довгострокові наслідки [135]. Постійну трансформацію моделей фінансування ЗВО об'єктивізують різноманіття національних інституційних ландшафтів та динамізм глобального ринку освітніх послуг. Відтак не існує універсальної моделі, яка б відповідала усім національним інституційним ландшафтам та могла б враховувати всі сучасні виклики.

1.3. Прогресивна практика та моделі державного фінансування закладів вищої освіти у країнах ЄС та ОЕСР

Уряди країн зазвичай надають державне фінансування ЗВО задля досягнення двох основних цілей:

1. Фінансування освітньої діяльності ЗВО;
2. Фінансування науково-дослідницької діяльності ЗВО.

Далі будуть розглянуті дві основні форми розподілу державного фінансування між ЗВО за ознакою руху бюджетних коштів, а саме:

1. Прямий розподіл державного фінансування, що означає надання бюджетних коштів безпосередньо ЗВО для забезпечення їх сталого функціонування;

2. Непрямий розподіл державного фінансування, що означає надання бюджетних коштів ЗВО опосередковано через трансферти, ваучери, субсидії, що надаються студентам та/або їх сім'ям у вигляді грантів, стипендій, податкових пільг, кредитів тощо.

На рис. 1.4 та Додатку А представлена класифікація форм розподілу державного фінансування між ЗВО за ознакою руху бюджетних коштів: прямого або опосередкованого. До прямого розподілу віднесено такі моделі фінансування ЗВО, як: інкрементне фінансування; переговорне фінансування; формульне фінансування (на основі вхідних або вихідних показників діяльності ЗВО); фінансування на основі результатів діяльності ЗВО (на основі показників діяльності ЗВО, контракти на основі результатів діяльності ЗВО, конкурентні фонди); фінансування досконалості. До непрямого розподілу державного фінансування між ЗВО віднесено такі моделі, як: ваучери на вимогу; студентські кредити; податкові пільги.

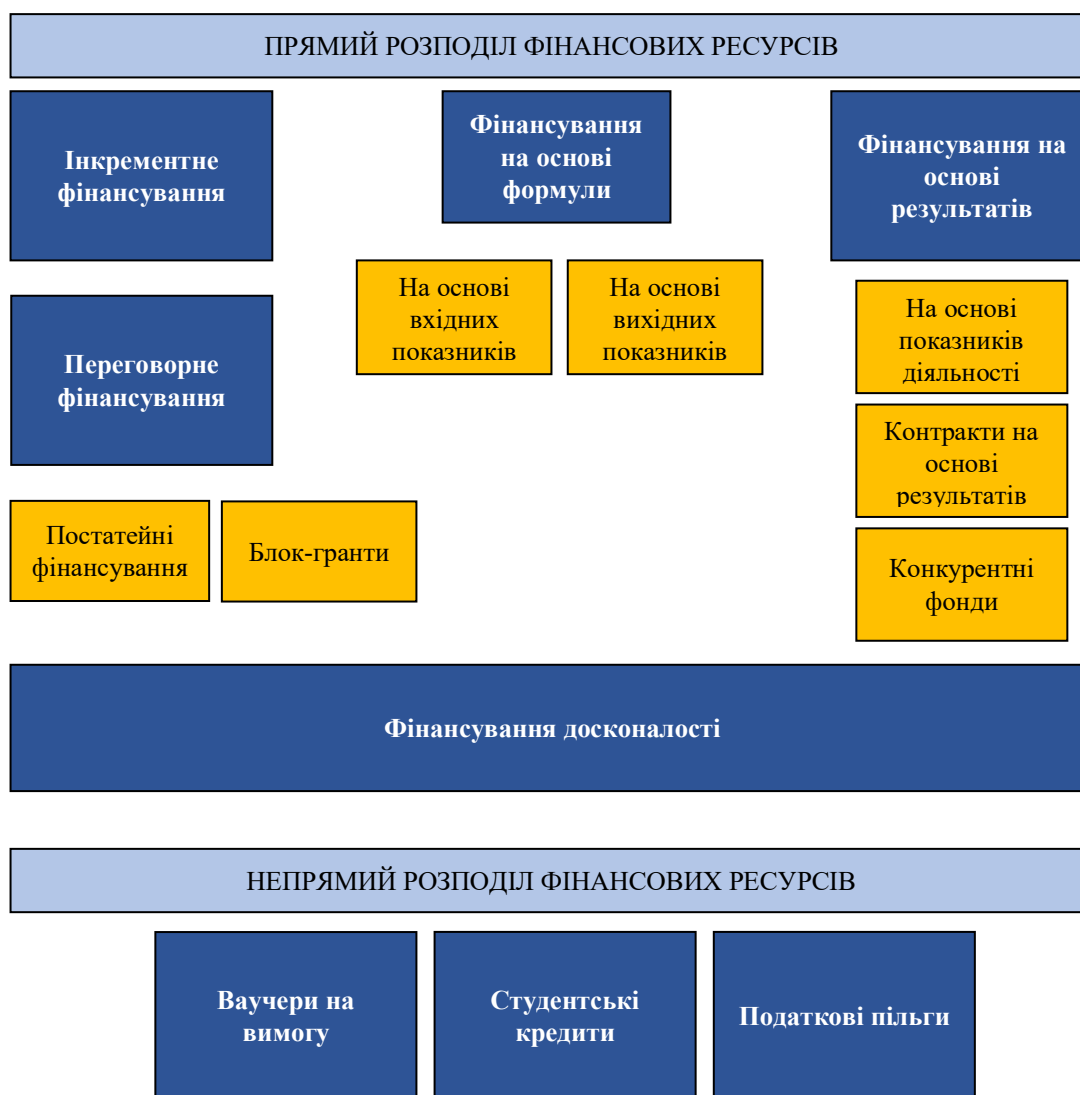

Рис. 1.4. Моделі фінансування ЗВО

Джерело: побудовано автором на основі [177]

Почнемо огляд існуючих моделей фінансування ЗВО, які відносяться до прямого розподілу державного фінансування, а саме: інкрементне фінансування (incremental funding); переговорне фінансування (negotiated funding); формульне фінансування (formula-based funding); фінансування на основі результатів діяльності ЗВО (performance-based funding), яке включає фінансування на основі показників діяльності ЗВО (funding based on performance indicators), що по своїй сутті тотожне формульному фінансуванню на основі вихідних показників діяльності ЗВО; контракти на основі результатів діяльності ЗВО (performance contracts); конкурентні фонди (competitive funds); фінансування досконалості (funding for excellence) [177].

До першої групи моделей прямого державного фінансування ЗВО відносять інкрементне та переговорне фінансування. Основна ідея інкрементного фінансування полягає у використанні фінансування попереднього року як основи для фінансування наступного року. Зазвичай при такому фінансуванні відбуваються лише незначні зміни в обсягах фінансування і найчастіше вони збільшуються за рахунок корегування на інфляцію. Тобто, тут немає місця для оцінки результатів діяльності ЗВО, а отже, ця модель не асоціюється з підвищенням ефективності їх діяльності. Багато дослідників піддавало критиці цю модель фінансування ЗВО, виокремлюючи такі недоліки:

1. Інкрементне фінансування не сприяє підвищенню ефективності процесу прийняття рішень за рахунок відсутності розуміння факторів створення цінності;
2. При інкрементному фінансуванні важко визначити напрями, які мають найбільший вплив на зміни в організації;
3. Така модель надання фінансових ресурсів не сприяє підвищенню ефективності діяльності з часом, що вимагає визначення фактичної ефективності діяльності [82].

Наступна модель фінансування ЗВО – переговорне фінансування. Переговорний процес між урядом та ЗВО є найбільш традиційним способом, за допомогою якого розподіляються бюджетні кошти. Переговорний процес з використанням у більшості випадків вхідних показників та історично зумовлених тенденцій формує переговорну модель фінансування. У цій моделі все залежить виключно від ефективності переговорного процесу, який у кінцевому підсумку визначає обсяг державного фінансування, який буде виділений певному ЗВО.

Переговорне та інкрементне фінансування базуються на історичних тенденціях та надаються ЗВО у формі постатейного фінансування або блок-грантів [177]. Постатейне (кошторисне) фінансування – це форма фінансування, за якою організація повинна підготувати кожну статтю витрат у всіх своїх фінансових звітах [70]. За допомогою такої форми фінансування визначається загальний обсяг фінансування та витрат на кожну групу витрат. На противагу, блок-грант – це єдиний грант, що надається організації, за яким внутрішнє бюджетування знаходиться під її контролем [70]. Постатейна форма фінансування є більш централізованим підходом, який повністю контролює як ЗВО витрачають надані їм бюджетні кошти, тоді як блок-гранти надають більшу гнучкість та автономію.

Переговорне фінансування піддавалось значній критиці через його непрозорий характер, відсутність усіх стейкхолдерів під час переговорного процесу та відсутність оцінки результатів діяльності ЗВО [57]. Як й інкрементне, так і переговорне фінансування враховують здебільшого короткострокові перспективи, що може призвести до непередбачуваних довгострокових наслідків [110].

Незважаючи на суттєву критику зазначених моделей фінансування, вони мають і свої переваги. Обидві моделі визнані відносно простими моделями, у яких відсутня двозначність. Ці моделі забезпечують зрозумілий контроль за витратами на основі порівняння рік за роком [128]. Вони розглядаються як захист від адміністративних зловживань і здебільшого випливають з практичної точки зору. Наприклад, суб'єкти, відповідальні за розподіл державного фінансування, не завжди можуть мати повноцінні дані та зробити усі розрахунки для забезпечення ефективного розподілу [179]. Спрощення аналітичного завдання фінансового процесу робить його більш керованим [65]. Повторний розгляд обсягів фінансування також призвів би до конфліктів за фінансові ресурси між різними організаціями, тоді як інкременталізм дозволяє кожній програмі щось виграти [65, 179].

До другої групи моделей прямого фінансування ЗВО належить формульне фінансування ЗВО, яке базується на їх вхідних або вихідних показниках. Основна ідея цієї моделі полягає у тому, що ЗВО отримують бюджетні кошти на основі математичної формули. Такі моделі фінансування розрізняються за складом самої формули та обсягом коштів, що виділяються за цією формулою. Як правило, формульне фінансування включає вхідні або вихідні показники ЗВО, які пов'язані з конкретними цілями. Якщо фінансування пов'язане з чисельністю зарахованих студентів або чисельністю викладачів, то це формульне фінансування на основі вхідних показників ЗВО. Якщо модель розподілу фінансування прив'язана до результатів досліджень (кількість написаних статей) або кредитів, отриманих студентами, тоді це формульне фінансування на основі вихідних показників ЗВО.

Багато систем вищої освіти у світі перейшли від інкрементного та переговорного фінансування ЗВО до формульного фінансування, яке є основним засобом розподілу бюджетних коштів між ЗВО. Формули різняться залежно від

показників, що використовуються при їх розробці. Показники, які найчастіше використовуються при формульному фінансуванні ЗВО, можуть включати:

1. Чисельність персоналу та/або студентів ЗВО. Більшість формул фінансування ЗВО базуються на вхідних показниках чисельності їх персоналу та/або студентів. Найбільш простий тип формули фінансування ЗВО використовує чисельність їх персоналу або рівень їх заробітної плати як основу для розподілу бюджетних коштів. Також можуть використовуватись більш складні показники, такі як: чисельність професорів ЗВО з науковим ступенем доктора філософії. Формули, які базуються на чисельності персоналу ЗВО, все ще використовуються у багатьох країнах світу, особливо у країнах ЦСЄ [177].

З часом формульне фінансування ЗВО перейшло до використання показників чисельності студентів, а не показників чисельності та/або кваліфікації персоналу як основи для розподілу бюджетних коштів. Показник чисельності студентів може бути розрахований на перспективній або ретроспективній (фактичній) основі. Ретроспективний розподіл за своєю природою ґрунтується на фактичних показниках, тоді як перспективні розрахунки вимагають коротко- та/або середньострокового планування певних показників. У деяких випадках формули, що базуються на показниках чисельності персоналу ЗВО, поєднуються з формулами, що базуються на показниках чисельності їх студентів.

Для підрахунку чисельності студентів важливим є процес визначення студентів денної та заочної форми навчання [177]. На практиці існують розбіжності у тому, як певні країни визначають студентів денної та заочної форми навчання. Однак, у більшості випадках студенти денної форми навчання незалежно від того, як вони визначені, мають більшу питому вагу у загальній чисельності студентів, ніж студенти заочної форми навчання при розрахунку таких показників, як: витрати у розрахунку на одного студента, співвідношенні студентів до викладачів та інших показників.

При розробці формульного фінансування на основі вхідних показників також важливим є те, чи обмежується чисельність студентів, які будуть фінансуватися за рахунок державних коштів [177]. Більшість країн світу обмежують чисельність студентів, яких вони фінансуватимуть, головним чином через процес планування як

засіб контролю за бюджетними витратами. Деякі країни мають більш орієнтовану на попит модель фінансування, в якій ліміти не встановлюються, і всі кваліфіковані студенти фінансуються без обмежень. Однак, часто це відбувається за рахунок зниження рівня витрат у розрахунку на одного студента, ніж це відбувається у моделі з лімітованим фінансуванням [177].

2. Витрати у розрахунку на одного студента. Велика кількість формул фінансування ЗВО наразі базуються на показнику витрат у розрахунку на одного студента. Показники витрат у розрахунку на одного студента розраховуються ретроспективно і базуються на одному з таких показників, як:

- Фактичні витрати у розрахунку на одного студента. Найбільш традиційна форма формульного фінансування має місце, коли розподіл бюджетних асигнування для ЗВО базується на фактичних витратах у розрахунку на одного студента;

- Середні витрати у розрахунку на одного студента. У цьому підході розподіл бюджетних асигнування для ЗВО базується на сукупних середніх витратах у розрахунку на одного студента, які розраховуються на основі агрегованих статистичних даних щодо витрат та чисельності зарахованих студентів;

- Нормативні витрати у розрахунку на одного студента. Відповідно до цього підходу оптимальне співвідношення студентів до викладачів та інші стандартизовані показники (нормативи) використовуються для розрахунку витрат у розрахунку на одного студента. Формули, що використовують нормативні витрати, мають потенціал для підвищення ефективності ЗВО, оскільки прив'язують обсяги фінансування до стандарту, що базується є бенчмарком [177].

3. Вихідні показники, орієнтовані на ефективність ЗВО. За цим підходом у формулу фінансування ЗВО додаються показники діяльності ЗВО. Таким показником, наприклад, може бути чисельність випускників, а не загальна чисельність студентів, як у випадку зі вхідними показниками ЗВО.

Формульне фінансування на основі вихідних показників ЗВО являє собою фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, тому що обидві моделі базуються на показниках ефективності діяльності ЗВО. Обидві моделі здебільшого прив'язані до вихідних показників ЗВО та результатів їх діяльності [72]. Варто зазначити, що існує

багато відмінностей та особливостей у моделях фінансування на основі результатів діяльності ЗВО у різних країнах світу, а саме: різний фокус оцінювання діяльності ЗВО, використання різних показників ефективності їх діяльності, різна питома вага таких показників та різний обсяг фінансування ЗВО, який надається в залежності від їх результатів діяльності [135]. Країни ОЕСР у більшості випадків використовують такі показники діяльності ЗВО, як:

1. Кількість ступенів бакалавра та магістра (Німеччина, Нідерланди, Австрія);
2. Кількість освітніх кредитів, отриманих студентами (Данія, Фінляндія);
3. Кількість докторських ступенів (Данія, Німеччина, Нідерланди);
4. Обсяг наукових досліджень (Данія, Фінляндія);
5. Зовнішнє фінансування (Данія, Фінляндія, Німеччина) [135].

На відміну від переговорного та/або формульного фінансування ЗВО, яке містить вхідні показники діяльності ЗВО, формульне фінансування на основі вихідних показників ЗВО і фінансування на основі результатів діяльності ЗВО є прогресивними практиками фінансування вищої освіти у демократичних країнах світу [135]. Моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО використовують такі показники їх діяльності, які взаємопов'язані із цілями державної політики у сфері вищої освіти. Вони також включають стимули з боку держави, які забезпечують інституційне вдосконалення ЗВО [177].

У той час як фінансування на основі вхідних показників ЗВО зосереджується на механізмі нарощування, фінансування на основі результатів діяльності ЗВО фокусується на оцінювання ефективності їх діяльності [136]. Фокус державного фінансування на результатах діяльності ЗВО може стимулювати ефективне використання ними бюджетних коштів, об'єктивізації процесу прийняття рішень та орієнтації на середньострокове планування [94]. Н. Фроліх стверджувала, що фінансування на основі результатів діяльності ЗВО стимулює підвищення ефективності і прозорості використання ними бюджетних коштів [103]. Модель державного фінансування на основі результатів діяльності ЗВО також вважається ефективним механізмом посилення їх підзвітності [98].

Модель фінансування на основі результатів діяльності ЗВО здатна підвищити національну продуктивність, забезпечити конкурентоспроможність ЗВО та створити умови для соціально-економічного розвитку держави [59]. Все це досягається шляхом підвищення ефективності діяльності ЗВО. Багато науковців підтверджували, що фінансування на основі результатів діяльності ЗВО може підвищити ефективність їх діяльності [94]. Така модель розподілу бюджетних коштів між ЗВО також може сприяти збільшенню обсягів наукових досліджень [142].

Незважаючи на всі переваги фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, оцінювання ефективності у сфері знань є складним завданням [139]. Враховуючи багатогранність вищої освіти, більшість показників ефективності ЗВО не здатні охопити усі аспекти їх діяльності [135]. Неоднозначність показників ефективності ЗВО також створює проблеми щодо їх вибору.

Багато дослідників вказували на те, що фінансування на основі результатів діяльності ЗВО не надає переконливих доказів підвищення ефективності їх діяльності [141]. Однак цей висновок ґрунтується, насамперед, на дослідженнях, які аналізували моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО з низькою питоною вагою у загальному обсязі їх фінансування [116]. Таким чином, важко дійти остаточних висновків щодо того, чи є фінансування на основі результатів діяльності ЗВО ефективною моделлю їх фінансування. Важливо проаналізувати моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО з більшою питоною вагою у загальному обсязі їх фінансування, щоб мати більш чіткіші висновки [93].

Фінансування на основі результатів діяльності ЗВО може спричиняти непередбачувані ефекти. Одним із таких ефектів є неповнота кількісного оцінювання якості діяльності ЗВО [138]. Модель фінансування, яка базується на кількісних показниках оцінювання діяльності ЗВО, стимулює збільшення кількості за рахунок якості. Наприклад, багато дослідників можуть фокусуватися на кількості написаних статей, а не на їх якості. Це, у свою чергу, погіршує якість наукового процесу. Така ситуація може стримувати творчість та оригінальність у наукових дослідженнях [103].

Наступний непередбачуваний ефект пов'язаний із нездатністю моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО враховувати галузеву диференціацію університетів (класичні, технічні, дослідницькі тощо) та диференціацію галузей знань (гуманітарна, соціальна, природнича тощо) [103]. Модель фінансування ЗВО, як правило, однакова для усіх типів ЗВО і для усіх галузей знань. Важко знайти показники оцінювання діяльності ЗВО, які б були універсальні для усіх типів ЗВО та усіх галузей знань. Що стосується диференціації галузей знань, то написання наукової статті в галузі природничих наук і в галузі суспільних наук – різна за обсягом наукова діяльність. Відповідно, багато дослідників підкреслюють важливість корегування показників діяльності ЗВО відповідно до їх галузевої диференціації [138].

Останній непередбачуваний ефект – ефект «вільної прогулянки» [138]. Цей ефект відповідає ситуації, коли деякі науково-педагогічні працівники зосереджують свою увагу виключно на результатах наукової діяльності, ігноруючи процес викладання. У такій ситуації фінансування на основі результатів діяльності ЗВО може вказувати на те, що одна група викладачів має кращі показники, ніж інші. Відповідно, це створює ситуацію, коли одні викладачі отримують винагороду за рахунок інших [137].

Наступна модель фінансування ЗВО – це контракти на основі результатів діяльності ЗВО. Ця модель фінансування ЗВО є відносно новою моделлю, якій приділяється велика увага наукової спільноти протягом останніх кількох років [135]. Основною відмінністю між контрактами на основі результатів діяльності ЗВО та фінансуванням на основі результатів їх діяльності є орієнтація на різні горизонти планування. У моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, показники їх діяльності пов'язані з недавнім минулим та бюджетні кошти надаються на щорічній основі, тоді як у контрактах на основі результатів діяльності ЗВО вони пов'язані з найближчим майбутнім, що забезпечує середньострокове планування ЗВО за рахунок підписання контрактів на термін від 3 до 5 років для покращення ефективності їх управління [133].

Контракти на основі результатів діяльності ЗВО – це двостороння угода, укладена між органом державної влади та ЗВО. Така угода чітко визначає цілі, яких повинен досягти конкретний ЗВО, і пов'язує їх з показниками ефективності ЗВО для

контролю прогресу досягнення цілей. На основі поставлених цілей в угоді також визначається обсяг фінансування, необхідний для досягнення поставлених цілей. За такого підходу ЗВО відіграють значно більшу роль у процесі прийняття рішень щодо обсягів свого фінансування. Контракти на основі результатів діяльності ЗВО сприяють покращенню стратегічного діалогу між органами державної влади та ЗВО [133]. Така модель фінансування може усунути недоліки фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, зокрема, відійти від однорідності показників ефективності їх діяльності та заохочувати використання різних показників ефективності діяльності для різних типів ЗВО. Такі контракти можуть забезпечувати різноманітний характер цілей ЗВО і, в той же час, їх приналежність до державної політики [135].

У системах вищої освіти спостерігається глобальний тренд щодо впровадження та імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності [159]. Наприклад, 13 з 28 європейських систем вищої освіти пов'язали свої моделі фінансування з результатами діяльності ЗВО [98]. Б. Йонгблуд та Х.Воссенстейн підтвердили цей тренд, підкресливши перехід від інкрементних моделей фінансування ЗВО до моделей фінансування на основі результатів їх діяльності [135]. Серед останніх трендів виявлено, що все більше країн (Австрія, Данія, Німеччина, Нідерланди) прагнуть диверсифікувати моделі фінансування у вищій освіті, і контракти на основі результатів діяльності ЗВО є доволі ефективним інструментом для досягнення цієї мети [133].

Контракти на основі результатів діяльності ЗВО можуть мати різні причини їх запровадження. Часто причини їх запровадження та імплементації залежать від конкретного національного контексту та викликів, що стоять перед системою вищої освіти певної країни. Важливо розуміти, що ці причини впливатимуть на розробку, імплементацію і оцінювання контрактів на основі результатів діяльності ЗВО. Серед можливих причини запровадження контрактів на основі результатів ЗВО можуть бути такі, як:

1. Забезпечення середньострокового планування ЗВО за рахунок підписання контрактів на термін від 3 до 5 років для покращення ефективності їх управління;
2. Врахування галузевої диференціації ЗВО. Контракти на основі результатів діяльності ЗВО сприятимуть створенню диверсифікованої моделі фінансування вищої освіти за рахунок врахування особливостей різних типів ЗВО (класичні, технічні та дослідницькі університети) під час вибору показників їх діяльності;
3. Налагодження та/або покращення стратегічного діалогу між органами державної влади та ЗВО з метою узгодження державної політики та інституційних цілей ЗВО, що сприятиме досягненню їх автономії;
4. Підвищення якості та ефективності викладання, наукових досліджень та інформаційно-просвітницької діяльності, що здійснюються ЗВО;
5. Інформування політиків та широкої громадськості про результати діяльності ЗВО. Це допомагає легітимізувати державні інвестиції у вищу освіту та покращує підзвітність і прозорість ЗВО [130].

При укладанні та виконанні контрактів на основі результатів діяльності ЗВО можуть також виникати різні виклики, а саме:

1. Напруженість щодо інституційної автономії ЗВО. Багато країн світу збільшували інституційну автономію ЗВО, виходячи із переконання, що це сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності. Якщо показники діяльності ЗВО у контрактах будуть обиратися не на основі консультацій із ЗВО, то це буде обмежувати їх інституційну автономію;
2. Трансакційні витрати, пов'язані з укладанням контрактів. При переході на модель фінансування на основі контрактів, як уряд, так і ЗВО будуть змушені витрачати час і ресурси на процес укладання контракту та його виконання, включаючи звітування про прогрес, що може посилити бюрократичні процеси;
3. Кількість цілей. Процес конкретизації цілей та їх оцінювання може викликати багато дискусії. Зі збільшенням кількості цілей, будуть зростати трансакційні витрати та ускладнюватись процес визначення пріоритетності їх досягнення;

4. Вибір показників діяльності ЗВО. Чіткий та об'єктивний набір показників діяльності ЗВО може стимулювати їх цілеспрямовані дії та гарантувати виконання тих цілей, що вимірюються. Однак, у такому випадку ЗВО будуть спрямовані на виконання тих цілей, які вимірюються, нехтуючи іншими [130].

Наступна модель фінансування ЗВО – конкурентні фонди. У рамках такої моделі фінансування ЗВО формуються проєктні пропозиції щодо фінансування діяльності ЗВО (зазвичай саме науково-дослідницької діяльності), які розглядаються та відбираються комітетами експертів відповідно до прозорих процедур та критеріїв. Таке фінансування може стосуватися окремих проєктів, програм або підрозділів університету. Багато дослідників стверджували, що конкурентні фонди можуть стимулювати підвищення ефективності діяльності ЗВО через активізацію науково-дослідницької діяльності [177]. Міжнародний досвід створення конкурентних фондів показав необхідність врахування одного важливого питання, а саме: як створити рівні умови в диверсифікованих системах вищої освіти, де є і сильні, і слабкі ЗВО? [177]. У процесі конкурентного розподілу бюджетних коштів виникає нерівність між ЗВО з різним рівнем спроможностей. Л. Холм-Нільсен стверджував, що рівність у конкурентному розподілі бюджетних коштів між ЗВО можна досягти, якщо встановлені компенсаційні механізми для створення рівних умов для гри між сильними і слабкими ЗВО через формування партнерських відносин ними [120]. Також існує дилема щодо визначення критеріїв відбору на отримання конкурентного фінансування, які у різних країнах мають свої особливості і залежать від спрямованості державної політики. Визначення критеріїв відбору є складним процесом, враховуючи різноманіття особливостей ЗВО. Модель конкурентних фондів може послаблювати автономію ЗВО, тому що критерії відбору встановлюються безпосередньо урядом і не враховують особливості ЗВО [177].

До останньої групи моделей прямого фінансування ЗВО належить фінансування досконалості. Відповідно до цієї менш традиційної моделі розподілу бюджетних коштів, ЗВО отримують державне фінансування на основі конкурентного розподілу у формі блок-грантів, які не пов'язані із конкретним проєктом або програмою. Розподіл державного фінансування за такою моделлю ґрунтується на

продемонстрованій інституційній спроможності ЗВО, обсяг фінансування яких базується на періодичній експертній оцінці їх освітньої та/або науково-дослідницької діяльності [177]. Деякі країни демократичного світу виділяють додаткове державне фінансування на основі «центрів досконалості» з метою надання можливостей ЗВО конкурувати на міжнародному рівні, підвищувати якість їх освітньої та/або науково-дослідницької діяльності, а також краще узгоджувати попит та пропозицію на ринку освітніх послуг. Фінансування досконалості є менш поширеним при оцінюванні освітньої діяльності ЗВО, ніж при оцінюванні їх науково-дослідницької діяльності, в якій міжнародна конкуренція є більш критичним питанням [169].

Фінансування досконалості відрізняється від конкурентного фінансування тим, що воно характеризується як «виняткове», тобто запроваджується як окремий механізм поза межами існуючої моделі фінансування ЗВО, а також воно є обмеженим у часі [169]. Сфера його застосування та реципієнти також ширші, ніж у випадку звичайного конкурентного фінансування. Фінансування досконалості може бути ефективним способом досягнення важливих цілей державної політики. Центри досконалості мають потенціал для активізації науково-дослідницької діяльності. З негативного боку на фінансування досконалості може сильно впливати політичне коло, що може послаблювати інституційну автономію ЗВО. Якщо фінансування досконалості буде надаватися на основі політичного вибору, а не на продемонстрованій інституційній спроможності ЗВО, то підвищення ефективності діяльності ЗВО не буде досягнуто [177].

Незважаючи на те, що пряма форма державного фінансування ЗВО є більш розповсюджена, на сьогодні багато країн демократичного світу почали надавати державне фінансування ЗВО опосередковано, виділяючи бюджетні кошти напряду студентам та/або їх сім'ям [177]. Одним із найбільш інноваційних підходів, орієнтованих на надання бюджетних коштів ЗВО опосередковано, є ваучери на вимогу. До інших моделей непрямого фінансування ЗВО відносяться такі: студентські кредити; податкові пільги.

Потенціал використання ваучерів на вимогу зазначається великим колом дослідників протягом останнього часу, хоча здебільшого у контексті початкової і середньої освіти, а не вищої [111]. Ваучерна система – це система, коли державне фінансування ЗВО розподіляється через студентів [175]. Абітурієнти отримують ваучери, які можна обміняти за власним вибором на освітні послуги будь-якого ЗВО. Кожному потенційному студенту надається обмежена кількість ваучерів, що представляють собою певну вартість, яка може бути використана у гнучкий для них спосіб, а саме: протягом певного періоду часу та/або на програми, що надаються певною кількістю ЗВО. У цій моделі фінансування ЗВО рушійною силою є споживач, тобто система орієнтована на попит. Споживач, тобто студент, вирішує, який ЗВО йому/їй обрати і на які програми вступати. ЗВО у такому випадку змушені дбати про якість своєї освітньої діяльності та пропозицію програм, оскільки непривабливі програми не отримають достатнього державного фінансування [129].

Переваги та недоліки моделі фінансування ЗВО на основі ваучерів на вимогу підсумовані в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Переваги та недоліки моделі фінансування ЗВО на основі ваучерів на вимогу

Переваги	Недоліки
1. Посилення вибору та свободи студентів;	1. Нездатність студентів оцінити інформацію про якість надання освітніх послуг;
2. Посилення реагування на запити студентів;	2. Географічні фактори обмежуватимуть вибір студентів;
3. Збільшення різноманітності освітніх послуг;	3. Зростаюча чисельність студентів;
4. Підвищення якості надання освітніх послуг;	4. Висока адміністративна складність;
5. Більші можливості для сімей з низьким рівнем доходу.	5. Значні коливання у чисельності студентів можуть призвести до неповного використання державного фінансування та нестабільної зайнятості викладачів;
	6. Програми з високою культурною цінністю, але з невеликою чисельністю студентів, будуть змушені закриватися;

Джерело: побудовано автором на основі [134, с. 28]

Модель фінансування ЗВО на основі ваучерів може посилити їх автономію, оскільки при такій моделі відсутній прямий контроль на вибір абітурієнтів з боку держави. Така модель також може збільшити автономію студентів, надаючи їм більшу свободу у виборі ЗВО. При такій моделі, ЗВО стають більш підзвітними та чутливими до потреб студентів у результаті конкуренції, що може підвищити ефективність та якість надання освітніх послуг [134].

Прикладом спроби запровадити таку модель фінансування ЗВО є проведений у 2016 році в Україні експеримент «гроші йдуть за студентом». Ідея експерименту полягала у тому, що частина державного замовлення та відповідного обсягу фінансування будуть виділятися на ті ЗВО, до яких вступили абітурієнти з більш високими балами ЗНО. Такий механізм передбачав перехід від моделі «фінансування університетів» до «фінансування студентів» (студентоцентричний підхід), а саме до ваучерної моделі фінансування ЗВО, яка є непрямим методом розподілу бюджетних коштів. У тому ж 2016 році МОН України підбило підсумки цього експерименту, зазначивши, що 9 столичних та 11 регіональних ЗВО стали лідерами щодо залучення абітурієнтів за цим підходом [24]. Згідно зі звітом, 20 вітчизняних ЗВО збільшили кількість місць державного замовлення з 18 177 до 21 713 осіб. Однак ця модель фінансування ЗВО так і не була до кінця запроваджена на законодавчому рівні.

Моделі фінансування ЗВО, які віднесені до непрямой форми розподілу бюджетних коштів, частіше реалізуються у формі студентських кредитів, аніж у формі ваучерів на вимогу. У деяких країнах демократичного світу (Фінляндії, Австралії) були розроблені плани щодо використання ваучерів на вимогу, але вони не були реалізовані та імплементовані через високий рівень опору з боку урядів [75].

У більшості країн демократичного світу, де розроблені програми студентського кредитування, існують різноманітні підходи до реалізації цієї моделі фінансування ЗВО, яка відноситься до непрямой форми розподілу бюджетних коштів. Різноманітність моделей студентських кредитів визначається умовами їх погашення, джерелами капіталу їх надання, типом витрат, що вони покривають, правилами відбору студентів, а також рівень субсидування [176]. Одне з найголовніших питань, яке ставиться при розробці плану надання студентських кредитів: як кредити будуть

погашатися? У цьому контексті існує два підходи до реалізації моделі фінансування ЗВО на основі студентських кредитів, а саме: погашення за іпотечним типом; плани погашення студентських кредитів, що залежать від їх майбутнього доходу [177].

Погашення за іпотечним типом, які є більш традиційною схемою погашення студентських кредитів, відшкодовуються на амортизаційній (рівномірній) основі протягом фіксованого періоду часу з виплатою відсотків [105]. Такий підхід рівних платежів відображає спосіб, у який банки в усьому світі зазвичай працюють з іпотечними кредитами на житло або з різноманітними споживчими кредитами. Період часу для кожного платежу, як правило, становить місяць, хоча щоквартальні або навіть щорічні платежі теж допускаються. Час, необхідний для повного погашення кредиту, може коливатися від трьох до п'ятнадцяти років; більш типовий термін погашення становить від семи до десяти років [105].

Погашення за іпотечним типом, як форма непрямого розподілу бюджетних коштів між ЗВО, може збільшити їх автономію, оскільки у такому випадку держава надає фінансування через споживачів освітніх послуг – студентів. Той факт, що студенти платять за своє навчання, робить ЗВО більш відповідальними за якість надання освітніх послуг, оскільки студенти стають більш вимогливими. Однак, така модель може не сприяти підвищенню ефективності діяльності ЗВО, оскільки студенти, які не схильні до ризику, будуть неохоче інвестувати у вищу освіту. У цьому контексті така система є несправедливою, оскільки невизначеність впливає на інвестиційні рішення, коли студенти не схильні до ризику [105].

Іншою формою студентських кредитів є плани погашення кредитів, що залежать від їх майбутнього доходу. Одним із найбільш інноваційних підходів до визначення структури студентських кредитів є розрахунок виплат студентів як функції від суми позики та відсотка від їх майбутнього доходу після завершення навчання [177]. Теоретичне підґрунтя студентських кредитів, що залежать від їх майбутнього доходу, можна простежити принаймні з 1945 року, коли М. Фрідман опублікував статтю, у якій стверджував, що вартість отримання вищої освіти повинна більш точно відображати індивідуальні вигоди від її отримання, і запропонував використовувати показники майбутнього доходу випускників як відповідний

критерій для визначення структури студентських кредитів [62]. Відповідно до цього підходу, сума наданого кредиту, яка надається ЗВО наперед, має покривати витрати студентів на їх навчання з відсотковою ставкою, яка буде залежати від показника майбутнього доходу студентів. Перший експеримент зі студентськими кредитами, що залежать від їх майбутнього доходу, відбувся лише через чверть століття після публікації статті М. Фрідмана, коли Єльський університет запровадив такий план кредитування, який потім був розформований протягом десятиліття. Однак, така модель фінансування ЗВО, яка відноситься до непрямой форми розподілу бюджетних коштів, діє в кількох країнах демократичного світу, а саме: Австралія, Великобританія, Нова Зеландія, Норвегія, Швеція. Така модель фінансування ЗВО сприяє досягненню їх автономії, оскільки зменшує їх залежність від уряду. При такій моделі ЗВО несуть відповідальність за якість освітніх послуг і за якісну підготовку студентів відповідно до вимог ринку праці. Надання державного фінансування ЗВО наперед підвищує ефективність їх діяльності та забезпечує умови для їх фінансового планування як стверджують Н. Барр, С. Гарсія-Пеналоса і К. Волдет [61, 105]. Погашення позик автоматично відслідковує зміни у доходах позичальників. Позичальники з низькими поточними доходами здійснюють менші виплати; позичальники, які добре заробляють, погашають кредит повністю. Таким чином, кредит має вбудоване страхування на випадок неспроможності погашення, що робить модель фінансування ЗВО більш ефективною, оскільки зменшує невизначеність, з якою стикаються студенти.

Остання модель фінансування ЗВО, яка відноситься до форми непрямого розподілу бюджетних коштів, – податкові пільги [177]. Деякі країни надають податкові пільги для сімей та/або студентам для покриття витрат на здобуття вищої освіти. Такі податкові пільги надаються у формі податкового кредиту. Податкові пільги надаються для реалізації таких цілей, як:

1. Компенсація вартості навчання. Студенти та/або їх сім'ї отримують податкову пільгу, яка компенсує частину вартості навчання. Ірландія та США є прикладами демократичних країн, які використовують компенсаційну систему для надання податкових пільг студентам та/або їх сім'ям;

2. Сімейні пільги, надані через податкову систему. Такі податкові пільги допомагають батькам компенсувати витрати на утримання дітей під час їх навчання у ЗВО. Австрія, Бельгія, Чехія, Франція, Німеччина, Латвія, Нідерланди, Словенія, Франція є прикладами зростаючої кількості демократичних країн, які надають податкові пільги у вигляді сімейних надбавок для студентів, які здобувають вищу освіту [177].

Податкові пільги студентам та/або їх сім'ям, як модель непрямого фінансування ЗВО, є доволі поширеним у США. Наприклад, у 2021 році діяло 11 податкових пільг, пов'язаних з отриманням вищої освіти у США [80]. За оцінками Об'єднаного комітету з питань оподаткування (The Joint Committee on Taxation), податкові пільги, пов'язані з вищою освітою, коштували та будуть коштувати у середньому 25 мільярдів доларів на рік у США протягом бюджетного періоду з 2020 по 2024 роки [80].

Податкові пільги на вищу освіту були започатковані у США у 1997 році з податкової пільги «Hope Tax Credit» та податкової пільги на навчання впродовж життя «Tax Credit for Lifetime Learning». У 2009 році податковий кредит «Американські можливості» (American Opportunity Tax Credit – АОТС) значно розширив як самі податкові пільги, так і чисельність домогосподарств, які мають на них право [80]. Наприклад, наразі максимальний розмір АОТС становить \$2,500 у розрахунку на одного студента за кожен з перших чотирьох років навчання. На кожного студента домогосподарство отримує \$2,000 за перші витрачені \$2,000 і 25 відсотків від наступних витрачених \$2,000. Важливо зазначити, що лише незначна частина виплат по АОТС надходить до домогосподарств з низьким рівнем доходу, оскільки їх діти з меншою імовірністю вступають до ЗВО, а якщо і вступають, то вони із меншою імовірністю платять за це [80]. Така модель непрямого фінансування ЗВО мала би в теорії сприяти забезпеченню справедливого доступу до вищої освіти, однак жодних доказів цього немає [71].

Підсумовуючи даний підрозділ, на основі аналізу світових прогресивних практик державного фінансування ЗВО ідентифіковано глобальний тренд щодо впровадження та імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО і моделей фінансування на основі контрактів. Цей тренд сформувався не тільки по причині недосконалості більш традиційних моделей, а також тому, що

все більше країн демократичного світу фокусуються на покращенні доступності та якості вищої освіти та підвищенні ефективності управління ЗВО [135]. Виявлено, що кожна модель фінансування ЗВО має свої переваги та недоліки, передбачувані та непередбачувані ефекти, коротко- та довгострокові наслідки. Постійну трансформацію моделей фінансування ЗВО об'єктивізують різноманіття національних інституційних ландшафтів та динамізм глобального ринку освітніх послуг. Відтак не існує універсальної моделі, яка б відповідала усім національним інституційним ландшафтам та могла б враховувати всі сучасні виклики.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження теоретичних засад та практики фінансування ЗВО сформульовані такі висновки:

1. Вища освіта на сьогодні постає як масове і глобальне явище з прискореною динамікою кількісних та якісних змін, вона охоплює понад 250 млн. студентів і зайнятих у цій сфері працівників, на інституційному рівні її представляють тисячі університетів у всіх країнах світу, на міжнародних ринках освітніх послуг акумулюються десятки трильйонів доларів. Від явища виключно елітарного та соціального вища освіта трансформувалася у масове та глобальне соціально-економічне явище, рушійну силу сучасного соціально-економічного розвитку країн світу. З позицій концепції економіки знань показано, що економічна функція вищої освіти проявляється через актуалізацію потреб в самореалізації особистості через отримання знань і навичок на індивідуальному рівні, а також на суспільному рівні – через генерування наукових і технічних знань та їх уречевлення у суспільному виробництві. Тоді як соціальна функція вищої освіти реалізується через механізм масової соціалізації індивідів у контексті розширення їх соціально-економічних можливостей та урізноманітнення майбутніх соціальних ролей.

2. Уточнено трактування інституційного призначення вищої освіти у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави через акумулювання проявів індивідуальних і суспільних вигод. На індивідуальному рівні вища освіта забезпечує опанування загальних професійних компетентностей, розширюючи для індивідів

можливості працевлаштування та джерела зростання їх доходів. На суспільному рівні вища освіта забезпечує розвиток людського капіталу держави, активізацію інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці та у підсумку – збільшення податкових надходжень до державного бюджету.

3. Держава постає одним із ключових суб'єктів системи вищої освіти, інституційне призначення якої реалізується у царині: забезпечення рівного доступу громадян до вищої освіти, стимулювання якості надання освітніх послуг ЗВО, державне фінансування підготовки затребуваних на ринку праці категорій висококваліфікованих фахівців у контексті пріоритетів розвитку національного економіки та обороноздатності країни, створення необхідних умов для проведення наукових досліджень. У контексті впливів інституту вищої освіти на сталий розвиток держави у довгостроковій перспективі, фінансове забезпечення та ефективне управління вищою освітою є важливими елементами державної політики. Відтак у розвинених країнах та в країнах, що розвиваються, держава відіграє вагомий роль у фінансуванні вищої освіти, а в міжнародній практиці сформовано багатоманітні моделі фінансування ЗВО, що враховують особливості національного інституційного ландшафту в освітній та соціально-економічній сферах.

4. У дисертації розкрито сутнісні характеристики процесу фінансування вищої освіти з інституційних засад чинної моделі фінансування вітчизняних ЗВО на макро- та мікроекономічних рівнях. На макроекономічному рівні відбувається унормування процесів державного фінансування ЗВО через конкурентний розподіл бюджетних асигнувань на вищу освіту на основі законодавчо встановлених процедур та показників діяльності, що спрямовано на забезпечення ефективності і прозорості фінансування вищої освіти. Мікроекономічний рівень цілеспрямовує ЗВО на розширення джерел їх фінансових надходжень та збільшення можливостей їх використання у контексті збалансування інтересів усіх стейкхолдерів, а саме: ЗВО, держави, домогосподарств, бізнесу. На відміну від існуючих теоретичних положень, запропонований підхід дає змогу виявляти сильні і слабкі сторони, переваги і недоліки моделей фінансування ЗВО у контексті запровадження концепту державного фінансування вищої освіти за принципами ефективності, прозорості,

збалансованості інтересів усіх стейкхолдерів, як кумулятивного відображення індивідуальних та суспільних ефектів, генерованих інститутом вищої освіти.

5. Проаналізовано вітчизняну та міжнародні практики фінансування ЗВО, здійснено класифікацію форм розподілу фінансових ресурсів між ЗВО за ознакою руху бюджетних коштів: прямого або опосередкованого. До прямого розподілу віднесено такі моделі фінансування ЗВО, як: інкрементне фінансування, переговорне фінансування, формульне фінансування (на основі вхідних або вихідних показників), фінансування на основі результатів (на основі показників діяльності, контракти на основі результатів, конкурентні фонди), фінансування досконалості. До непрямого розподілу бюджетних фінансових ресурсів між ЗВО віднесено такі: ваучери на вимогу, студентські кредити, податкові пільги тощо.

6. На основі аналізу світових прогресивних практик державного фінансування ЗВО ідентифіковано глобальний тренд щодо впровадження та імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО і моделей фінансування на основі контрактів. Виявлено, що кожна модель фінансування ЗВО має свої переваги та недоліки, передбачувані та непередбачувані ефекти, коротко- та довгострокові наслідки. Постійну трансформацію моделей фінансування ЗВО об'єктивізують різноманіття національних інституційних ландшафтів та динамізм глобального ринку освітніх послуг. Відтак не існує універсальної моделі, яка б відповідала усім національним інституційним ландшафтам та могла б враховувати всі сучасні виклики.

Основні результати першого розділу опубліковані у наукових працях автора: [163], [164], [165], [166].

РОЗДІЛ 2. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Організаційно-інституційні засади імплементації формульної моделі фінансування закладів вищої освіти у практику державного фінансування вищої освіти в Україні

До здобуття Україною незалежності вища освіта фінансувалася лише з державних коштів. Після проголошення державного суверенітету у 1990 році та прийняття Закону України «Про освіту» 23 травня 1991 року організаційно-інституційні засади фінансування вітчизняної вищої освіти зазнали трансформації. Зазначений закон закріпив новий підхід до фінансування державних освітніх закладів, установ та організацій, що уможливило множинність джерел їх фінансування: за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів державних підприємств та організацій, а також додаткових джерел надходжень. Уперше до додаткових джерел віднесли фінансові ресурси, які могли надаватися приватним сектором: фізичними та юридичними особами [40].

Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року започаткував реформування процесу фінансування українських освітніх установ, відповідно до статей 61 і 62 цього закону були встановлені додаткові джерела фінансування закладів освіти, а саме:

1. Фінансові ресурси, отримані від надання освітніх послуг (плата за навчання);
2. Фінансові ресурси, отримані від надання додаткових освітніх послуг;
3. Фінансові ресурси, отримані за здійснення науково-дослідницької діяльності на замовлення приватного сектору (фізичних осіб і суб'єктів господарювання);
4. Доходи від реалізації створеної продукції, а також від оренди приміщень;
5. Дотації з місцевих бюджетів;
6. Дивіденди та валютні надходження;
7. Добровільні грошові внески від приватного сектора;
8. Інші джерела фінансування [40].

Важливо зазначити, що на законодавчому рівні були встановлені вимоги до розмірів, строків та умов плати за навчання, а також закріплено, що отримання додаткових фінансових ресурсів не повинно призводити до зменшення обсягу державного фінансування. Окрім цього було визначено, що не менше 10% коштів, виділених на фінансування освітнього закладу з бюджету, повинні спрямовуватися на розвиток науково-дослідницької діяльності у частині фундаментальних та прикладних досліджень.

У листопаді 1993 року було прийнято Постанову КМУ «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») на підставі виконання Постанови ВРУ «Про порядок введення в дію Закону України «Про освіту». Метою цієї програми було розроблення стратегії розвитку освіти та вищої освіти в Україні на початковому етапі незалежності й упродовж ХХІ століття. Програмою «Україна ХХІ століття» окреслено такі важливі завдання щодо створення сталої системи безперервного навчання й виховання громадян, щодо забезпечення постійного інтелектуального та духовного вдосконалення особистості, а також формування інтелектуального та культурного потенціалу [33].

Для досягнення цих цілей мали бути розроблені і впроваджені перспективні підходи до навчання та виховання, що сприяло підвищенню якості освіти і розширенню можливостей отримання знань. Вона також передбачала сприяння розвитку інтеграційних процесів в освіті, сприяння партнерству між державою, суспільством та освітньо-науковими установами. Програма була розглянута і затверджена Першим з'їздом педагогічних працівників, який визнав її важливим кроком для розвитку освіти та вищої освіти в Україні на шляху становлення сучасної держави.

У період з 1991 по 2003 рр. національна система освіти здебільшого зберігала традиції радянського минулого, лише поступово зазнаючи змін у контексті розвитку нових суспільних відносин в Україні. Освітнє законодавство віддзеркалювало суспільні перетворення, і після прийняття Конституції України у 1996 році були внесені численні доповнення до Закону України «Про освіту». Для деталізації Закону «Про освіту» було прийнято низку законів, що регулювали різні рівні освіти:

1. У 1998 році було ухвалено Закон України «Про професійно-технічну освіту», який визначав основні засади організації та змісту професійно-технічної освіти;
2. У 1999 році було прийнято Закон України «Про загальну середню освіту», що регулював питання забезпечення якісної загальної середньої освіти;
3. У 2000 році був прийнятий Закон України «Про позашкільну освіту», що стосувався позашкільної освіти та підвищення рівня її доступності;
4. У 2001 році прийнято Закон України «Про дошкільну освіту», який регулював питання організації та фінансування дошкільних навчальних закладів;
5. У 2002 році було прийнято Закон України «Про вищу освіту», що визначав структуру, функціонування та фінансування вищої освіти в країні [32].

Крім вищезазначених законів, також були ухвалені інші законодавчі акти, що стосувалися різних аспектів освіти. Усі ці закони забезпечували нормативно-правову базу для функціонування різних рівнів освіти та сприяли розвитку сучасної освітньої системи.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року, фінансування державних ЗВО здійснювалося за рахунок коштів державного бюджету, які призначалися для фінансування центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти [32]. Прийняття закону стало вагомим кроком у створенні системи вищої освіти, тому що вперше законодавчо було визначено поняття вищої освіти та плати за вищу освіту, встановлено можливість фінансування ЗВО з додаткових джерел: фізичних та юридичних осіб, яким надаються платні освітні послуги. Перелік платних послуг почав визначатися пізніше КМУ згідно з Постановою № 796 від 27 серпня 2010 року [35].

У Законі України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 року було вперше закріплено поняття державного замовлення щодо фінансування ЗВО. Державне замовлення визначалося як кількість місць для здобуття вищої освіти у державних та комунальних ЗВО, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету [32]. Державне замовлення формувалось і розміщувалось кожен рік для кожного ЗВО центральним органом виконавчої влади. Обсяги фінансування визначалися так, щоб забезпечити на кожні 10 тисяч населення навчання не менше як для 100 студентів у ЗВО I і II рівнів акредитації, та 180 студентів – у ЗВО III і IV рівнів акредитації.

Фінансування ЗВО за рахунок державного замовлення здійснювалося на основі розрахункових нормативів, які визначалися центральним органом виконавчої влади. Центральний орган виконавчої влади встановлював нормативи матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення ЗВО, таких як штатна чисельність співробітників, співвідношення чисельності студентів і викладачів тощо. Ці нормативи змінювались залежно від статусу, рівня акредитації, типу ЗВО, напрямів і спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців. Саме з прийняттям Закону України «Про вищу освіту» у 2002 році було запроваджено нормативний метод фінансування, за яким фінансування здійснювалось на основі розрахункових нормативів.

Починаючи з 2004 року, вітчизняна вища освіта зазнала вагомих організаційно-інституційних трансформацій унаслідок впливу євроінтеграційних процесів, оскільки Україна виразила бажання стати членом ЄС. Це призвело до важливих змін у всіх системах освіти, особливо у системі вищої освіти. Однією з найголовніших подій у цьому контексті було підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році, що стало кроком вперед для України в розвитку європейського співробітництва в публічному секторі. Вплив євроінтеграційних процесів запусив процес гармонізації системи вищої освіти України з європейським освітнім простором. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС визначено головні напрями та цілі співпраці у сфері вищої освіти, а саме (стаття 431):

1. Реформування та трансформація системи вищої освіти;
2. Сприяння підвищенню якості та статусу вищої освіти;
3. Гармонізація вищої освіти в рамках Болонського процесу;
4. Розвиток співпраці між ЗВО;
5. Розширення автономії ЗВО;
6. Активізація мобільності студентів та викладачів, зокрема з метою сприяння обміну знань та досвіду;
7. Зосередження уваги на співробітництві в сфері вищої освіти з метою спрощення доступу до неї [51].

Мета даної співпраці полягала в створенні сучасної та конкурентоспроможної системи вищої освіти в Україні, що відповідає європейським стандартам та сприяє розвитку національного потенціалу, інтеграції у світовий освітній простір та піднесенню престижу вищої освіти в Україні та за її межами.

Починаючи з 2014 року, трансформація вищої освіти в Україні тісно пов'язана з впровадженням та реалізацією нового Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014, який був прийнятий незабаром після закінчення Революції гідності. Цей закон був розроблений у тісній співпраці з академічною спільнотою, він був спрямований на зближення та гармонізацію української вищої освіти з європейськими стандартами і мав на меті вирішення низки проблем у сфері фінансування ЗВО.

Нова редакція закону визначила основні трансформації щодо фінансування ЗВО в Україні, а саме:

1. Уперше ЗВО дістали можливість створювати «ендаументи» («сталі фонди») та отримувати фінансові ресурси від благодійних організацій або інших осіб, строк інвестування або капіталізації яких становить не менше 36 місяців. Доходи від такої діяльності використовуються згідно з визначеним благодійною стороною порядком;

2. Уперше у ЗВО з'явилася можливість відкривати поточні та депозитні рахунки у державних банках, що уможливило їх реальну фінансову автономію;

3. Встановлено також ліміти щодо виплат стипендій – ЗВО повинен забезпечити виплати стипендій не менш як 2/3 і не більше як 75% студентів денної форми навчання (стаття 62);

4. Реалізацію принципу прозорості забезпечувало зобов'язання ЗВО щодо оприлюднення на їх офіційному вебсайті власного кошторису на поточний період і штатного розпису, інформацію щодо проведених тендерів, звіту про використання та надходження фінансових ресурсів та цільові показники діяльності ЗВО. Важливо, що був встановлений механізм громадського обговорення питань фінансування ЗВО із залученням студентства [31].

Важливо, що в новій редакції Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 були встановлені нові ліміти на державне замовлення. Згідно зі ст. 72 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 було визначено, що «загальний обсяг державного замовлення на підготовку бакалаврів повинен становити не менш як 51% кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, а загальний обсяг державного замовлення на підготовку магістрів повинен становити не менш як 50% кількості осіб, які у поточному році здобули ступінь бакалавра за державним замовленням» [31]. У порівнянні з попередньо встановленими нормами держава зменшила обсяги державного замовлення.

Іншим важливим кроком на шляху трансформації фінансування ЗВО стало прийняття Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», який вступив у дію у 2015 році. Прийняття цього закону встановило нові підходи і форми фінансування науково-дослідницької діяльності ЗВО. До прийняття закону ЗВО отримували конкурсне фінансування на короткостроковій основі під конкретні проекти. Унаслідок законодавчих новацій у 2018 році було створено Національний фонд досліджень України, який мав на меті розширити фінансування науки та зробити цей процес комплексним і систематичним. Після створення цього фонду фінансування науки в Україні відбувається на конкурсній основі з наданням грантів для підтримки науково-дослідницької діяльності. Завданням Національного фонду досліджень України є розвиток національної наукової системи та її інтеграція до європейського наукового простору [38].

Окрім цього закон встановив принципи фінансування науково-дослідницької діяльності, включаючи механізми залучення інвестицій, сприяння підприємницькій діяльності у сфері науки, комерціалізації наукових результатів, створення фондів для фінансування наукових проектів тощо. Закон підтримав ініціативи залучення меценатських коштів у наукову сферу. Це означає, що приватні компанії, фонди або громадські організації можуть надавати добровільну фінансову підтримку науковим установам загалом і науковим проектам зокрема.

Важливим нововведенням Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» було впровадження базового фінансування науки на основі державної атестації. Оцінка результатів науково-дослідницької діяльності ЗВО (державна атестація) проводиться за наступними напрямками:

1. Забезпечення науково-технічними кадрами (кількісна та якісна оцінка кадрового складу);

2. Якість діяльності, яка оцінюється на основі обсягу фінансування наукової-дослідницької діяльності, обсягу надходжень від патентів та кількості наукових публікацій в міжнародних наукометричних базах (Scopus та/або Web of Science);

3. Рівень матеріально-технічного забезпечення [38].

На нашу думку, впровадження нових підходів до фінансування науки має потенціал сприяти більш ефективному здійсненню наукових досліджень і розробок, сприяти розвитку інфраструктури, модернізації матеріально-технічного забезпечення, а також залученню молодих вчених до науки та збереженню наукового потенціалу держави. ЗВО отримали можливість планувати власну довгострокову наукову політику, що сприяло б розвитку національної наукової системи.

Після прийняття нових законів і нормативно-правових актів, які стосувалися функціонування та фінансування вищої освіти, постала необхідність редакції Закону України «Про освіту». Нова редакція закону вступила в дію 5 вересня 2017 року [39]. Закон визначив, що освіта є пріоритетом держави для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Головні положення нового закону визначили вектор подальшої трансформації фінансування освіти та вищої освіти в Україні. Цей закон позитивно вплинув на трансформацію національної системи освіти та сприяв її гармонізації з європейським освітнім простором [27].

Згідно зі законом освітні заклади фінансуються за рахунок фінансових ресурсів відповідних бюджетів, а також додаткових джерел, які не заборонені на законодавчому рівні (стаття 78 і 79). У цьому законі закріплено також право державним та комунальним освітнім закладам надавати платні освітні послуги. Як вже зазначалося раніше, перелік платних освітніх послуг затверджує КМУ.

За новим Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 року були визначені дозволені джерела фінансування освітніх закладів, а саме:

1. Державний бюджет;
2. Місцеві бюджети;
3. Оплата за надання освітніх послуг;
4. Винагорода за науково-дослідницьку діяльність;
5. Прибуток від продажу продукції, а також від здачі в оренду приміщень, споруд та обладнання;
6. Отримані гранти від вітчизняних та міжнародних організацій;
7. Дивіденди від цінних паперів, відсотки з депозитів та розміщення коштів спеціального фонду на поточних рахунках;
8. Добровільні внески;
9. Інші джерела, які не заборонені законодавством [39].

Водночас у новій редакції закону було вперше визначено заборону на деякі джерела фінансування освітніх закладів, серед яких: фінансові ресурси, отримані від фізичних осіб, які є громадянами держави-агресора або держави-окупанта, а також фінансові ресурси, отримані від юридичних осіб, які зареєстровані на територіях держави-агресора або держави-окупанта, або кінцевими бенефіціарами яких є громадяни відповідних держав [39].

Важливо, що цей закон уможлиблював реалізацію принципу прозорості у фінансуванні ЗВО через розширення переліку обов'язкової інформації, яку необхідно розміщувати на власних офіційних веб-сайтах ЗВО, а саме: річний звіт про діяльність, розміри плат за навчання за різними спеціальностями, вартість та порядок надання інших платних послуг, інше. Отже, прийняття цього закону забезпечило публічний доступ до додаткової фінансової інформації стосовно функціонування ЗВО. На нашу думку, розширення доступу до фінансової інформації ЗВО стало важливим інструментом забезпечення прозорості та підзвітності ЗВО.

Упродовж усього часу реформування національної системи освіти загалом та механізму її фінансування зокрема основною рушійною силою було МОН України. Воно завжди перебуває у тісній співпраці з ВРУ, КМУ та іншими центральними

органами влади, особливо з Мінфіном. На МОН України покладено дуже важливу функцію держави – це реалізація державної політики у сфері освіти і науки. Згідно з Законом України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року до основних завдань міністерства відносяться: управління науково-дослідницькою діяльністю та розвиток інновацій; забезпечення контролю за функціонуванням освітніх закладів; забезпечення фінансування державних освітніх закладів задля їхнього сталого та стійкого функціонування [39].

Важливим етапом трансформації фінансування ЗВО був проведений у 2016 році експеримент «гроші йдуть за студентом». Ідея експерименту полягала у тому, що частина державного замовлення та відповідного обсягу фінансування будуть виділятися на ті ЗВО, до яких вступили абітурієнти з більш високими балами ЗНО. Такий механізм передбачав перехід від моделі «фінансування університетів» до «фінансування студентів» (студентоцентричний підхід), а саме до ваучерної моделі фінансування ЗВО, яка є непрямим методом розподілу бюджетних коштів. У тому ж 2016 році МОН України підбило підсумки цього експерименту, зазначивши, що 9 столичних та 11 регіональних ЗВО стали лідерами щодо залучення абітурієнтів за цим підходом [24]. Згідно зі звітом, 20 вітчизняних ЗВО збільшили кількість місць державного замовлення з 18 177 до 21 713 осіб. Однак ця модель фінансування ЗВО так і не була до кінця запроваджена на законодавчому рівні.

За національним законодавством державні кошти у сфері вищої освіти в Україні розподіляються через модель державного замовлення. Державне замовлення – це визначення державою відповідної кількості місць для підготовки студентів, які можуть навчатися на бюджетній основі (за рахунок державного бюджету). Державне замовлення визначає, скільки студентів можуть навчатися на певних спеціальностях у певних ЗВО і факультетах на певний навчальний рік. Державне замовлення формується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (раніше Міністерство економіки України) на основі середньострокового прогнозу потреби у фахівцях, необхідних для ефективного соціально-економічного розвитку країни, та розподіляється між ЗВО на принципах добросовісної конкуренції, прозорості та рівності [31].

Ще у 2015 році АЄУ визначила основні проблеми в українській системі вищої освіти, а саме йшлося про застарілу та неефективну модель фінансування ЗВО, слабку фінансову автономію ЗВО та незбалансованість джерел їх доходів [89]. Перша проблема, на яку звернула увагу АЄУ, стосується моделі фінансування ЗВО в Україні. ЗВО в Україні отримують державне фінансування за історичним принципом (інкрементна модель). Будь-які зміни в бюджетах ЗВО залежать виключно від вхідних показників, а саме від щорічних коливань чисельності студентів, що фінансуються державою. Такий інкрементний підхід, який сягає своїм корінням ще радянських часів, створює багато проблем, дисбалансів та диспропорцій в українській системі вищої освіти.

Така модель фінансування ЗВО є неефективною з кількох причин. Перш за все і найголовніше, уряд України не може забезпечити прозорість конкурсного розподілу державного замовлення через відсутність чітких критеріїв відбору учасників та законодавчих зобов'язань щодо оприлюднення остаточних результатів розподілу державного замовлення; нерозвиненість системи моніторингу якості вищої освіти; залучення значної кількості фахівців, що збільшує шанси на лобіювання інтересів окремих ЗВО [78]. По-друге, Україна витрачала і витрачає значні фінансові ресурси на освіту і вищу освіту у порівнянні з країнами ЄС і ОЕСР, але такі інвестиції не давали і не дають того соціально-економічного результату, який повинен був бути, що буде продемонстровано у другому підрозділі цього розділу.

Багато вітчизняних науковців пропонували різні підходи щодо трансформації та реформування моделі фінансування ЗВО в Україні. Значна частина з них приходить до висновку, що застаріла модель державного замовлення, яка не стимулює ефективність і прозорість використання державних коштів, має бути замінена сучасними практиками фінансування вищої освіти, а саме фінансуванням на основі результатів [78, 148, 162]. Такі моделі можуть сприяти підвищенню ефективності і забезпеченню прозорості використання бюджетних асигнувань, а також досягненню фінансової автономії українських ЗВО, якої їм суттєво бракувало протягом тривалого часу. Це також підтверджує Т. Боголіб, стверджуючи, що для підвищення конкурентоспроможності українських ЗВО необхідно посилити їхню фінансову автономію [4]. Одним з можливих шляхів для цього є запровадження моделі

фінансування на основі показників ефективності та результатів [23]. Крім того, в умовах воєнного стану та економії державних коштів, фінансування на основі результатів може розглядатися як можливий спосіб покращення та оптимізації використання бюджетних асигнувань українськими ЗВО.

Наразі, як і раніше, бюджетне законодавство обмежує фінансову автономію ЗВО. Згідно з Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 державне фінансування ЗВО здійснюється за допомогою кошторисного підходу [31]. Кошторис – це головний фінансовий документ, який формується в процесі бюджетування та забезпечує отримання необхідного фінансування. Тобто, державні ЗВО провадять свою операційну діяльність на основі фінансового плану (кошторису), який встановлює право на отримання доходів та здійснення видатків на відповідний рік [36]. Також кошторис визначає обсяги та напрямки використання доходів і видатків ЗВО. Оскільки державні ЗВО є бюджетними установами, вони можуть витратити власні фінансові ресурси тільки згідно з кошторисними статтями.

ЗВО складає свої кошториси на кожен календарний рік для кожної бюджетної програми. Після підписання керівником закладу та відповідальною особою з фінансового відділу (керівником планово-фінансового відділу або головним бухгалтером), кошторис затверджується головним розпорядником коштів. Головний розпорядник затверджує лімітні довідки – встановлені бюджетні асигнування, на основі яких ЗВО формує свої кошториси [36]. Отримання бюджетних коштів відбувається через Державну казначейську службу України. Також на Державну казначейську службу України покладено функції управління та обліку кошторисів бюджетних установ.

Формування та складання кошторису відбувається згідно з планом асигнувань загального фонду бюджету (за винятком надання кредитів з бюджету), планом спеціального фонду бюджету, річними планами використання бюджетних коштів та помісячних планів [36]. Кошторис має два основні елементи: надходження і видатки та надання кредитів. Надходження можуть відноситись до загального фонду (бюджетні кошти) або спеціального фонду (позабюджетні кошти) (рис. 2.1). Видатки державних ЗВО поділяються на поточні та капітальні. Такий розподіл здійснюється згідно з економічною класифікацією видатків, яка використовується для усіх бюджетних установ [9].

Важливо, що Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 визначає бюджетні й позабюджетні джерела фінансування ЗВО, встановлює правила використання фінансових ресурсів та встановлює автономію ЗВО щодо реалізації їхньої фінансово-операційної діяльності. За останні роки автономія ЗВО мала тенденцію до збільшення, враховуючи наступні зміни: можливість створювати ендаумент-фонд, відкривати депозитні рахунки у банках та бути засновниками підприємств та наукових організацій [31]. Однак, все одно фінансування ЗВО, яке базується на кошторисному підході, встановлює жорстку регламентацію залучення та використання коштів ЗВО, що безумовно негативно впливає на фінансову автономію ЗВО в Україні [23].

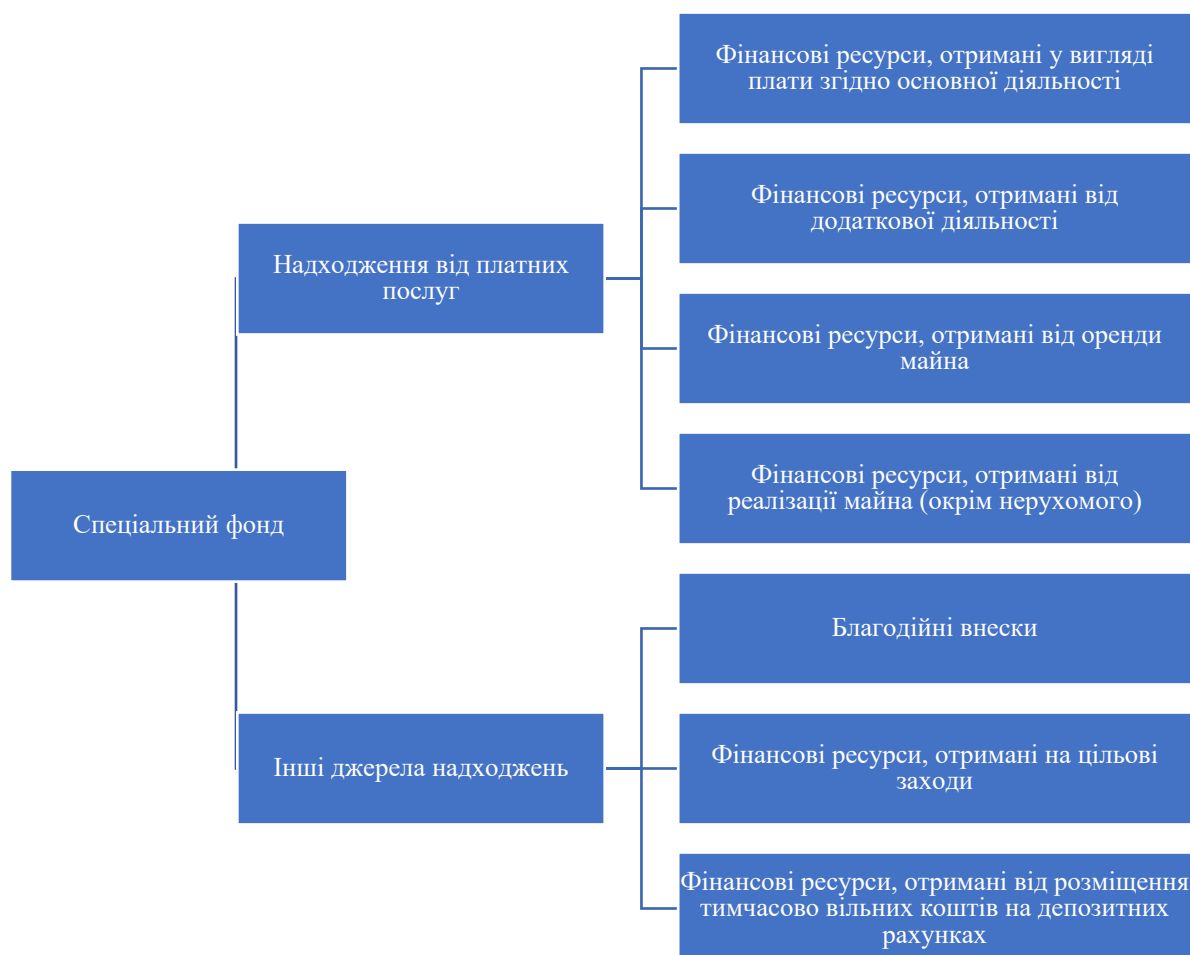

Рис. 2.1. Структура спеціального фонду ЗВО

Джерело: побудовано автором на основі [36]

ЗВО складають свої кошториси відповідно до бюджетних програм, що реалізуються головним розпорядком – МОН України. Фінансування на основі бюджетних програм називається програмно-цільовим методом. Цей метод бюджетування був запроваджений ще у 2002 році. Згідно з Бюджетним кодексом України програмно-цільовий метод є механізмом управління та контролю за бюджетними асигнуваннями для досягнення конкретних цілей та результатів за рахунок оцінки їх ефективного та цільового використання [9]. Отже, фінансування ЗВО здійснюється через реалізацію бюджетних програм МОН України.

Бюджетна програма представляє собою набір певних заходів та інструментів, орієнтованих на досягнення спільної мети, виконання завдань та досягнення очікуваних результатів [9]. Ці заходи та інструменти визначаються і реалізуються розпорядником бюджетних коштів за його функціями та обов'язками. При цьому бюджетна програма має такі основні завдання: формування цілі бюджетної програми; оцінка та аналіз виконання бюджетної програми відповідно до встановлених показників результату; контроль за відповідністю бюджетної програми до державної політики [9].

На практиці існує орієнтовно 30 бюджетних програм, які пов'язані із МОН України [28]. Паспорти цих бюджетних програм публікуються щорічно на офіційному вебсайті МОН України, в їх складі зазначимо такі:

1. КПКВК 2201040 Наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ;
2. КПКВК 2201300 Забезпечення діяльності Національного фонду досліджень, грантова підтримка наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок;
3. КПКВК 2201160 Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практик;
4. КПКВК 2201420 Підготовка кадрів закладами фахової передвищої освіти;
5. КПКВК 2201190 Виплата академічних стипендій студентам (курсантам), аспірантам, докторантам закладів фахової передвищої та вищої освіти;
6. КПКВК 2201280 Підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка [9].

Цікаво відзначити, що Київський національний університет імені Тараса Шевченка має окремий рядок фінансування у державному бюджеті та окрему бюджетну програму – КПКВК 2201280. Це відбувається по причині того, що цей ЗВО має статус автономного (самоврядного) дослідницького національного ЗВО, якому визначено посилене фінансування.

Базовими програмами фінансування ЗВО є КПКВК 2201160 Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практик та КПКВК 2201040 Наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ. Найбільший обсяг фінансування ЗВО відбувається саме за програмою КПКВК 2201160. Усі програми формуються з двох основних частин: загального та спеціального фондів бюджету. Фінансування за загальним фондом відбувається за рахунок бюджетних коштів, а фінансування за спеціальним фондом за рахунок власних коштів [9].

У вітчизняній літературі існують різні погляди щодо використання програмно-цільового методу. З однією сторони, дослідниця Т. Боголіб стверджує, що програмно-цільовий метод використовується у багатьох розвинених державах і застосування цього методу забезпечує ефективний фінансовий контроль за використанням бюджетних асигнувань для фінансування ЗВО [6]. Також Т. Боголіб констатує, що програмно-цільовий сприяє формуванню основних цілей, складання відповідних програм для їхньої реалізації, фінансове забезпечення цих програм і оцінку результатів виконання програм. Відома дослідниця О. Кириленко також визначає, що програмно-цільовий метод підвищує якість фінансового планування, що забезпечує достатнє фінансування будь-якої галузі або окремої установи, виходячи із аналізу потреб у фінансових ресурсах та їхнього ефективного використання [21].

На думку О. Кириленко та В. Русін, програмно-цільовий метод позитивно впливає на ефективність управління та контролю за фінансовими ресурсами, виділяючи наступні переваги цього методу:

1. Реалізація поставлених цілей, визначених державною політикою;
2. Ефективне та цільове використання бюджетних асигнувань;

3. Зростання ефективності (вибір найбільш ефективних програм – найбільший ефект за найменших витрат) і прозорості;
4. Контроль та моніторинг виконання бюджетних програм;
5. Підвищення підзвітності розпорядників бюджетних програм;
6. Зростання довіри суспільства [22].

З іншої сторони, програмно-цільовий метод має свої недоліки. Так наприклад, О. Тимченко у своїй науковій праці аналізує нормативно-правове забезпечення програмно-цільового методу в Україні [50]. Вчений зазначає, що нормативно-правові акти, пов'язані із регулюванням програмно-цільового методу, частково визначають показники ефективності й майже не визначають поняття та зміст показників якості. Також науковець наголошує на практичному недоліку використання цього методу, який полягає у визначенні цілей, завдань та показників. На прикладі бюджетної програми «Підготовка кадрів вищими навчальними закладами III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики» (наразі КПКВК 2201160 Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практик), вчений приходить до висновку, що мета і завдання цієї програми не відповідають її цілі [50]. Тобто, якщо на МОН України покладено ціль забезпечити розвиток якісної вищої освіти, а мета і завдання відповідної бюджетної програми відображають виключно фінансове забезпечення діяльності ЗВО, то виникає невідповідність. У підсумку, О. Тимченко констатує, що використання програмно-цільового методу в Україні потребує вдосконалення [50].

Іншим важливим етапом еволюції фінансування ЗВО в Україні була трансформація моделі фінансування ЗВО, коли КМУ ухвалив рішення про затвердження нової моделі розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту у 2019 році [41]. На період дії воєнного стану, який був проголошений Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №64 «Про ведення воєнного стану в Україні», КМУ випустив постанову №251 від 11 березня 2022 року, за якої використання формульної моделі фінансування ЗВО було призупинено [37]. Хоч на період дії воєнного стану КМУ призупинив використання нового формульного підходу розподілу фінансових ресурсів між ЗВО, відновлення дії постанови

заплановане на початок 2024 року. Відновлення дії цієї постанови також можна поєднати із обранням Україною європейського шляху розвитку. Це підтверджується отриманням статусу кандидата на членство в ЄС 23 червня 2022 року. З огляду на це, багато сфер українського державного сектору мають бути гармонізовані з цілями ЄС. Одним з таких процесів гармонізації є процес фінансування ЗВО. З огляду на це варто детальніше розглянути та проаналізувати нововведену модель фінансування ЗВО.

Важливо зазначити, що формульна модель фінансування ЗВО в Україні запроваджувалася в 3 етапи, а саме:

1. З 1 січня 2020 року – формула застосовується до державних ЗВО, які управляються МОН України (окрім Київського національного університету імені Тараса Шевченка);

2. З 1 січня 2021 року – формула застосовується до державних ЗВО, які управляються іншими державними замовниками (включаючи Київський національний університет імені Тараса Шевченка), а також ЗВО приватної власності;

3. З 1 січня 2022 року – формула застосовується до усіх державних ЗВО незалежно від того, ким вони управляються.

Формульне фінансування за показниками діяльності ЗВО має на меті розподіляти державне фінансування між українськими ЗВО на основі їхньої викладацької, дослідницької та міжнародної діяльності. ЗВО отримуватимуть фінансування з консолідованого обсягу фінансування, передбаченого в державному бюджеті, який складається з таких основних компонентів: фінансування стабільної операційної діяльності ЗВО; фінансування, що надається залежно від показників діяльності ЗВО; резервне фінансування [41].

Фінансування державних ЗВО (ФД) розраховується за формулою:

$$\text{ФД} = \text{ФДС} + \text{ФДП} + \text{Р},$$

(2.1)

де ФДС – обсяг фінансування стабільної діяльності ЗВО;

ФДП – обсяг фінансування, що надається залежно від результатів діяльності ЗВО;

Р – резерв [41].

Перший компонент стосується фінансування операційної діяльності ЗВО з метою забезпечення їх безперервного та сталого функціонування. Для визначення фінансування стабільності використовується наступна формула:

$$\text{ФДС}_i = K \times (\text{КВС}_i - \text{КВ}_i - \text{ЧР}_i) \times \frac{\text{РК}_i}{\text{РК}_i^{\min}} \times T_1, \quad (2.2)$$

де K – коефіцієнт стабільності, який встановлюється державним замовником;
 КВС_i – обсяг касових видатків споживання за загальним фондом державного бюджету за відповідною бюджетною програмою;
 КВ_i – обсяг касових видатків для забезпечення соціальних виплат;
 ЧР_i – обсяг касових видатків для забезпечення непередбачуваних видатків;
 РК_i – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти;
 РК_i^{\min} – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти за позаминулий рік;
 T_1 – відношення середньомісячного значення посадового окладу (ставки) працівника першого тарифного розряду поточного до попереднього року [41].

Перша частина фінансування стабільності є виключно інкрементним підходом фінансування ЗВО. Коефіцієнт стабільності, який встановлюється урядом, є нічим іншим, як механізмом врахування інфляційних чинників. Цей коефіцієнт збільшується із року в рік залежно від рівня інфляції. Різниця між обсягами касових видатків є механізмом підтримання сталого операційного функціонування певного ЗВО. Іншими словами, кожен ЗВО повинен мати необхідний стабільний рівень фінансових ресурсів для підтримання його безперервного функціонування.

Друга частина фінансування стабільності базується на кількості студентів, які навчаються за державним замовленням, та співвідношенні середньомісячної заробітної плати працівників до минулорічних показників [41]. Варто зазначити, що фактична чисельність студентів, яка навчається на державному замовленні в ЗВО, корегується на 3 основні індекси, а саме: індекс рівня вищої освіти, індекс форми здобуття освіти та індекс спеціальності (Додаток Є). Після корегування фактичної чисельності студентів на 3 основні індекси, ми отримуємо розрахунковий контингент для певного ЗВО. Друга частина фінансування стабільності також за своєю суттю є

інкрементним підходом до фінансування ЗВО, який базується на вхідних індикаторах (чисельність студентів та заробітна плата працівників ЗВО).

Другий компонент формули розподілу видатків державного бюджету між ЗВО, який розглядається як реальна зміна моделі фінансування ЗВО, пов'язаний із показниками діяльності ЗВО. Обсяг фінансування, що надається ЗВО в залежності від показників його діяльності, розраховується за наступною формулою:

$$\Phi ДП_i = \frac{A_i}{\sum_i^n A_i} \Phi ДП, \quad (2.3)$$

де A_i - комплексний показник діяльності ЗВО [41].

Основою фінансування, що надається в залежності від результатів діяльності ЗВО, є комплексний показник діяльності ЗВО (A_i). Комплексний показник діяльності розраховується за наступною формулою:

$$A_i = РК_i \times M_i \times РП_i \times Н_i \times МВ_i \times ПВ_i \quad (2.4)$$

Комплексний показник діяльності ЗВО є добутком показників діяльності ЗВО і виступає у певній мірі інтегральним показником діяльності ЗВО. У випадку фінансування за результатами діяльності ЗВО, окрім розрахункового контингенту, додаються наступні показники діяльності:

- Показник масштабу діяльності (М);
- Показник регіональної підтримки (РП);
- Показник наукової активності (Н);
- Показник міжнародного визнання (МЖ);
- Показник працевлаштування випускників (ПВ) [41].

Перші два показники за своєю природою є показниками, орієнтованими на вхідні критерії. Перший показник встановлюється відповідно до фактичної кількості студентів, які навчаються на умовах державного замовлення. Цей показник може становити від 0,8 до 1,5 і має наступну градацію:

1. 0,8 – до 1000 студентів, які навчаються за державним замовлення;
2. 1 – 1000-2999 студентів;

3. 1,2 – 3000-5999 студентів;
4. 1,4 – 6000-9999 студентів;
5. 1,5 – більше 10 000 студентів [41].

Другий базується на регіональному розташуванні конкретного ЗВО. Логіка полягає в тому, що чим далі ЗВО розташований від великих міст, тим більше фінансування він повинен отримувати. Цей показник може становити від 1 до 1,07 і має наступну градацію:

- 1) 1 – для ЗВО, розташованих у м. Києві;
- 2) 1,03 – для ЗВО, розташованих у м. Львові та м. Харкові;
- 3) 1,07 – в усіх інших випадках [41].

Варто зазначити, що цей показник у більшості випадків буде незмінним для ЗВО із року в рік, адже на нього немає важелів впливу.

Третій та четвертий показники – це індикатори, що базуються на вихідних критеріях. Показник наукової активності визначається залежно від обсягу фінансових надходжень за результатами науково-дослідницьких робіт за проектами міжнародного співробітництва, за договорами з приватним сектором та результатів наукової діяльності в розрахунку на одного дослідника в середньому за попередні три роки. Таким чином, кошти, які надходять від міжнародних дослідницьких проектів, комерційних контрактів та наукової експертизи, розглядаються як надійні показник ефективності діяльності ЗВО. Цей показник може становити від 1 до 1,5 і має наступну градацію:

- 1 – якщо результати надання наукових послуг менше 500 гривень на одну особу;
- 1,1 – дорівнює 501-2000 гривень на одну особу;
- 1,2 – дорівнює 2001-5000 гривень на одну особу;
- 1,3 – дорівнює 5001-10 000 гривень на одну особу;
- 1,4 – дорівнює 10 001-20 000 гривень на одну особу;
- 1,5 – більше 20 001 гривень на одну особу [41].

Показник міжнародного визнання враховує фінансування ЗВО за досягнення ними перших 1000 позицій у світових рейтингах QS World University Rankings, The Times Higher Education World University Rankings або Academic Ranking of World Universities – World TOP 500 Universities. Цей показник може дорівнювати 1 або 1,1 в залежності від того, чи потрапив ЗВО у перераховані рейтинги, чи ні. Якщо ЗВО включено до рейтингу і посідає місце серед перших 1000 рейтингових позицій, тоді йому присвоюється коефіцієнт 1,1. В усіх інших випадках цей показник має значення 1.

Варто зазначити, що світові рейтинги стали однією з найпоширеніших основ для порівняння ЗВО у світі. Такі рейтинги мають доволі комплексний підхід для оцінки ЗВО. Візьмемо для прикладу рейтинг QS World University Ranking. Цей рейтинг має шість індикаторів, що охоплюють чотири широкі категорії, а саме: репутація наукових досліджень, навчально-викладацьке середовище, вплив наукових досліджень та інтернаціоналізація [189].

Перший індикатор – глобальне опитування академічної репутації, яке дає можливість науковцям у усього світу висловити свою обґрунтовану думку про те, які ЗВО досягли успіху в дисциплінах, з якими вони добре знайомі. Другий індикатор – опитування роботодавців, які визначають ЗВО, з їхнього досвіду, котрі постачають найкращих випускників на їхні робочі місця. QS World University Ranking зважують опитування академічної репутації на 40%, а опитування роботодавців – на 10%. Третій індикатор – показник цитувань у розрахунку на одного викладача, зважений на 20%. Простіше кажучи, він вимірює обсяг цитувань, якого в середньому досягає академічний персонал в певному ЗВО. Четвертий індикатор – індикатор співвідношення викладачів до студентів вимірює навчально-викладацьке середовище в ЗВО. Це простий показник, який ділить чисельність студентів на чисельність професорсько-викладацького складу. Останні дві метрики – міжнародний коефіцієнт студентів та міжнародний коефіцієнт викладачів, які складають по 5% кожна.

Останній, але не менш важливий показник, який застосовується у новому формульному підході, – показник працевлаштування випускників. Цей показник по суті розглядається як індикатор, що базується на результатах діяльності ЗВО, але з акцентом саме на вплив діяльності ЗВО. Місією ЗВО є випуск фахівців, які у підсумку

будуть сприяти соціально-економічному розвитку держави. З цієї точки зору, працевлаштування випускників розглядається як певний показник впливу діяльності ЗВО на державу і суспільство в цілому. Якщо випускники будуть працевлаштовані на посади, що вимагають вищої освіти, їхні ЗВО отримають більшу частку державного фінансування. Для аналізу цього показника має бути створена система відстеження працевлаштування випускників. Тому починаючи з 2022 року почався моніторинг зайнятості випускників, який затверджений МОН України. Цей показник може варіюватися у межах від 1 до 1,25 і має наступну градацію:

- 1 – якщо ЗВО знаходиться за межами 75% найкращих ЗВО;
- 1,05 – якщо ЗВО знаходиться за межами 60% найкращих ЗВО, але потрапляє до 75% найкращих ЗВО;
- 1,1 – якщо ЗВО знаходиться за межами 45% найкращих ЗВО, але потрапляє до 60% найкращих ЗВО;
- 1,15 – якщо ЗВО знаходиться за межами 30% найкращих ЗВО, але потрапляє до 45% найкращих ЗВО;
- 1,2 – якщо ЗВО знаходиться за межами 15% найкращих ЗВО, але потрапляє до 30% найкращих ЗВО;
- 1,25 – належить до 15 відсотків найкращих результатів [41].

Однак варто зазначити, що такі показники використовуються не часто у міжнародній практиці, оскільки існують сумніви щодо ефективності їх відстеження та контролю [135].

Останній компонент, а саме резервне фінансування, розглядається як запасний фонд для покриття непередбачуваних витрат і допомоги інфраструктурним проектам. Зазвичай, цей компонент поповнюється внаслідок використання максимального рівня фінансування ЗВО. Якщо ЗВО має фінансові ресурси вищі за максимальний рівень фінансування на відповідний рік, тоді у такому випадку відбувається корегування (збільшення) резервного компоненту. Цей компонент фінансування використовується для таких цілей: корегування загального обсягу фінансування, враховуючи верхню на нижню межу фінансування ЗВО; компенсації непередбачених витрат ЗВО; фінансування цільових заходів ЗВО; часткового фінансування збільшення фонду оплати праці для деяких ЗВО; придбання паливно-мастильних матеріалів для окремих ЗВО [41].

Важливо зазначити, що МОН України встановлює порогові (мінімальний та максимальний) рівні фінансування ЗВО на певний рік. По-перше, фінансування певного ЗВО на відповідний рік не може бути меншим, ніж добуток його фінансування за попередній рік і мінімального рівня фінансування, визначеного на відповідний рік, що розраховується як:

$$\Phi D_i^{min} = \chi_{min} \times \Phi D_i^{баз} \quad (2.5)$$

По-друге, фінансування певного ЗВО не може бути більшим, ніж добуток його фінансування за попередній рік і максимального рівня фінансування визначеного на відповідний рік, і воно розраховується за наступною формулою:

$$\Phi D_i^{max} = \chi_{max} \times \Phi D_i^{баз} \quad (2.6)$$

Міністерство кожен рік після прийняття закону про Державний бюджет України повинно встановлювати значення таких показників:

1. Резерву (Р);
2. Коефіцієнта стабільності (К);
3. Мінімального та максимального рівня фінансування ЗВО (χ_{min}) і (χ_{max}) [41].

Варто додати, що з введенням чинної формульної моделі фінансування ЗВО, також був визначений механізм формування мінімального розміру плати за навчання через розрахунок індикативної собівартості. Цей порядок затверджений у постанову КМУ №191 від 3 березня 2020 року. За постановою КМУ індикативна собівартість визначається як середній обсяг витрат, які напряду пов'язані з освітнім процесом, на одного розрахункового здобувача, який навчається за державним замовленням, за попередній рік. Індикативна собівартість – це мінімальна вартість надання освітніх послуг, яка використовується для встановлення мінімального рівня плати за навчання [34]. Індикативна собівартість розраховується за такою формулою:

$$IC = \frac{(1 + H) \times ЗП \times V_{КПЕ}}{РК},$$

(2.7)

де H – коефіцієнт нарахувань на оплату праці, у частках від одиниці;

$ЗП$ – річна сума заробітної плати працівників;

$V_{КПЕ}$ – річна сума видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв;

$РК$ – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти за державним замовленням, в особах [34].

З 2021 року після першого розподілу державного фінансування на основі формульної моделі, індикативна собівартість визначається за такою формулою:

$$IC = \frac{\Phi}{РК},$$

(2.8)

де Φ – обсяг державного фінансування ЗВО за попередній рік;

$РК$ – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти за державним замовленням [34].

Розрахована індикативна собівартість за формулами, які зазначені вище, призначена для визначення мінімального рівня плати за навчання для здобуття ступеня бакалавра денної форми навчання на основі повної загальної освіти [34]. В залежності від рівня вищої освіти та форми її здобуття, індикативна собівартість може становити:

1. 0.9 від індикативної собівартості для ступеня молодшого бакалавра;
2. 1.3 від індикативної собівартості для ступеня магістра;
3. 0.85 від індикативної собівартості для вечірньої форми навчання;
4. 0.35 від індикативної собівартості для заочної та дистанційної форми навчання [34].

Мінімальний розмір плати за навчання впроваджувався поступово та мав наступну етапність:

- 1) З 2020 року застосовувалось 60% від відповідної індикативної собівартості;
- 2) З 2021 року – застосовувалось 70%;
- 3) З 2022 року – застосовувалось 80% [34].

Отже, у цьому підрозділі узагальнено організаційно-інституційні засади фінансування вітчизняної вищої освіти загалом та імплементацію формульної моделі фінансування українських ЗВО зокрема, визначено основні етапи і цілі трансформації цієї моделі у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів в Україні. Враховуючи глобальні тренди щодо імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО (формульний підхід) в країнах ЄС та недоліки моделі державного замовлення в Україні, яка не забезпечувала ефективність управління вітчизняних ЗВО і прозорість використання бюджетних коштів, запровадження у 2019 році формульної моделі фінансування ЗВО в Україні є логічним та необхідним кроком. Багато науковців підтримували цю трансформацію протягом останніх десятиліть, артикуючи недоліки моделі державного замовлення та можливі позитивні наслідки запровадження моделі фінансування ЗВО на основі результатів [46, 148, 162]. На нашу думку, запровадження формульної моделі фінансування ЗВО, яка містить показники діяльності ЗВО, є позитивною трансформацією моделі фінансування ЗВО в Україні, яка мала на меті стимулювати ефективність діяльності вітчизняних ЗВО та досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів між ними.

Однак не варто забувати, що формульна модель фінансування ЗВО має свої недоліки, які полягають у короткостроковому горизонті планування діяльності ЗВО та у складності оцінювання їх результатів діяльності. Важко дійти остаточного висновку щодо ефективності використання формульної моделі фінансування, яка містить показники діяльності ЗВО. Для того, щоб отримати повноцінні висновки, важливо врахувати низку додаткових факторів, таких як: питома вага фінансування за показниками діяльності ЗВО у загальному обсязі їх фінансування, тривалість використання цієї моделі тощо [93]. Усі моделі фінансування ЗВО мають свої переваги та недоліки, короткострокові та довгострокові ефекти, і не існує моделі фінансування ЗВО, яка б підходила під усі інституційні контексти [135]. Отже, завжди буде існувати потреба в корегуванні моделі фінансування ЗВО відповідно до інституційного ландшафту та сучасних трендів і викликів.

2.2. Макроекономічний порівняльний аналіз процесів фінансування закладів вищої освіти в Україні та країнах демократичного світу

За останнє десятиліття вища освіта зазнала безпрецедентного зростання чисельності студентів, які вважають її невід'ємною частиною отримання високооплачуваної роботи. Незважаючи на характерні відмінності систем вищих освіт в країнах демократичного світу, науковий інтереси до порівняльного аналізу ефективності управління ЗВО, прозорості використання ними бюджетних коштів зростає.

Для аналізу стану фінансування вищої освіти в Україні та здійснення порівняльного аналізу з країнами ЄС та ОЕСР була використана структура показників, запроваджена ОЕСР у своєму щорічному огляді освітньої сфери – «Education at a Glance» [157]. Цей огляд пропонує комплексний і сучасний набір показників, які відображають консенсус серед професіоналів щодо оцінювання поточного стану фінансування вищої освіти. Показники організовані в рамках системи, яка групує їх відповідно до типів питань, на які вони відповідають, а саме: вхідні показники, показники участі та прогресу, показники вихідні, результату та впливу (рис. 2.2). Кількість ЗВО, чисельність студентів, сукупні видатки на вищу освіту, включаючи розподіл видатків між державними і приватними джерелами, та видатки у розрахунку на одного студента складають основу вхідних показників. Наступна група показників – показники участі та прогресу – включає такі показники, як: показник зарахованих студентів та показник завершення навчання. Остання група показників – вихідні показники, показники результату та впливу – складається з таких показників, як: показник рівня освіченості (вихідний показник), показник рівня безробіття з середньою та вищою освітою (показники результату), показник ВВП у розрахунку на одного мешканця у доларах США у поточних цінах та індекс людського капіталу (показники впливу).

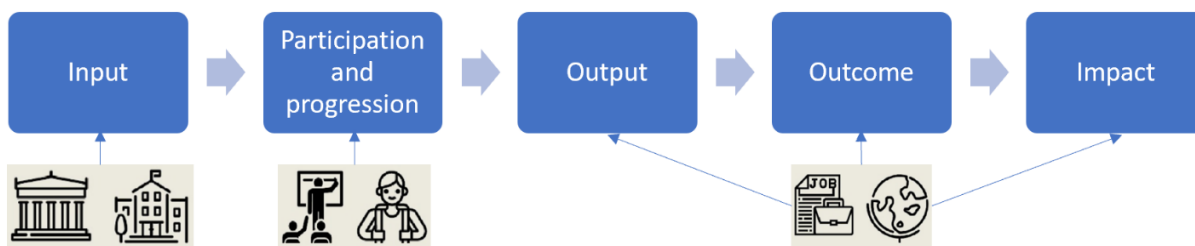

Рис. 2.2. Організаційна структура показників для аналізу стану фінансування вищої освіти

Джерело: побудовано автором на основі [157]

Важливо зазначати, що ця структура показників була запропонована К. Брауном ще у 1996 році. У своїй праці К. Браун визначив різницю між вхідними, процесними, вихідними показниками та показниками результату. Вчений використав аналогію з випіканням пирога, щоб пояснити відмінності між зазначеними показниками: вхідні показники стосувалися обсягу борошна, показники процесу відносились до температури в духовці та тривалості випікання пирога, вихідні показники вимірювали якість пирога, а показники результату оцінювали задоволеність споживача щодо смаку пирога [69].

Фокус саме на оцінюванні впливу став популярний після виходу наукової праці К. Роша ще у 1999 році, де вчений сформулював та визначив різницю між поняттями результату та впливу, доповнивши існуючу структуру показників. Основна різниця між поняттями результату і впливу полягає у тому, що оцінка впливу має стосуватися не безпосередніх результатів або наслідків певного явища, а будь-яких довгострокових ефектів, яке воно генерує [173].

Ознайомившись із структурою показників, які будуть використовуватись у цій дисертації, перейдемо до аналізу сучасного стану фінансування вищої освіти в Україні та його порівняльного аналізу з країнами ЄС та ОЕСР.

Система вищої освіти в Україні є доволі комплексною і розгалуженою, враховуючи усі наявні рівні акредитації ЗВО, які здійснюють і підготовку, і перепідготовку різного роду фахівців, а також підвищення кваліфікації тих, хто вже здобув вищу освіту, з широкого спектру спеціальностей та різних галузей знань. Статистично це можна побачити у Додатках Г, Г та Д.

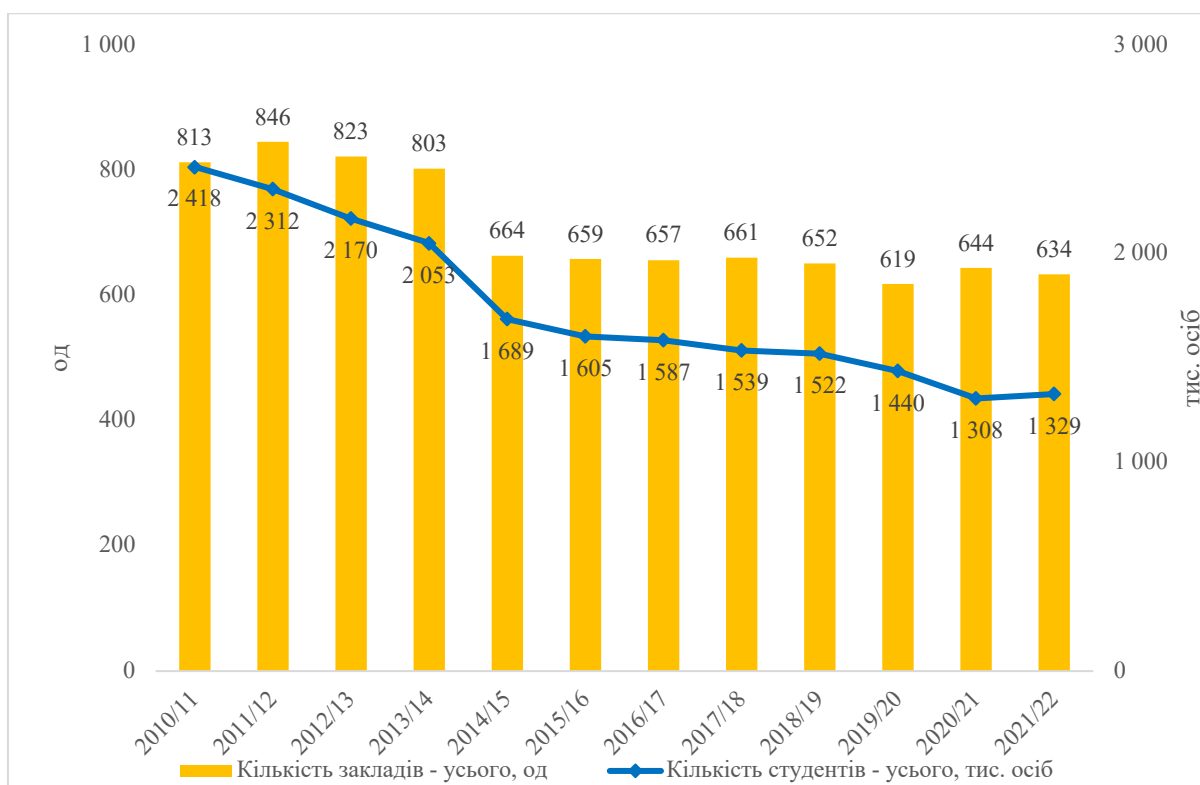

Рис. 2.3. Кількість ЗВО та чисельність студентів у 2010–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

На рис. 2.3 зображені основні тенденції розвитку системи вищої освіти України у контексті кількості вітчизняних ЗВО та чисельності українських студентів протягом 2010–2021 рр., які формувалися під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. В Україні станом на 2021 рік на 1 мільйон населення припадало 14,7 ЗВО, у тому числі 6,7 університетів. Високий рівень цього показника у порівнянні з країнами демократичного світу вказує на високе охоплення України мережею ЗВО. Для порівняння у Німеччині та Великій Британії цей показник становив 4,3 та 3,7 університетів на 1 мільйон населення відповідно [125].

Згідно зі статистичними даними на рис 2.3, кількість ЗВО в Україні має тенденцію до скорочення. За останні десять років кількість вітчизняних ЗВО зменшилась майже на чверть з 830 од. до 634 од. або на 22%. Особливе зниження відбулося з 2013 по 2014 рр., а саме: з 803 од. до 664 од. або на 17,3%. Різке зниження кількості вітчизняних ЗВО протягом зазначеного періоду пояснюється початком війни на сході України, коли у квітні 2014 року російські військовослужбовці вторглися на територію українського Донбасу після анексії українського півострова Крим у лютому-березні 2014 року.

Зменшення кількості вітчизняних ЗВО стосується усіх їх форм власності без виключення (рис. 2.4). Цей процес відбувається під впливом, як і зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Серед внутрішніх факторів ключовим є державна політика у сфері вищої освіти, яка орієнтована на зменшення кількості українських ЗВО за рахунок їх об'єднання та/або укрупнення. Серед зовнішніх факторів ключовими є: початок війни у 2014 році та пандемія коронавірусу у 2019 році. За останні 10 років кількість вітчизняних ЗВО державної та комунальної форми власності зменшилась з 637 од. до 508 од. або на 20,3%, у той час, як з приватною та корпоративною формою власності зменшилась з 176 од. до 126 од. або на 28,4%.

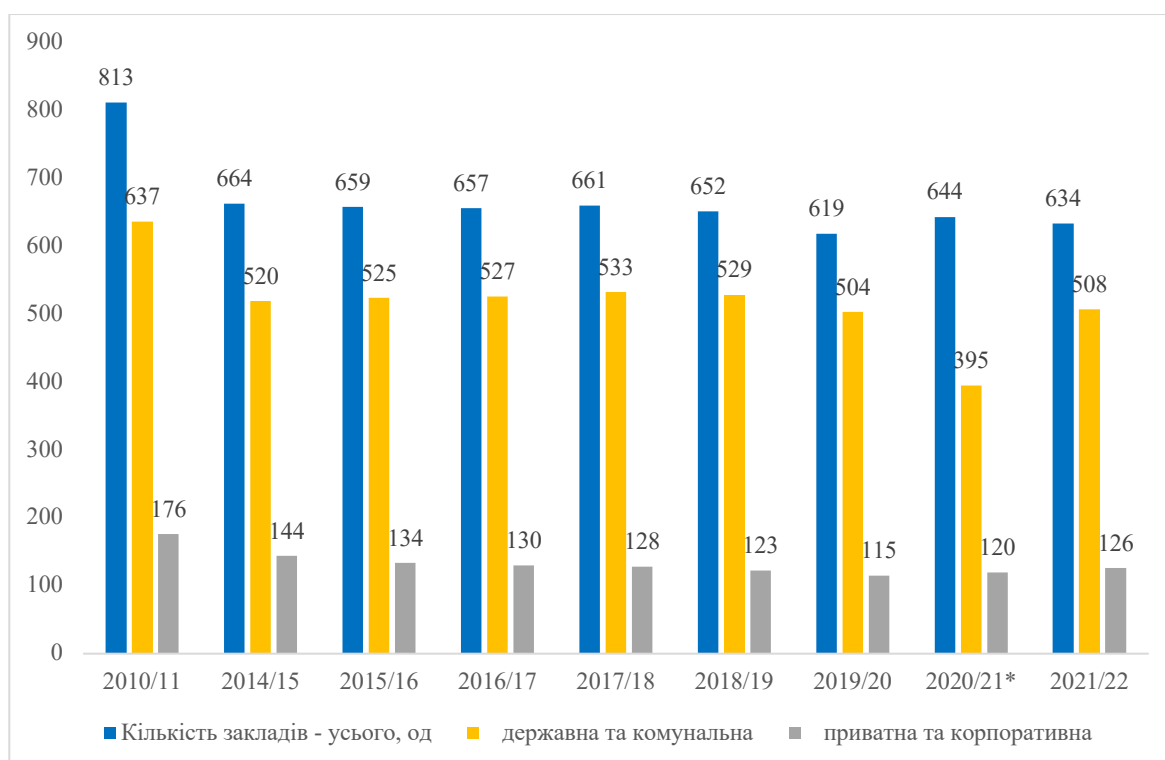

Рис. 2.4. Кількість ЗВО за формами власності у 2010–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

**Примітка. Кількість ЗВО згідно розподілу на різні форми власності не включає заклади фахової передвищої освіти (ЗФПО) по причині відсутності статистичних даних.*

Важливо зазначити, що частка вітчизняних ЗВО, які надають неповну вищу освіту (коледжі, технікуми, вищі професійні училища), від загальної кількості ЗВО в Україні скорочується. На противагу, частка вітчизняних ЗВО, які надають повну вищу освіту (університети, академії, інститути), від загальної кількості ЗВО в Україні

зростає. У 2010 році частка перших становила 59% від загальної кількості ЗВО в Україні, а частка других дорівнювала 41%. У 2021 році ці частки становили 39% і 61% відповідно. Така тенденція має місце по причині трансформації кількості вітчизняних ЗВО I–II рівнів акредитації у структурні підрозділи вітчизняних ЗВО III–IV рівнів. Тобто, відбувається реалізації державної політики щодо об'єднання та/або укрупнення ЗВО в Україні. Статистично ця інформація зазначена в табл. 2.1, яка представлена нижче.

Таблиця 2.1

Кількість ЗВО, які надають повну і неповну вищу освіту у 2010–2021 рр.

Показник	2010/11	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22
Кількість ЗВО, які надають неповну вищу освіту - усього, од	483	387	371	370	372	370	338	129	248
Кількість ЗВО, які надають повну вищу освіту - усього, од	330	277	288	287	289	282	281	515	386
Всього ЗВО, од	813	664	659	657	661	652	619	644	634
Питома вага ЗВО, які надають неповну вищу освіту, %	59%	58%	56%	56%	56%	57%	55%	20%	39%
Питома вага ЗВО, які надають повну вищу освіту, %	41%	42%	44%	44%	44%	43%	45%	80%	61%

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Окрім аналізу загальної динаміки кількості ЗВО в Україні у період 2010-2021 рр., необхідно дослідити тенденції щодо їх майбутньої кількості, враховуючи закономірності, які склалися у минулих періодах. Таке моделювання буде здійснено за рахунок часового тренду, що представляє собою таку залежність:

$$y = f(t) + \varepsilon_t, \quad (2.9)$$

де $f(t)$ – не випадкова компонента процесу;

ε_t – випадкова компонента процесу.

Тенденція зміни будь-якого процесу в часі зазвичай відображається через тренд. При моделюванні тренду необхідно припустити, що вплив ключових факторів виражається через часову змінну (t). Існує доволі багато залежностей, які відображають рівняння тренду (лінійна, логарифмічна, гіперболічна, квадратична та інші). Доволі часто у макроекономічних дослідженнях застосовують лінійний тренд, який представляє собою таке рівняння:

$$y = a + bx ,$$

(2.10)

де a , b – невідомі параметри [17].

Невідомі параметри, які використовуються для визначення лінійного тренду, розраховано за допомогою програми MS Excel, застосувавши метод найменших квадратів.

Для забезпечення адекватності та досягненні значущості результатів моделювання, був застосований коефіцієнт детермінації (R^2), який розраховується за такою формулою:

$$R^2 = \frac{\sum_{t=1}^n (\tilde{y}_t + \bar{y})^2}{\sum_{t=1}^n (y_t + \bar{y})^2} ,$$

(2.11)

\tilde{y}_t – теоретичне значення змінної;

\bar{y} – середнє значення змінної.

Важливо зазначити, що чим ближче коефіцієнт детермінації знаходиться до 1, тим більш адекватніші та значущі є результати побудованої моделі.

Для прогнозування кількості ЗВО в Україні був підібраний часовий тренд, розраховані невідомі параметри, реальні та теоретичні значення змодельованого показника (до 2025 року), коефіцієнт детермінації та відображений графік апроксимації. Результати моделювання наведені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Часовий тренд для моделювання кількості ЗВО в Україні

y – кількість ЗВО у період з 2010/11 по 2021/22 н. р., од.			
Лінійне рівняння тренда $y = -20,913t + 842,18$			
Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,8912$			
Рік	Номер періоду, t	Реальне значення, y	Теоретичне значення, \hat{y}_t
2010/11	1	813	821,27
2011/12	2	846	800,36
2012/13	3	823	779,44
2013/14	4	803	758,53
2014/15	5	664	737,62
2015/16	6	659	716,71
2016/17	7	657	695,79
2017/18	8	661	674,88
2018/19	9	652	653,97
2019/20	10	619	633,06
2020/21	11	644	612,14
2021/22	12	634	591,23
2022/23	13	-	570,32
2024/25	14	-	549,41
2025/26	15	-	528,49

Джерело: розраховано автором за даними [13]

Згідно зі табл. 2.2 можна дійти висновку, що прогнози значення кількості ЗВО в Україні вказують на їх поступове зменшення до 2025 року, враховуючи закономірності, які склалися у минулих періодах. Така ситуація повністю відповідає державній політиці щодо зменшення кількості вітчизняних ЗВО за рахунок їх об'єднання та/або укрупнення. На нашу думку, об'єднання та/або укрупнення ЗВО в

Україні є позитивним кроком, враховуючи високе охоплення країни мережею ЗВО у порівнянні з країнами демократичного світу. Державне фінансування вітчизняних ЗВО збільшиться за рахунок оптимізації їх кількості, що підвищить їх конкурентоспроможності та стимулюватиме якість надання освітніх послуг.

На зменшення кількості вітчизняних ЗВО також впливає складна демографічна ситуація в Україні та вибір українських абітурієнтів вступати до іноземних університетів. За останнє десятиліття, населення України зменшилось з 45,7 млн. осіб до 43,5 млн. осіб або на 5%. Демографічна ситуація ще більше ускладнилась після подій лютого 2022 року, коли РФ почала повномасштабну війну з незалежною Україною. За оцінками Організації Об'єднаних Націй (ООН), з України виїхало близько 6 мільйонів біженців з початком військових дій [188]. Ця жахлива подія також значно вплинула на українське студентство, яке було змушене мігрувати за кордон. Однак, чисельність абітурієнтів, які вступали до іноземних університетів, зростала і до початку повномасштабної війни. Згідно зі звітом CEDOS, протягом 2016/2017 навчального року, в іноземних університетах навчалось більше 77 тис. студентів з України, що становило 8% від загальної чисельності українських студентів [47]. У наступному 2017/2018 навчальному році ця чисельність зросла більш ніж на 5,5 тис. і дорівнювала 83 тис. студентів (8,5% від загальної чисельності українських студентів). Варто зазначити, що за останнє десятиліття чисельність українських студентів, які обирали навчатися за кордоном, збільшилась втричі, і цей тренд – відтоку студентів – зберігається і нині [47].

Зменшення кількості ЗВО також пов'язано із зменшення чисельності студентів. За останнє десятиліття загальна чисельність студентів зменшилась на рекордні 45% з 2,4 млн студентів у 2010 році до 1,3 млн студентів у 2021 році (рис. 2.3). Чисельність студентів у розрахунку на 10 000 населення протягом зазначеного періоду зменшилась з 557 до 305 або на рекордні 45,2%. Статистичні дані дають підстави стверджувати, що динаміка зменшення чисельності студентів в Україні в абсолютному виразі відображає як критичну демографічну ситуацію в країні, так і збільшення чисельності українських студентів, які обирають навчатися за кордоном.

Скорочення чисельності студентів відбувається в усіх ЗВО, не зважаючи на їх тип. За останнє десятиліття в університетах, академіях й інститутах відбулось зниження чисельності студентів з 2,1 млн у 2010 році до 1,0 млн у 2020 році або на 49,3% (рис. 2.5). Схожа ситуація з чисельністю студентів, які здобувають неповну вищу освіту в коледжах, технікумах та вищих непрофесійних училищах. За аналізований період чисельність студентів у цій категорії ЗВО зменшилась з 0,35 млн студентів до 0,28 млн студентів або на 20% (рис. 2.6).

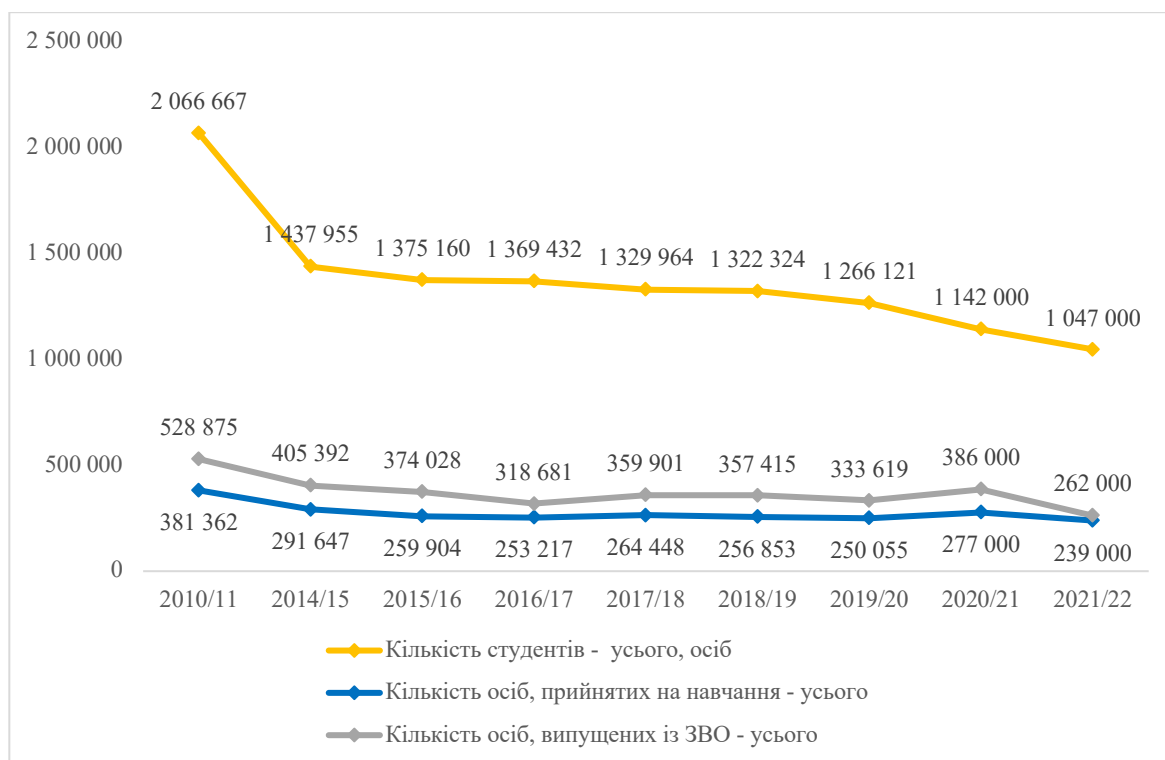

Рис. 2.5. Динаміка чисельності студентів в університетах, академіях, інститутах у 2010–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

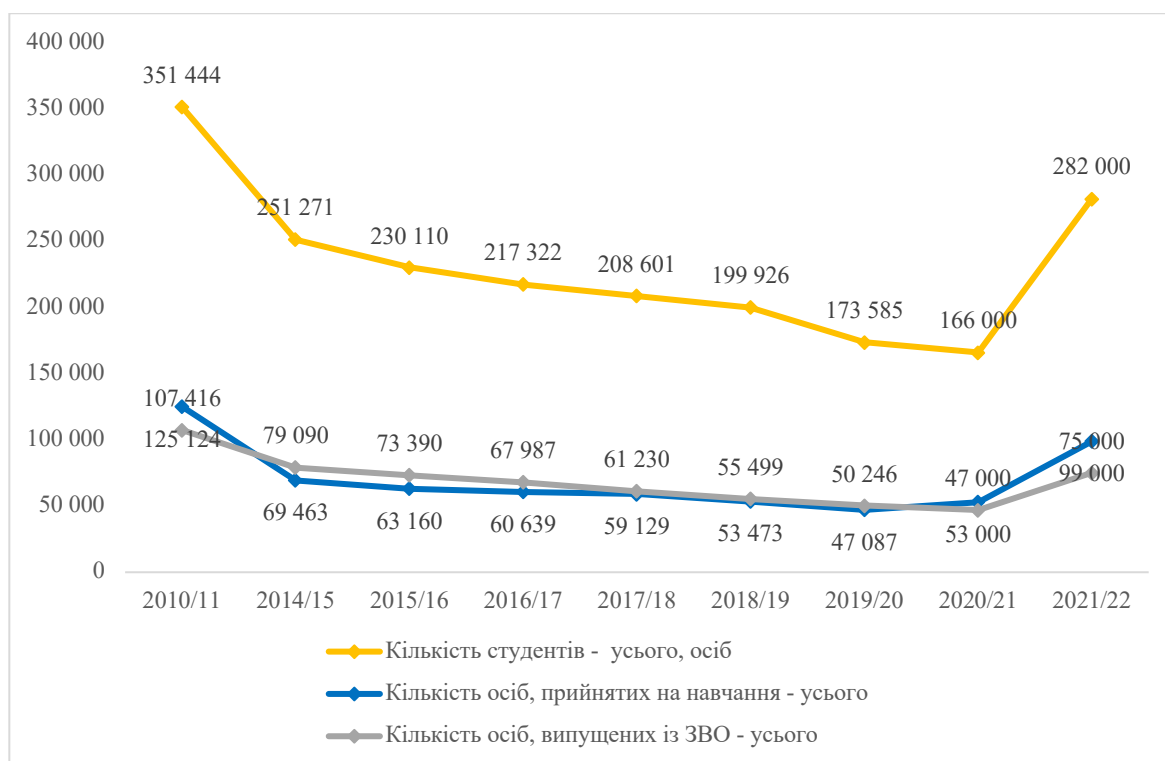

Рис. 2.6. Динаміка чисельності студентів в коледжах, технікумах, вищих непрофесійних училищах у 2010–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

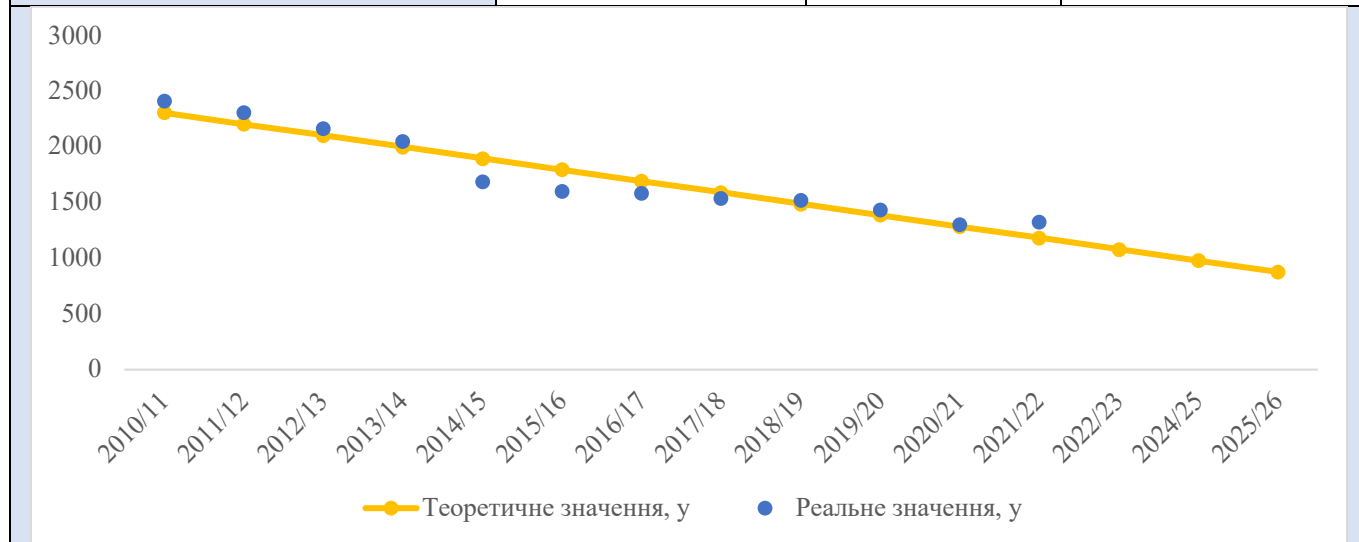
Окрім аналізу загальної динаміки чисельності студентів в Україні у період 2010-2021 рр., необхідно дослідити тенденції щодо їх майбутньої кількості, враховуючи закономірності, які склалися у минулих періодах. Для проведення такого моделювання був використаний часовий тренд, розраховані невідомі параметри, реальні та теоретичні значення змодельованого показника (до 2025 року), коефіцієнт детермінації і відображено графік апроксимації. Результати моделювання наведені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Часовий тренд для моделювання зміни чисельності студентів в Україні

y – чисельність студентів в Україні у період з 2010/11 по 2021/22 н. р., тис. осіб			
Лінійне рівняння тренда $y = -20,913x + 842,18$			
Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9083$			
Рік	Номер періоду, t	Реальне значення, y	Теоретичне значення, \tilde{y}_t
2010/11	1	2 418,11	2 310,11
2011/12	2	2 311,60	2 207,83
2012/13	3	2 170,10	2 105,55
2013/14	4	2 052,70	2 003,27
2014/15	5	1 689,23	1 900,99
2015/16	6	1 605,27	1 798,71
2016/17	7	1 586,75	1 696,43

2017/18	8	1 538,57	1 594,14
2018/19	9	1 522,25	1 491,86
2019/20	10	1 439,71	1 389,58
2020/21	11	1 307,51	1 287,30
2021/22	12	1 329,00	1 185,02
2022/23	13	-	1 082,74
2024/25	14	-	980,45
2025/26	15	-	878,17

Джерело: розраховано автором за даними [13]

Результати дослідження вказують на динаміку зменшення чисельності студентів в Україні до 2025 року, враховуючи тренд, який сформувався у минулих періодах. Основними причинами скорочення чисельності студентів є демографічні чинники та збільшення чисельності студентів, які обирають навчатися за кордоном. На нашу думку, така ситуація є доволі логічною, враховуючи скорочення населення України за рахунок зниження народжуваності та міграції значної чисельності населення за кордон унаслідок розв'язаної рф повномасштабної війни з незалежною Україною.

Враховуючи те, що демографічний чинник є одним із ключових факторів впливу на чисельність вітчизняних студентів, необхідно дослідити взаємозв'язок між чисельністю студентів та чисельністю народжених в Україні. Для цього була використана лінійна регресійна модель, побудоване рівняння регресії, розраховані невідомі параметри, реальні та теоретичні значення змодельованого показника (до 2025 року), коефіцієнт детермінації та відображено графік апроксимації. Результати моделювання наведені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Лінійна регресійна модель залежності чисельності українських студентів від чисельності народжених в Україні

x – чисельність народжених в Україні у період з 2010 по 2021 рр., тис. осіб				
y – чисельність студентів в Україні у період з 2010/11 по 2021/22 н. р., тис. осіб				
Лінійне рівняння регресії $y = 3,93x + 146,48$				
Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9207$				
Рік	Номер періоду, t	Реальне значення, y	Теоретичне значення, \tilde{y}_t	Чисельність народжених, x
2010/11	1	2 418,11	2 103,97	497,70
2011/12	2	2 311,60	2 123,24	502,60
2012/13	3	2 170,10	2 194,43	520,70
2013/14	4	2 052,70	2 127,56	503,70
2014/15	5	1 689,23	1 978,90	465,90
2015/16	6	1 605,27	1 766,12	411,80
2016/17	7	1 586,75	1 707,91	397,00
2017/18	8	1 538,57	1 578,12	364,00
2018/19	9	1 522,25	1 467,60	335,90
2019/20	10	1 439,71	1 361,01	308,80
2020/21	11	1 307,51	1 322,86	299,10
2021/22	12	1 329,00	1 239,09	277,80
2022/23	13	-	970,07	209,40
2024/25	14	-	986,96	213,70
2025/26	15	-	886,85	188,24

Джерело: розраховано автором за даними [13]

Згідно зі табл. 2.4. можна дійти висновку, що чисельність студентів в Україні до 2025 року буде зменшуватись, враховуючи негативну динаміку народжуваності в Україні. Взаємозв'язок між чисельністю українських студентів та чисельністю народжених в Україні є значущим, виходячи із коефіцієнту детермінації, який дорівнює 0,92.

У країнах ЄС тенденція щодо чисельності студентів є протилежною. У табл. 2.5 вказана динаміка чисельності студентів в ЄС (27 країн), Німеччині, Франції, Австрії та Польщі протягом 2013-2021 рр., де чисельність студентів зросла на 8%, 13%, 16% та 3% відповідно. Здебільшого зростання чисельності студентів в країнах ЄС пояснюється міжнародною мобільністю студентів [157]. Лише в Польщі було зафіксовано зниження чисельності студентів на 19% за аналізований період. Зниження чисельності польських студентів здебільшого пов'язане із зменшенням чисельності населення в Польщі. Тобто, демографічні чинники відіграють ключове значення у скороченні чисельності польських студентів [114].

Таблиця 2.5

**Чисельність студентів в ЄС, Німеччині, Франції, Австрії та Польщі у
2015–2021 рр, тис. осіб**

Країна	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Відхилення, %
ЄС 27 країн	17 214	17 203	17 341	17 502	17 777	18 010	18 529	8%
Німеччина	2 978	3 043	3 092	3 128	3 296	3 280	3 352	13%
Франція	2 424	2 480	2 533	2 619	2 685	2 748	2 809	16%
Австрія	426	431	430	430	423	422	438	3%
Польща	1 665	1 600	1 550	1 493	1 431	1 390	1 348	-19%

Джерело: побудовано автором за даними [95]

У контексті аналізу стану українського студентства, спочатку будуть розглянуті показники чисельності зарахованих студентів та показник завершення навчання, які є показниками участі та прогресу, а потім буде продовжений аналіз вхідних показників. Показник чисельності зарахованих студентів вказує на чисельність нових студентів, які були зараховані у ЗВО на рівень бакалавра. Статистичні дані щодо чисельності зарахованих студентів в Україні представлені в Додатку Г та у табл. 2.6. Також у табл. 2.6 відображені дані щодо чисельності зарахованих студентів серед країн ЄС.

Таблиця 2.6

Чисельність зарахованих студентів у 2015-2021 рр.

Країна	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Відхилення, %
Україна	361 110	323 064	313 856	323 577	310 326	297 142	330 000	-9%
ЄС 27 країн	-	2 629 572	2 641 089	2 677 465	2 782 591	2 801 859	2 849 928	8%
Німеччина	450 037	448 326	448 560	442 444	522 294	508 940	508 194	13%
Франція	-	434 017	434 270	470 059	485 826	487 909	545 661	26%
Австрія	45 364	47 580	45 180	43 796	43 186	42 257	46 975	4%
Польща	322 027	311 402	305 695	291 157	283 034	269 179	189 983	-41%

Джерело: побудовано автором за даними [151]

Тенденції щодо чисельності зарахованих студентів серед країн ЄС різняться. У Польщі чисельність зарахованих студентів у період 2015-2021 рр. продемонструвала зниження на 41%. Протилежна ситуація прослідковувалась в Німеччині, Франції та Австрії, де чисельність зарахованих студентів зросла за аналізований період на 13%, 26% та 4% відповідно. Загалом у країнах ЄС чисельність зарахованих студентів зросла на 8% за аналізований період. Здебільшого зростання чисельності зарахованих студентів у ЄС пояснюється міжнародною мобільністю студентів. Більшість країн ЄС є так званими імпортерами студентів. Тобто, у країни ЄС приїжджає більше студентів, аніж виїжджає. У 2021 році країни ЄС приймали чотирьох іноземних студентів на кожного місцевого студента, який навчався за кордоном [157].

В Україні ситуація зі вступом абітурієнтів на рівень бакалавру схожа зі ситуацією у Польщі. У період 2015-2021 рр., чисельність зарахованих студентів в українські ЗВО скоротилася на 9%. Здебільшого на зменшення чисельності зарахованих студентів впливає складна демографічна ситуація в Україні та низький рівень привабливості навчання у вітчизняних ЗВО. Згідно зі Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2023 рр., яка була схвалена КМУ 23 лютого 2022 року, з кожним роком вітчизняним ЗВО стає все важче залучати іноземних абітурієнтів, хоч їх чисельність зросла на 43% у період з 2011 по 2020 рр. [42]. Процес залучення як іноземних, так і місцевих абітурієнтів стає складнішим по причині відсутності визнання освітніх кваліфікацій, отриманих в українських ЗВО, в європейському

освітньому просторі. Також цей процес ускладнює початок рф повномасштабної війни проти України, що засвідчує вступна кампанія 2022 року, у процесі якої чисельність зарахованих студентів у вітчизняні ЗВО зменшилася на 40% порівняно з результатами попередньої вступної кампанії [199].

Наступним показником участі та прогресу є показник завершення навчання, який свідчить про ефективність системи вищої освіти, оскільки він зазначає, яка частка студентів, що вступають на програми вищої освіти, у кінцевому підсумку закінчують їх. Показник завершення навчання є відношенням чисельності студентів, які успішно закінчили рівень бакалавра, до загальної чисельності студентів, які вступили на рівень бакалавра. На рівень показника завершення навчання можуть впливати різні фактори, включаючи рівень попередньої освіти студентів та їх соціально-економічні характеристики.

Середній рівень показника завершення навчання серед країн ОЕСР у 2020 році складав 39% [157]. В Україні цей показник набагато вищий і становить 59% [186]. Високий рівень показника завершення навчання притаманний дуже малій кількості країн. Схожий рівень показника завершення навчання мають Велика Британія (69%) та Ізраїль (61%).

Різноманітні інституційні фактори та специфічні для кожної країни характеристики можуть пояснити різний рівень показника завершення навчання в різних країнах. У деяких країнах поширеною є практика, коли студенти проходять підготовчі або додаткові курси перед початком навчання за офіційною програмою [73]. В інших країнах, наприклад в Бельгії, ЗВО зобов'язані пропонувати гнучкі навчальні плани для усіх програм навчань [154]. Тобто, студенти повинні набрати певну кількість кредитів для отримання диплому, але роки навчання, навіть на денній формі, можуть бути не послідовними.

В останні роки багато країн впроваджують різноманітні заходи, спрямовані на підвищення рівня показника завершення навчання у ЗВО. Загальний підхід полягає у тому, щоб надавати фінансування ЗВО певною мірою в залежності від рівня показника завершення навчання. В Естонії, наприклад, 20% фінансування ЗВО базується на результатах діяльності ЗВО та частка студентів, які закінчують навчання

у визначені терміни, є ключовим критерієм для оцінки результатів діяльності ЗВО [154]. Подібні моделі фінансування існують у Фінляндії, Ізраїлі та Литві.

В Україні високий рівень показника завершення навчання є наслідком того, що «ЗВО зараховують якнайбільше студентів, не приділяючи уваги рівню їхньої підготовки та мотивації здобуття вищої освіти. Для забезпечення необхідного обсягу державного фінансування, ЗВО не відраховують студентів за неуспішність, навіть, коли вони не виконують вимог освітньої програми, що не сприяє підвищенню якості надання освітніх послуг» [42]. Тобто, існує проблема кількісної оцінки якості, яка означає збільшення кількості за рахунок якості. Як наслідок, зниження якості надання освітніх послуг, зумовлене вищезазначеними факторами, негативно впливає на конкурентоспроможність вітчизняних ЗВО.

Інший фактор, який пояснює високий рівень показника завершення навчання, є прояв академічної недоброчесності. У часи інформаційних технологій, коли студенти мають майже безграничний доступ до великої кількості інформаційних ресурсів, проблема академічної недоброчесності набуває великих масштабів. Ця проблема існує не тільки в Україні. Одним із прикладів академічної доброчесності у світі є заборона у школах Нью-Йорка чат-бота зі штучним інтелектом ChatGPT, який генерує подібні до людських тексти, через побоювання, що учні можуть використовувати його для списування [152].

Повертаючись до аналізу вхідних індикаторів, перейдемо до аналізу фінансових ресурсів, що інвестуються у вищу освіту, включаючи показники витрат на освіту та вищу освіту, розподіл цих витрат між державними та приватними джерелами і показники витрат на вищу освіту у розрахунку на одного студента.

З рис. 2.7 можна дійти висновку, що сукупні видатки на освіту в абсолютному значенні мають тенденцію до зростання. З 2013 по 2021 рр., показник CAGR становив 12,7%, що вказує на двозначне щорічне зростання сукупних видатків на освіту. На високий рівень щорічного зростання сукупних видатків на освіту в абсолютному значенні впливають такі фактори, як: зростання показника ВВП, зростання показників інфляції та девальвації національної грошової одиниці. Для врахування впливу цих факторів, у міжнародній практиці використовують додатковий показник для аналізу

сукупних видатків на освіту – показник сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП. Показник сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП розраховуються шляхом ділення сукупних видатків на освітні заклади на показник ВВП.

З рис. 2.7 можна зазначити, що в Україні у 2013 році цей показник мав максимальне значення і становив 7,2%. Однак, починаючи з 2014 року і по 2016 рік, значення цього показника мало чіткий тренд до зниження, скоротившись до рівня 5,4%. Це було мінімальне значення цього показника за аналізований період. Починаючи з 2017 року і по 2021 рік, спостерігалась протилежна ситуація – тенденція до помірною зростання цього показника. Незважаючи на позитивний тренд, цей показник не перевищив свій рівень 2013 року та становив 6,9% у 2021 році, що на 0,3 базові пункти нижче показника 2013 року.

Виходячи із аналізу цього показника, можна дійти висновку, що обсяг сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП вирівнюється із року в рік. Навіть у доволі кризових умовах, враховуючи початок повномасштабної війни, уряд України забезпечує необхідне фінансування освіти. Незважаючи на зниження обсягу сукупних видатків на освіту на 7,1% у 2022 році, уряд спромігся відновити освітній процес та забезпечити функціонування освітніх закладів [16]. Однак, показник сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП так і не досяг рівня 7%, що закріплено у статті 78 Закону України «Про освіту» [31].

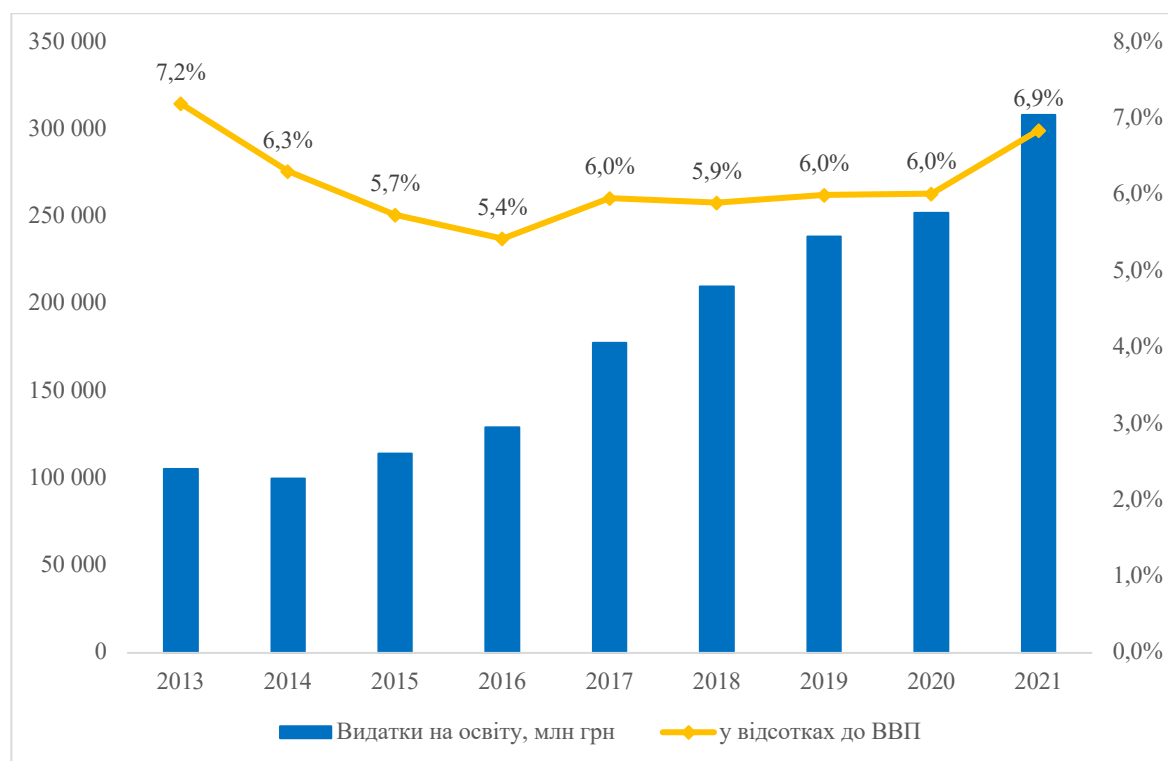

Рис. 2.7. Сукупні видатки на освіту в абсолютному значенні та у відсотках до ВВП у 2013–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Щоб оцінити стан фінансування освіти в Україні, необхідно здійснити порівняльний аналіз з іншими країнами світу. Майже усі країни ОЕСР виділяють значну частку національного багатства на заклади освіти. Середній показник сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП серед країн ОЕСР становив 4,9% у 2019 році [157]. У країнах ЄС цей показник був на рівні 4,4% у 2019 році. Наприклад, у Польщі цей показник становив 4,5%, у Німеччині – 4,3%, в Австрії – 4,7%, у Франції – 5,2%. У той час в Україні цей показник становив 6,1%. В рейтингу країн Європи, які витрачають найбільше на освіту у відсотках до ВВП, Україна зайняла 14 місце у 2018 році, де перше місце посідала Норвегія з показником 7,98% [170]. Отже, можна дійти висновку, що Україна витрачає на освіту у відсотках до ВВП більше, ніж більша частина країн ЄС та ОЕСР.

На рівень показника сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП впливає багато факторів, а саме: чисельність студентів, тривалість навчання та ефективність розподілу бюджетних коштів. Для України важливим фактором також є низький, порівняно з країнами ЄС та ОЕСР, рівень ВВП та його річне зростання. Наприклад, у

2021 році річне зростання ВВП в Україні становило 3,4%, що є низьким рівнем зростання цього показника у порівнянні з Австрією, Францією і Польщею, де зростання цього показника становило 4,6%, 6,8% і 6,8% відповідно [106]. Тільки в Німеччині зростання цього показник було нижчим, ніж в Україні, і становило 2,5%, що пояснюється високим абсолютним значенням показника ВВП Німеччини.

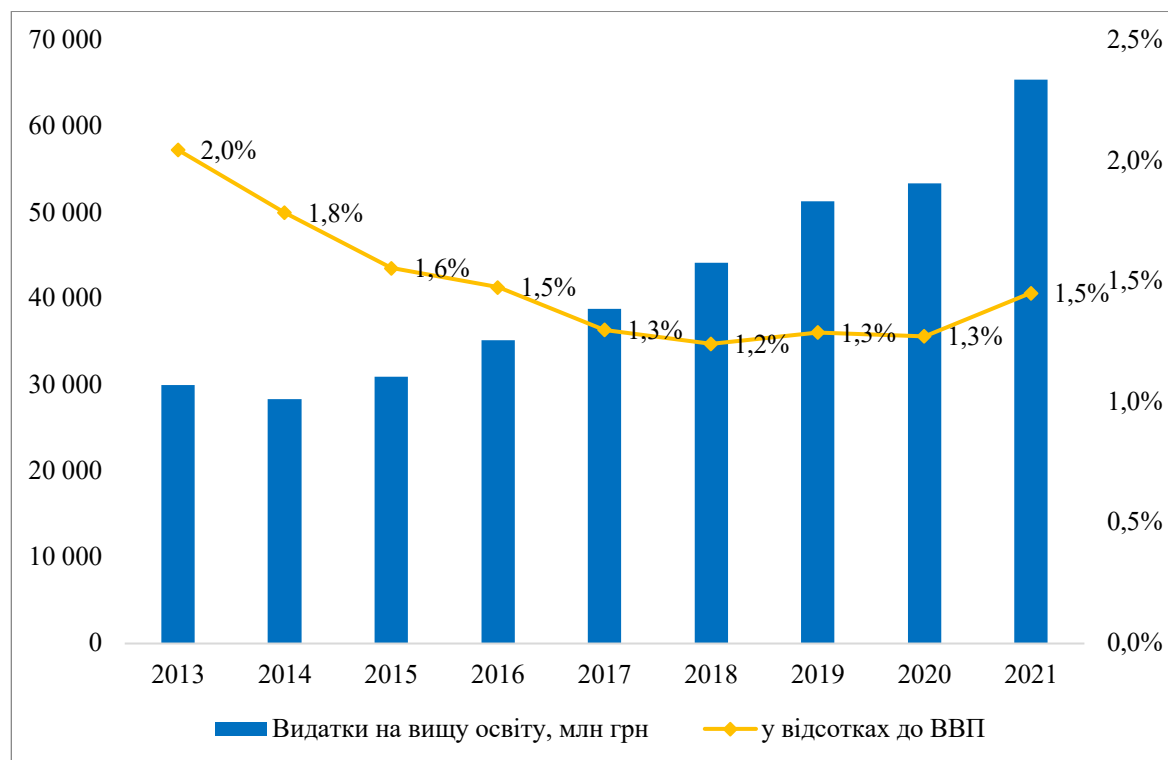

Рис. 2.8. Сукупні видатки на вищу освіту в абсолютному значенні та у відсотках до ВВП у 2013–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Схожа ситуація складається і з фінансуванням вищої освіти. В абсолютному вираженні обсяг сукупних видатків на вищу освіту має тенденцію до зростання (рис. 2.8). З 2013 по 2021 рр., показник CAGR становив 9,06%, що вказує на високий рівень щорічного зростання сукупних видатків на вищу освіту. Такий рівень щорічного зростання пояснюється у першу чергу зростанням показника ВВП, показників інфляції та девальвації національної грошової одиниці. Для врахування впливу цих факторів, у міжнародній практиці використовують додатковий показник – показник сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП. Показник сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП розраховуються шляхом ділення сукупних видатків на вищу освіту на показник ВВП.

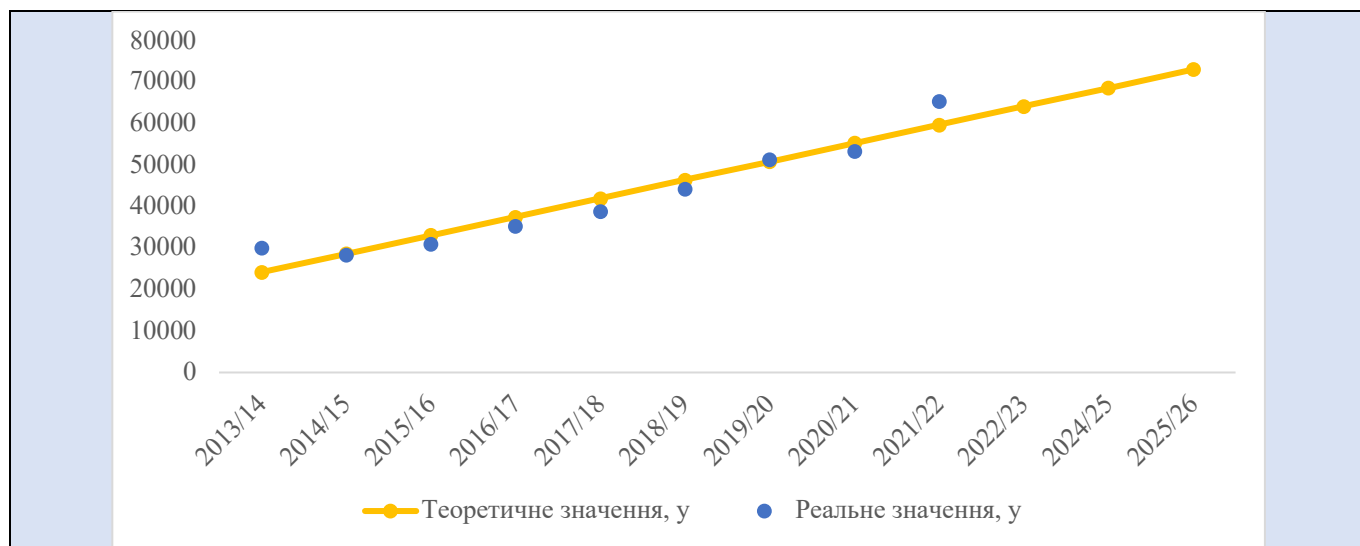
В Україні цей показник мав максимальне значення у 2013 році і становив 2%, що вказує на його високий рівень у порівнянні з середнім рівнем цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. У 2019 році середні рівні сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП у країнах ЄС та ОЕСР становили 1,2% та 1,5% відповідно. Починаючи з 2014 року рівень цього показника в Україні мав тенденцію до скорочення аж до 2018 року, коли він досяг свого мінімального значення і становив 1,2%. У період 2018–2021 рр. рівень цього показника стабілізувався і відповідав значенню 1,5%. Отже, показник сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП в Україні вищий за середні рівні цього показника серед країн ЄС та ОЕСР.

Окрім аналізу загальної динаміки фінансування вищої освіти у період 2013–2021 рр., необхідно дослідити тенденції щодо її майбутнього фінансування, враховуючи закономірності, які склалися у минулих періодах. Для проведення такого моделювання був використаний часовий тренд, розраховані невідомі параметри, реальні та теоретичні значення змодельованого показника (до 2025 року), коефіцієнт детермінації і відображено графік апроксимації. Результати моделювання наведені у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Часовий тренд фінансування вищої освіти в Україні

у – сукупні видатки на вищу освіту в Україні за період з 2013/14 по 2021/22 н. р., од.			
Лінійне рівняння тренда $y = 4446,55x + 19753,03$			
Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9315$			
Рік	Номер періоду, t	Реальне значення, у	Теоретичне значення, \hat{y}_t
2013/14	1	30 003,30	24 199,59
2014/15	2	28 343,76	28 646,15
2015/16	3	30 981,83	33 092,70
2016/17	4	35 233,63	37 539,26
2017/18	5	38 838,22	41 985,82
2018/19	6	44 243,58	46 432,37
2019/20	7	51 358,13	50 878,93
2020/21	8	53 404,22	55 325,49
2021/22	9	65 465,67	59 772,04
2022/23	10	-	64 218,60
2024/25	11	-	68 665,16
2025/26	12	-	73 111,71

Джерело: розраховано автором за даними [13]

За результатами дослідження, обсяг сукупних видатків на вищу освіту в Україні в абсолютному значенні має тенденцію до зростання, як це і відбувалося у минулих періодах. Ключовими чинниками цього зростання є: зростання показника ВВП, показника інфляції та девальвації національної грошової одиниці. Якщо аналізувати показник сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП, то він знаходиться протягом останніх років майже на одному рівні – 1,5%, що вважається високим рівнем, порівнюючи з середніми рівнями цього показника у країнах ЄС та ОЕСР. На показник сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП впливають такі фактори, як: кількість освітніх програм, тривалість цих програм, умови та організація навчального процесу, науково-дослідницька діяльність тощо. У випадку з Україною, на високий рівень цього показника також впливає низький рівень показника ВВП та низький рівень його річного зростання порівняно із середніми значеннями цих показників серед країн ЄС та ОЕСР.

Україна є великою країною у географічному плані, де є велика за кількістю мережа ЗВО. У 2021 році на 1 млн. населення припадало близько 6,7 університетів [42]. Велика кількість ЗВО зазвичай провокує дублювання програм підготовки студентів. Наприклад, у 2020 році у м. Києві підготовку студентів ступеня бакалавра з права здійснювали 35 ЗВО [42]. Це свідчить про те, що державні кошти використовуються неефективно, що сильно впливає на ефективність управління вітчизняних ЗВО. Це також було зазначено на доповіді-презентації В. Кременя, де видатний вітчизняний науковець зазначив, що ЗВО мають бути укрупнені для підвищення їх конкурентоспроможності та ефективного і прозорого використання ними бюджетних асигнувань [19].

На рис. 2.9 зазначені такі показники, як: сукупні державні видатки на освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету України та сукупні державні видатки на вищу освіту у відсотках до сукупних державних видатків на освіту. Враховуючи дані з рис. 2.9, можна дійти висновку, що починаючи з 2013 року в Україні відбувається скорочення частки як сукупних державних видатків на вищу освіту у структурі сукупних державних видатків на освіту, так і сукупних державних видатків на освіту у структурі видатків зведеного бюджету України, які знизилися на 2,2 базисні пункти (з 20,9% до 18,7%) та на рекордні 7,2 базисні пункти (з 28,4% до 21,2%) відповідно.

Така ситуація в Україні свідчить про те, що бюджетні асигнування збільшуються непропорційно та деякі сектори держави отримують більше державного фінансування, ніж інші. Це було підтверджено доповіддю президента НАН України В. Кременя, де відомий вітчизняний науковець зазначив, що в Україні існує бюджетне недофінансування вищої освіти. Президент НАН України наголосив, що є нагальна потреба у підвищенні економічної ефективності фінансування вищої освіти в Україні, а саме вдосконалення структури видатків і самої освітньої системи [18].

На сьогодні збільшення видатків на вищу освіту виглядає неможливим, враховуючи повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Ця жахлива подія мала неабиякий вплив на виконання доходної і видаткової частин державного бюджету України за рахунок збільшення боргового навантаження. У 2022 році доходна частина бюджету зросла на 17,3 % (до 1 553 млрд грн), а видаткова зросла майже удвічі (до 3 037 млрд грн) [16]. Виходячи із цих показників, дефіцит державного бюджету України у 2022 році становив майже 19% від показника ВВП [16]. Це пояснюється значним рівнем зростанням видатків на сферу безпеки і оборони України, яке становило 32,9% від показника ВВП. Під час воєнних дій відбувається маневрування між першочерговими потребами суспільства (сфера оборони та соціальна підтримка населення) та іншими потребами, до яких входять сфери освіти та вищої освіти.

Якщо порівнювати рівень сукупних державних видатків на освіту у відсотках до державних видатків зведеного бюджету в Україні і середні рівні цього показника серед країн ЄС та ОЕСР, то в Україні рівень цього показника є вищим. Наприклад, у 2019 році середній рівень цього показника серед країн ОЕСР становив 10,6%, а серед

країн ЄС – 9,6% [157]. В Україні цей показник дорівнював 17,4% у 2019 році, що відповідає максимальному рівню цього показника серед країн ОЕСР.

Схожа ситуація складається і з рівнем сукупних державних видатків на вищу освіту у відсотках до сукупних державних видатків на освіту. У 2019 році середні рівні цього показника серед країн ЄС та ОЕСР складав 2,8% і 2,6% відповідно [157]. В Україні цей показник становив 3,7% у 2019 році, що вказує на вищий рівень цього показника у порівнянні з його середніми рівнями серед країн ЄС та ОЕСР.

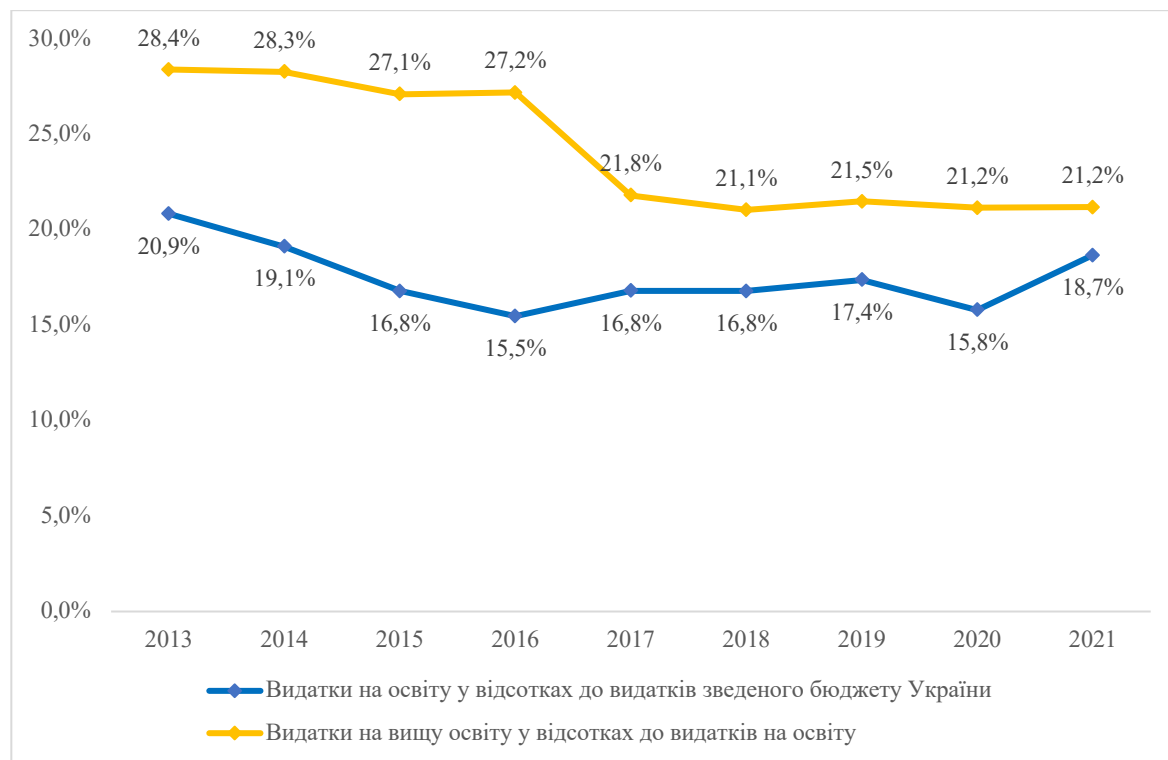

Рис. 2.9. Сукупні державні видатки на освіту у відсотках до видатків зведеного бюджету України та сукупні видатки на вищу освіту у відсотках до сукупних державних видатків на освіту у 2013–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [13]

У нинішньому глобальному економічному середовищі багатьом урядам різних країн важко забезпечити необхідний рівень державного фінансування ЗВО, враховуючи зростаючий попит на отримання вищої освіти. Частина політиків стверджують, що ті, хто отримує найбільшу вигоду від вищої освіти – люди, які її здобувають – повинні нести принаймні частину витрат, які пов'язані з її отриманням. Хоча державне фінансування все ще становить більшу частину загального обсягу фінансування вищої освіти, приватне фінансування відіграє дедалі помітнішу роль [157].

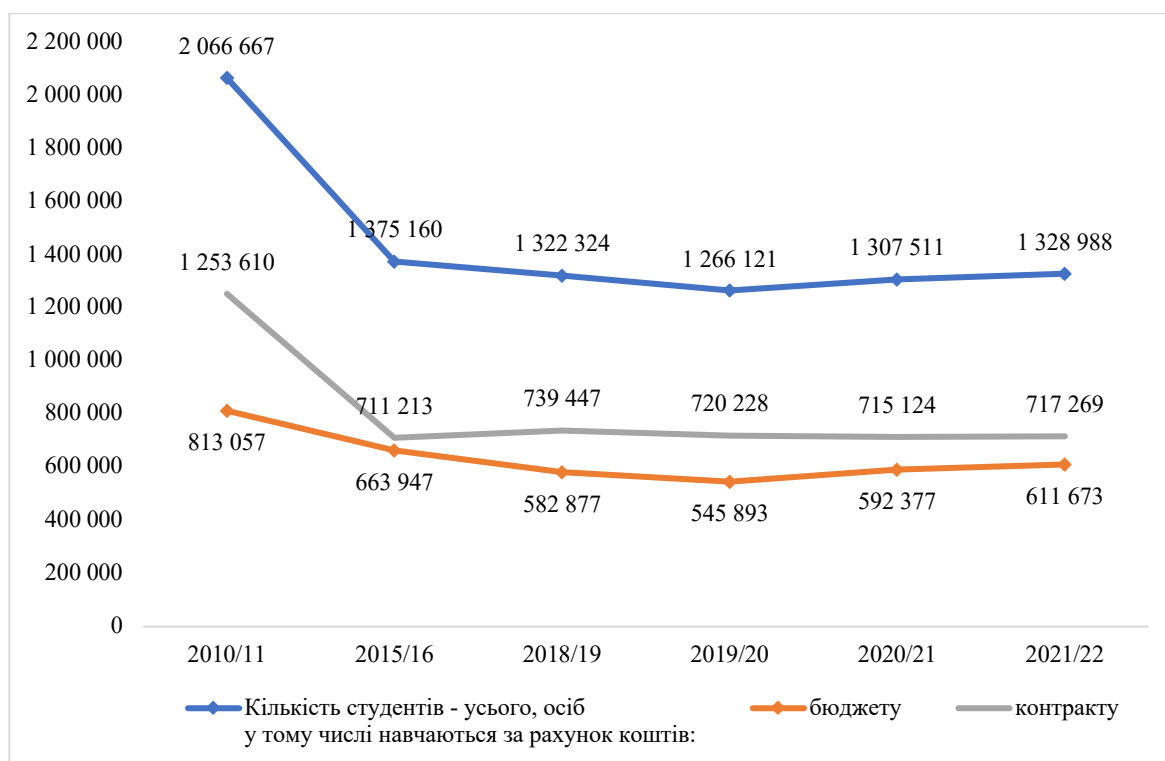

Рис. 2.10. Чисельність студентів у ЗВО у 2010–2021 рр. за джерелами фінансування їх навчання

Джерело: побудовано автором за даними [13]

У додатку Е та на рис. 2.10 продемонстровані основні статистичні дані щодо чисельності студентів, які навчаються у вітчизняних ЗВО за джерелами фінансування їх навчання. З рис. 2.10 можна дійти висновку, що чисельність студентів неухильно зменшується із року в рік загалом, так і за кожним джерелом фінансування їх навчання зокрема. З табл. 2.8 видно, що загальна чисельність студентів зменшилась на 36% з 2010 по 2021 рр. Найбільше скорочення чисельності відбулось серед тих студентів, котрі навчаються за рахунок контракту, – на 43%. У той час, як чисельність студентів, які навчаються за рахунок державних коштів, зменшилась на 25%.

Таблиця 2.8

**Чисельність студентів у ЗВО у 2010–2021 рр. за джерелами фінансування
їх навчання**

	2010/11	2015/16	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	Відхилення, %
Чисельність студентів - усього, осіб	2 066	1 375	1 322	1 266	1 307	1 328	-36%
у тому числі навчаються за рахунок коштів:	667	160	324	121	511	988	
бюджету	813 057	663 947	582 877	545 893	592 377	611 673	-25%
контракту	1 253 610	711 213	739 447	720 228	715 124	717 269	-43%
Питома вага студентів (%), які навчаються за рахунок коштів							
бюджету	39,3%	48,3%	44,1%	43,1%	45,3%	46,0%	
контракту	60,7%	51,7%	55,9%	56,9%	54,7%	54,0%	

Джерело: побудовано автором за даними [13]

В Україні центральною темою державної політики останніх років є бюджетна децентралізація, яка почалася ще у 2015 році. Це підтверджується тенденцією стійкого зростання державних видатків на вищу освіту саме з місцевих бюджетів (рис. 2.11). Показник CAGR для державних видатків на вищу освіту з місцевих бюджетів становив 15,6% з 2010 по 2021 рр., у той час для державних видатків з державного бюджету цей показник становив 8,1%.

Вища освіта в Україні фінансується здебільшого за рахунок приватних джерел (54,0% від загального обсягу фінансування ЗВО у 2021 році), а саме: за рахунок плати за навчання, що стягується зі студентів (табл. 2.9). Однак, приватне фінансування вищої освіти має тенденцію до зниження. Питома вага студентів, які навчаються за рахунок контракту, у загальній чисельності студентів має чітку тенденцію до скорочення, зменшившись на 0,07 б. п. за період з 2010 року по 2021 рік. Протилежна ситуація прослідковується зі студентами, які навчаються за рахунок бюджетних коштів, питома вага яких у загальній чисельності студентів зростає.

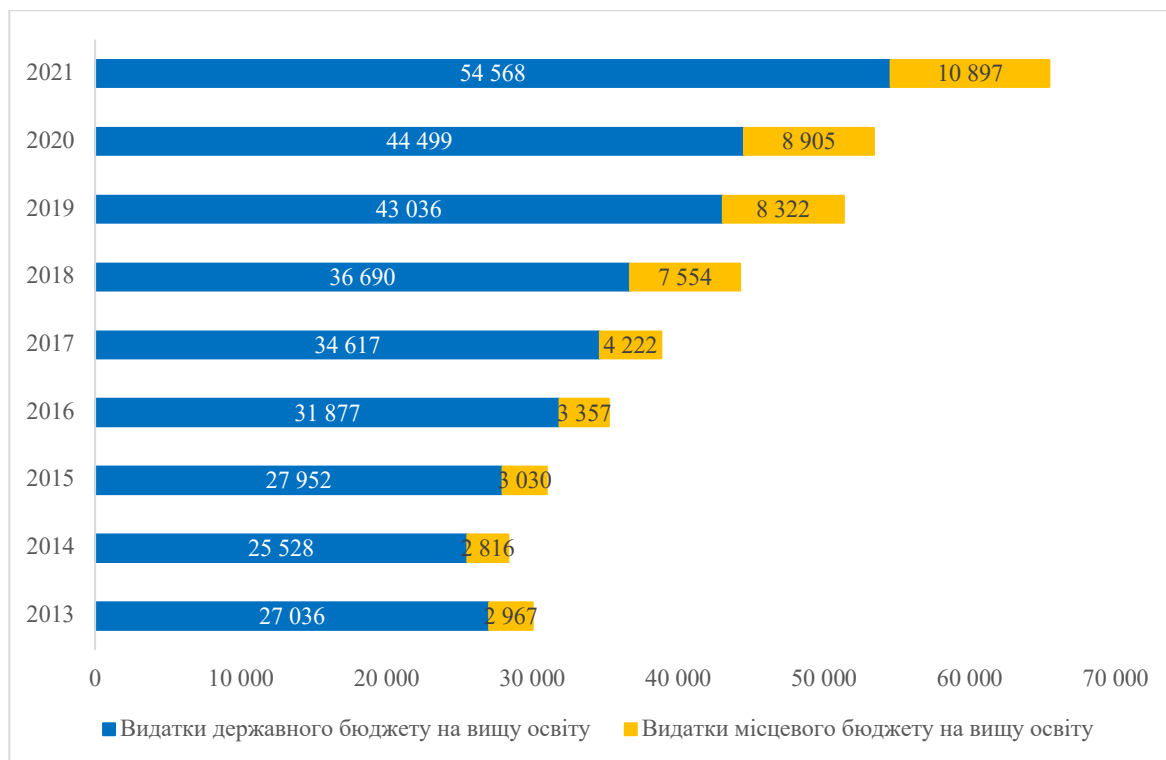

Рис. 2.11. Фінансування вищої освіти за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів у 2012–2021 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Таблиця 2.9

Питома вага студентів за джерелами фінансування їх навчання у 2010–2021 рр.

	2010/11	2015/16	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	Відхилення, б.п.
Питома вага студентів (%), які навчаються за рахунок коштів							
бюджету	39,3%	48,3%	44,1%	43,1%	45,3%	46,0%	0,07
контракту	60,7%	51,7%	55,9%	56,9%	54,7%	54,0%	-0,07

Джерело: побудовано автором за даними [13]

У країнах ЄС та ОЕСР ситуація складається іншим чином. У 2019 році середні рівні показника державного фінансування вищої освіти від загального обсягу фінансування вищої освіти серед країн ЄС та ОЕСР становили 75% та 66% відповідно [157]. У той же час, середні рівні показника приватного фінансування вищої освіти від загального обсягу фінансування вищої освіти серед країн ЄС та ОЕСР дорівнювали 20% та 31% відповідно [157]. Отже, на відміну від України, де основним джерелом фінансування вищої освіти є приватні джерела, у країнах ЄС та ОЕСР вища освіта фінансується здебільшого з державних джерел.

Частка приватного фінансування вищої освіти від загального обсягу фінансування вищої освіти тісно пов'язана з рівнем плати за навчання у ЗВО. У 2019 році середній рівень приватного фінансування, яке припадає на домогосподарства, серед країн ОЕСР становив 72% [157]. В Україні на фізичні особи припадає майже усе приватне фінансування вищої освіти, що вказує на їх сильніше фінансове навантаження у порівнянні з країнами ЄС та ОЕСР. Це пояснюється слабкою кооперацією між вітчизняними ЗВО та українським бізнес сектором у контексті створення інноваційних продуктів і послуги [42]. Наприклад, хоч видатки домогосподарств також є найбільшим джерелом приватного фінансування вищої освіти у більшості країн ОЕСР, у Данії, Фінляндії та Швеції майже все приватне фінансування вищої освіти надходить від інших приватних джерел [157]. Таке приватне фінансування вищої освіти в основному складається з видатків бізнесу на дослідження та розробки. Якщо порівняти Україну з Фінляндією, Данією та Швецією, то вона відстає як за загальним рівнем інноваційного розвитку, так і за показником співпраці бізнесу та освіти [196].

Середні рівні показників державного та приватного фінансування ЗВО в країнах ЄС та ОЕСР мають тенденцію до відносної стабільності з плином часу. Хоча важливість приватного фінансування вищої освіти зростає, це відбувається повільними темпами. У науковій літературі багато вчених вказують на загальну тенденцію до зростання приватного фінансування вищої освіти [97, 127]. Як зазначалося раніше, це пояснюється здебільшого високими приватними вигодами від отримання вищої освіти [157]. В Україні приватне фінансування вищої освіти навпаки має тенденцію до скорочення (табл. 2.9), що пояснюється високим рівнем приватного фінансування вищої освіти у загальному обсязі фінансування вищої освіти порівняно із країнами ЄС та ОЕСР.

Останній вхідний показник, який використовується у міжнародній практиці для порівняння фінансування вищої освіти у різних країнах, є показник видатків у розрахунку на одного студента. Цей показник розраховується шляхом ділення сукупних видатків на вищу освіту на чисельність студентів денної форми навчання.

Таблиця 2.10

Видатки у розрахунку на одного студента ЗВО у 2014–2021 рр.

	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21	2021/22
Чисельність студентів - усього, млн. осіб	1,69	1,61	1,59	1,54	1,52	1,44	1,31	1,33
у тому числі за формами навчання								
денною	1,15	1,14	1,14	1,12	1,10	1,05	0,98	1,02
Сукупні видатки на вищу освіту, млн грн	28 343,76	30 981,83	35 233,63	38 838,22	44 243,58	51 358,13	53 404,22	65 465,67
Видатки у розрахунку на одного студента, грн	24 576	27 146	30 904	34 706	40 267	49 144	54 554	64 421
Курс UAH/USD на 1 число	11,89	15,77	24,00	27,19	28,07	27,69	23,69	27,21
Видатки у розрахунку на одного студента, дол США	2 067	1 722	1 288	1 276	1 435	1 775	2 303	2 368

Джерело: побудовано автором за даними [13]

З табл. 2.10 можна дійти висновку, що в Україні видатки у розрахунку на одного студента мають тенденцію до зростання як у гривневому значенні, так і у доларовому еквіваленті. Однак, видатки у розрахунку на одного студента в гривневому значенні ростуть швидше, ніж у доларовому еквіваленті. Наприклад, видатки у розрахунку на одного студента в гривневому значенні мали CAGR на рівні 14,8%, у той час як в доларовому еквіваленті всього 2,0%. Така різниця між щорічним зростанням видатків у розрахунку на одного студента здебільшого пояснюється девальвацією національної валюти. Варто також зазначити, що зростання видатків у розрахунку на одного студента в Україні пояснюються тим, що чисельність студентів має стійку тенденцію до зниження.

Що стосується середнього рівня цього показника серед країн ОЕСР, то у 2019 році він становив 17 560 доларів США [157]. На високий рівень цього показника впливали його високі значення у кількох країнах (Люксембурзі, Норвегії, Швеції, Великій Британії, Сполучених Штатах Америки), що сягали понад 25 000 доларів США [157]. У період з 2012 по 2019 рр. середній рівень сукупних видатків на вищу освіту в країнах ОЕСР зростав на 1,6% на рік, тоді як середній рівень чисельності студентів збільшувався лише на 0,4% на рік. Це призвело до зростання середнього рівня видатків у розрахунку на одного студента на 1,2% на рік серед країн ОЕСР. Зростання середнього рівня видатків у розрахунку на одного студента у країнах ОЕСР пояснюється тим, що середній рівень сукупних видатків на вищу освіту зростав швидше, ніж середній рівень чисельності студентів.

Що стосується середнього рівня показника видатків у розрахунку на одного студента серед країн ЄС, то він становив 17 670 доларів США, що майже співпадає із середнім рівнем цього показника серед країн ОЕСР. Однак, у період з 2012 по 2019 рр. середній рівень сукупних видатків на вищу освіту в країнах ЄС зростав на 1,2% на рік, тоді як середній рівень чисельності студентів мав тенденцію до зниження – на 0,6% на рік. Це призвело до зростання середнього рівня видатків у розрахунку на одного студента на 1,8% на рік серед країн ЄС. Середній рівень видатків у розрахунку на одного студента серед країн ЄС зростав швидше, ніж середній рівень цього показника серед країн ОЕСР, і це пояснюється здебільшого тим, що у країнах ЄС відбулося значне скорочення середнього рівня чисельності студентів.

В Україні, у період з 2014 по 2021 рр. сукупні видатки на вищу освіту зростали в середньому на 12,7% на рік, у той час як чисельність студентів зменшувалась на 21,3% на рік. Це призвело до зростання рівня показника видатків у розрахунку на одного студента у доларовому еквіваленті на 2,0% на рік. Отже, за рахунок того, що в Україні відбувається різке скорочення чисельності студентів, показник видатків у розрахунку на одного студента зростає швидше, ніж це відбувається серед країн ЄС та ОЕСР.

Далі перейдемо до аналізу останньої групи показників, а саме: вихідні показники та показники результату та впливу. Загальний рівень освіченості є єдиними вихідним показником, який буде використаний у цій дисертації. До показників результату відносяться такі показники, як: рівень безробіття з середньою освітою та рівень безробіття з вищою освітою. Для аналізу показників впливу будуть використані такі показники, як: показник ВВП у розрахунку на одного мешканця у доларах США у поточних цінах та індекс людського капіталу.

Почнемо з аналізу вихідного показника, а саме: показник рівня освіченості. Показник рівня освіченості вимірює відсоток населення, яке має кваліфікацію певного рівня освіти [157]. Він часто використовується як опосередкований показник для визначення індексу людського капіталу. У цій дисертації, під рівнем освіченості розуміється частка молоді віком 25-34 роки, які мають вищу освіту, від загальної чисельності населення.

Зазвичай високий рівень показника освіченості асоціюється з позитивними соціально-економічними ефектами. Загальноприйнято вважати, що високоосвічені люди, як правило, більш соціально активні, мають вищий рівень зайнятості та вищу заробітну платну. Високий рівень освіченості тісно пов'язаний з високим рівнем грамотністю населення [153].

Хоча високий рівень освіченості генерує соціально-економічні ефекти, у деяких країнах рівень освіченості зростає швидше, ніж спроможність ринку праці прийняти випускників ЗВО [157]. Це означає, що здобуття вищої освіти не приносить однакових переваг для всіх випускників. Багато урядів прийняли політику розширення доступу до вищої освіти через її вплив на соціально-економічний розвиток держави, що у кінцевому підсумку призвело до підвищення середнього рівня освіченості серед країн ОЕСР (табл. 2.11).

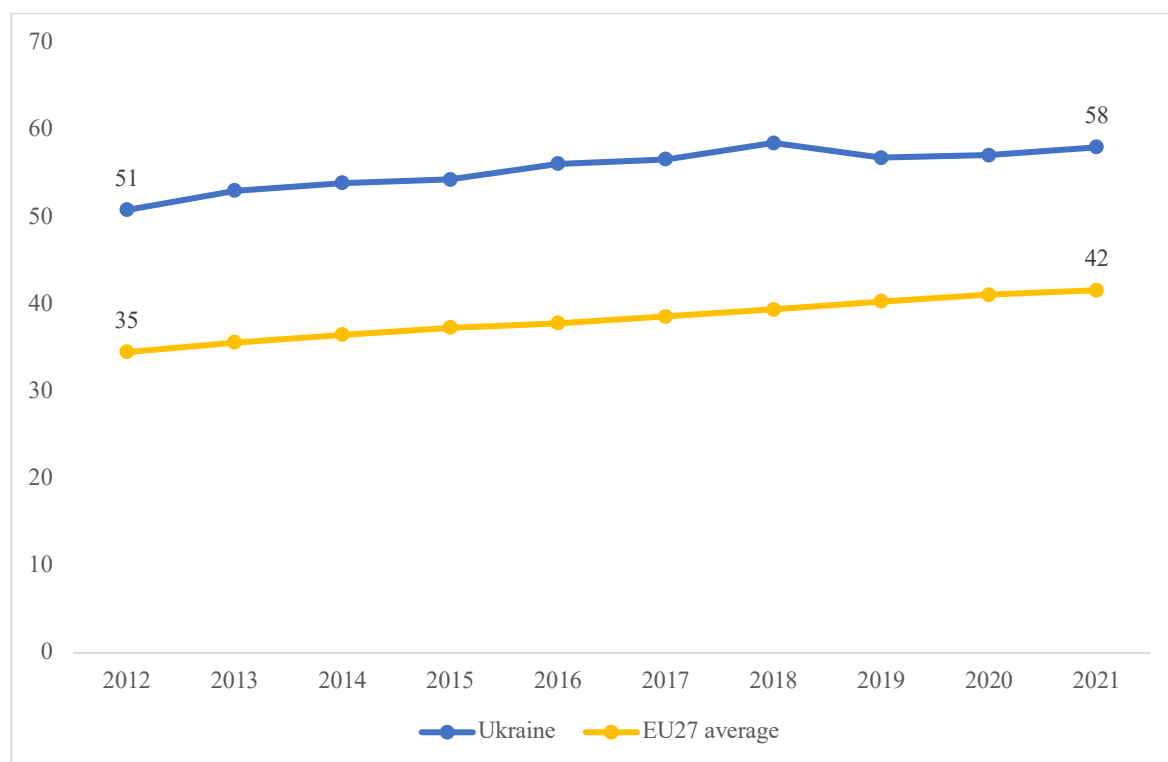

Рис 2.12. Частка осіб у віці 30-34 років, які мають повну вищу освіту, %

Джерело: побудовано автором за даними [167]

Таблиця 2.11

Частка осіб у віці 30-34 років, які мають повну вищу освіту, %

Країна	2011	2021	Відхилення	CAGR
ЄС27 середнє	33	42	25%	2%
ОЕСР середнє	38	48	25%	2%
Німеччина	31	38	24%	2%
Франція	43	50	15%	1%
Австрія	24	43	82%	6%
Польща	37	46	26%	2%
Україна	49	58	19%	2%

Джерело: побудовано автором за даними [167]

Середній рівень освіченості серед країн ЄС та ОЕСР зростає значними темпами. Середня частка молодих людей з вищою освітою у країнах ОЕСР зросла з 38% у 2011 році до 48% у 2021 році, у той час як у країнах ЄС, цей показник зріс з 33% у 2011 році до 42% у 2021 році (табл. 2.11). Серед аналізованих країн, показники річного зростання рівня освіченості мали відхилення від середніх значень тільки в Австрії та Франції. Наприклад, показник річного зростання рівня освіченості в Австрії становив 6%. На противагу цьому, у Франції цей показник становив лише 1%. Це здебільшого пояснюється внутрішніми політиками країн, які пов'язані із доступністю вищої освіти.

Показник рівня освіченості в Україні теж мав тенденцію до зростання. За останнє десятиліття, цей показник стабільно зростав на рівні 2% на рік, як це відбувалося і серед країн ЄС та ОЕСР. Однак, показник рівня освіченості в Україні є значно вищим за середні рівні цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. Наприклад, у 2021 році показник рівня освіченості в Україні становив 58%, у той час як середні рівні цього показника серед країн ЄС та ОЕСР становили 42% і 48% відповідно.

Показник безробіття за рівнем здобутої освіти є одним із найважливіших індикаторів взаємозв'язку освіти та економіки [157]. У цій дисертації показник рівня безробіття з середньою освітою визначається як відсоток безробітного населення з середнім рівнем освіти від загальної чисельності працездатного населення. Середня освіта охоплює повну загальну середню або післяшкільну освіту, не пов'язану з вищою освітою, відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти 2011 року. Показник рівня безробіття з вищою освітою визначається як відсоток безробітного населення з вищим рівнем освіти від загальної чисельності

працездатного населення. Вища освіта включає короткотермінову вищу освіту, ступінь бакалавра або прирівняний до нього рівень освіти, ступінь магістра або прирівняний до нього рівень освіти, ступінь доктора філософії або прирівняний до нього рівень освіти згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти 2011 року.

Розвиток економіки залежить від пропозиції висококваліфікованих працівників. Зростання попиту на освоєння нових навичок і вмінь вказує на те, що ринки праці потребують висококваліфікованих працівників. Перспективи на ринку праці для людей з низьким рівнем кваліфікації є більш невизначеними. Люди з нижчим освітнім рівнем заробляють менше і мають більший ризик стати безробітними (табл. 2.12 і табл. 2.13). Не менш важливо, що у найближчі роки ризик безробіття для людей з нижчим рівнем кваліфікації буде зростати, оскільки багато працівників з нижчою кваліфікацією працюють на позиціях, які можуть бути автоматизовані у майбутньому [58].

Таблиця 2.12

Показник безробітного населення з середнім рівнем освіти від загальної чисельності працездатного населення, %

Країна	2011	2021	Відхилення	CAGR
ЄС27 середнє	12,43	9,35	-25%	-3%
ОЕСР середнє	11,12	9,74	-12%	-1%
Україна	8,80	10,14	15%	1%
Польща	10,42	3,96	-62%	-9%
Німеччина	5,70	3,10	-46%	-6%
Австрія	4,02	6,04	50%	4%
Франція	8,90	8,48	-5%	0%

Джерело: побудовано автором за даними [191]

Таблиця 2.13

Показник безробітного населення з вищим рівнем освіти від загальної чисельності працездатного населення, %

Країна	2011	2021	Відхилення	CAGR
ЄС27 середнє	7,20	5,50	-24%	-3%
ОЕСР середнє	6,45	6,82	6%	1%
Україна	7,14	9,03	26%	2%
Польща	5,19	1,77	-66%	-10%
Німеччина	2,37	2,42	2%	0%
Австрія	2,57	4,14	61%	5%
Франція	5,70	5,30	-7%	-1%

Джерело: побудовано автором за даними [190]

З табл. 2.12 і табл. 2.13 можна дійти висновку, що відсоток безробітних з вищою освітою менший, ніж відсоток безробітних з середньою освітою, що підтверджує твердження про зростаючий попит на висококваліфікованих працівників. Однак, різниця між цими показниками серед країн ЄС та ОЕСР є вищою, ніж в Україні. Отже, це вказує на те, що в Україні отримання вищої освіти нівелює ті переваги, котрі вона повинна надавати випускникам – вища ймовірність працевлаштування. У цьому контексті, відбувається зниження попиту на отримання вищої освіти, про що свідчить зменшення рівня показника працевлаштованого населення з вищою освітою в Україні з 72,9% до 67,7% у період 2018-2020 рр. [198].

Як вже зазначалося, за останню декаду показник рівня освіченості мав тенденцію до зростання як в Україні, так і серед країн ЄС та ОЕСР. З одного боку, це призвело до зниження середнього показника рівня безробіття з вищою освітою на 24% серед країн ЄС за аналізований період (табл. 2.13). З іншого боку, це призвело до збільшення середнього рівня безробіття з вищою освітою на 6% серед країн ОЕСР за аналізований період. В Україні показник рівня безробіття з вищою освітою також зріс на 26%. Отже, не завжди зростання показника рівня освіченості може позитивно впливати на ринок праці.

Загалом зростання показника рівня освіченості має позитивний вплив на ринок праці, однак є виключення. По-перше, у деяких країнах частка населення з вищою освітою є вищою, ніж оптимальна, з огляду на умови на ринку праці. Таким прикладом є Україна, яка має занадто високий рівень освіченості порівняно з середніми рівнями цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. По-друге, здобуття вищої освіти не завжди є найкращим вибором на індивідуальному рівні. Для деяких людей повна загальна середня або неповна вища освіта відкриває кращі кар'єрні перспективи, ніж отримання вищої освіти [157].

Далі перейдемо до аналізу показників впливу, до яких входять: показник ВВП у розрахунку на одного мешканця у доларах США у поточних цінах та індекс людського капіталу.

Таблиця 2.14

ВВП у розрахунку на одного мешканця у доларах США у поточних цінах

Країна	2011	2021	Відхилення	CAGR
ЄС27 середнє	34 493	48 480	41%	3%
ОЕСР середнє	35 941	48 599	35%	3%
Україна	9 247	14 220	54%	4%
Польща	22 658	37 837	67%	5%
Німеччина	42 542	57 881	36%	3%
Австрія	44 453	58 431	31%	3%
Франція	37 439	50 541	35%	3%

Джерело: побудовано автором за даними [107]

ВВП у розрахунку на одного мешканця у доларах США у поточних цінах відображає валовий внутрішній продукт у розрахунку на одного мешканця, виражений у доларах США та перерахований за паритетом купівельної спроможності (ПКС).

З табл. 2.14 можна дійти висновку, що за останнє десятиліття в країнах ЄС та ОЕСР відбулося зростання середніх рівнів показника ВВП у розрахунку на одного мешканця на 3% щорічно. В Україні щорічне зростання цього показника було вищим і становило 4%. Однак, суттєвою є різниця в абсолютних значеннях цього показника в Україні та середніх рівнів цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. Наприклад, у 2021 році у країнах ЄС та ОЕСР середні рівні показника ВВП у розрахунку на одного мешканця становили \$48 480 і \$48 599 відповідно, тоді як в Україні цей показник складав всього \$14 220. Суттєва різниця в абсолютних значеннях вказує на доволі значний економічний розрив між Україною та країнами ЄС та ОЕСР. Такий економічний розрив існує за умови того, що показник рівня освіченості в Україні вищий, ніж за середні рівні цього показника в країнах ЄС та ОЕСР. Отже, це може свідчити про те, що не завжди високий рівень освіченості позитивно впливає соціально-економічний розвиток держави.

Останній показник, який відноситься до показників впливу, є індекс людського капіталу (ІЛК). Підсумкова оцінка ІЛК коливається від нуля до одиниці та вимірює продуктивність майбутнього працівника, народженого сьогодні, порівняно з еталоном працівника, який має міцне здоров'я та повну освіту.

Таблиця 2.15

Індекс людського капіталу (ІЛК) (шкала 0-1)

Країна	2010	2020	Відхилення	CAGR
Україна	0,63	0,63	0%	0%
Польща	0,70	0,75	7%	1%
Німеччина	0,76	0,75	-1%	0%
Австрія	0,74	0,75	1%	0%
Франція	0,76	0,76	1%	0%

Джерело: побудовано автором за даними [122]

Вперше ІЛК був використаний у жовтні 2018 р. Цей показник розраховується на щорічній основі Світовим банком. У 2020 р. цей показник був розрахований для 17 нових країн, а також був здійснений порівняльний аналіз цього показника для 103 країн за період з 2010 по 2020 рр.

Загалом, ІЛК визначає, які країни мають кращі соціально-економічні умови для розвитку своїх громадян. ІЛК вимірює, скільки капіталу кожна країна втрачає через брак освіти та охорони здоров'я. ІЛК містить 3 основні компоненти:

1. Вживання: як діти сьогодні виживають у шкільному віці? Для відповіді на це питання використовується такий показник, як: частка дітей, які вижили у віці після 5 років (у %);

2. Освіта: який рівень освіти отримують діти і скільки навичок вони здобудуть? Для відповіді на це питання застосовують такі показники, як: очікувані роки навчання до 18 років та гармонізовані результати тестування;

3. Здоров'я: чи закінчать діти школу здоровим, готовим до подальшого навчання та/або роботи? Для відповіді на це питання розраховують такі показники, як: частка 15-річних, які доживають до 60 років (у %) та рівень низькорослості дітей віком до 5 років (у %) [122].

З табл. 2.15, можна дійти висновку, що середній рівень ІЛК у 2020 році серед країн ЄС (Польща, Німеччина, Австрія і Франція) становив 0,75. Прийнято вважати, що найвища група по показнику ІЛК починається з 0,67 [122]. Гранична межа ІЛК у 2020 році знаходилась на рівні 0,87 (Сінгапур). В Україні цей індекс був на рівні 0,63, що означає, що Україна відноситься до другої групи по цьому показнику, яка має межі з 0,57 до 0,66. Отже, маючи значно вищий рівень освіченості у порівнянні з середнім

рівнем освіченості серед країн ЄС, Україна не входить до першої групи країн за показником ІЛК, що свідчить про відсутність позитивно впливу першого показника на соціально-економічний розвиток нашої держави.

Підсумовуючи даний підрозділ, варто зазначити, що чисельність студентів в Україні має тенденцію до скорочення, що пояснюється складною демографічною ситуацією в країні. На це також впливає скорочення кількості вітчизняних ЗВО, зумовлене державною політикою у сфері вищої, яка стимулює українські ЗВО до укрупнення та/або об'єднання. На противагу, у країнах ЄС та ОЕСР спостерігається зростання середніх рівнів показника чисельності студентів, що пояснюється міжнародною мобільністю студентів.

Незважаючи на зменшення чисельності українських студентів, видатки на вищу освіту в абсолютному значенні як в Україні, так і серед країн ЄС та ОЕСР, мають тенденцію до зростання. Ця тенденція пояснюється зростанням показників ВВП та інфляції. Показник сукупних видатків на освіту у відсотках до ВВП в Україні значно вищий, ніж середні значення цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. Схожа ситуація і з показником сукупних видатків на вищу освіту у відсотках до ВВП. Як результат, в Україні показник рівня освіченості є вищим, ніж середні значення цього показника серед країн ЄС та ОЕСР.

В Україні отримання вищої освіти є легко доступним, ніж якісно розповсюдженим. Підтвердженням цього є значно вищий рівень показника завершення навчання в Україні у порівнянні з середніми значеннями цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. Важливо, що настільки високий рівень цього показника притаманний дуже малій кількості країн. Основними причинами високого рівня показника завершення навчання в Україні є невідрахування студентів у разі невиконання ними вимог освітньої програми та академічна недоброчесність.

Зазвичай високий рівень освіченості має позитивний вплив на соціально-економічний розвиток держави. У випадку з Україною ситуація складається по-іншому. На основі аналізу показників результату можна дійти висновку, що незважаючи на високий рівень освіченості в Україні, показник рівня безробіття з вищою освітою також знаходиться на високому рівні. Це вказує на те, що якість

надання освітніх послуг вітчизняними ЗВО не відповідає умовам ринку праці і ймовірність працювати за фахом доволі низька. У цьому контексті варто зазначити, що отримання вищої освіти набагато більше впливає на знаходження випускниками місця працевлаштування в країнах ЄС та ОЕСР, аніж це відбувається в Україні. Середні рівні показника безробіття з середньою освітою значно вищі, ніж середні рівні показника безробіття з вищою освітою у країнах ЄС та ОЕСР, що не спостерігається в Україні. Це також вказує на нівелювання важливості отримання вищої освіти в Україні у контексті працевлаштування.

Зазвичай високий рівень показника освіченості має позитивний ефект на економічний стан та соціальний добробут держави. На основі аналізу показників впливу було встановлено, що незважаючи на високий рівень показника освіченості в Україні, показник ВВП у розрахунку на одного мешканця знаходиться на низькому рівні і майже в 3,5 рази менший за середні рівні цього показника серед країн ЄС та ОЕСР. Схожа ситуація і з ІЛК, який слугує індикатором соціального добробуту. Україна, маючи вищий рівень показника освіченості, ніж середні рівні цього показника в країнах ЄС та ОЕСР, не входить до першої групи країн по показнику ІЛК, що вказує на відсутність позитивного впливу на соціальний добробут держави.

Отже, високий рівень освіченості населення України і відсутність позитивних соціально-економічних ефектів є наслідком дії хибних стимулів з боку держави у моделі фінансування ЗВО на основі державного замовлення. Українські ЗВО певною мірою сфокусовані на динаміці чисельності студентів, а не на забезпеченні якості освітнього процесу. Вітчизняні ЗВО, конкуруючи за державне фінансування, намагаються зарахувати якнайбільше абітурієнтів, іноді не приділяючи уваги рівню їхньої підготовки та мотивації. Щоб запобігти зменшенню обсягу державного фінансування, вітчизняні ЗВО намагаються не відраховувати студентів за невиконання вимог освітніх програм, про що свідчить високий рівень показника завершення навчання в Україні, який притаманний малій кількості країн світу.

На основі здійсненого макроекономічного аналізу ідентифіковано скорочення як частки державних видатків на вищу освіту у структурі державних видатків на освіту, так і частки державних видатків на освіту у структурі видатків зведеного

бюджету України. Таке скорочення є логічним кроком, враховуючи високий рівень показників видатків на освіту та вищу освіту у відсотках до ВВП у порівнянні з середніми значеннями цих показників серед країн ЄС та ОЕСР.

Наступний підрозділ буде присвячений аналізу особливостей фінансування ЗВО в Україні, враховуючи імплементацію нової моделі фінансування вітчизняних ЗВО. Запроваджена модель використовує формульний підхід, який містить як вхідні показники, так і показники діяльності ЗВО. Нова формульна модель фінансування ЗВО в Україні змінила стару модель державного замовлення, яка здебільшого фокусувалася на динаміці чисельності студентів в Україні, що навчаються за державним замовленням. Прогресивне запровадження формульної моделі державного фінансування ЗВО за показниками діяльності в Україні мало на меті стимулювання ефективності діяльності ЗВО та досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів [42].

2.3. Аналітичний інструментарій оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вищої освіти на прикладі українських університетів

Як зазначалося на початку цього розділу фінансування ЗВО в Україні відбувається за програмно-цільовим методом. Базовими програмами фінансування вітчизняних ЗВО є КПКВК 2201160 Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практик та КПКВК 2201040 Наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ. Найбільший обсяг фінансування вітчизняних ЗВО надається саме за програмою КПКВК 2201160. Тому оцінювання ефективності формульної моделі фінансування ЗВО було проведено на основі оприлюдненої інформації МОН України щодо результатів моделювання формули розподілу державних видатків за програмою КПКВК 2201160 «Підготовка кадрів ЗВО та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2020-2022 рр.

Варто зазначити, що Київський національний університет імені Тараса Шевченка має окремий рядок фінансування у державному бюджеті та окрему бюджетну програму – КПКВК 2201280. Це відбувається по причині того, що цей ЗВО має статус автономного (самоврядного) дослідницького національного університету,

якому визначено посилене фінансування з державного бюджету. Інформацію щодо фінансування Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його основних показників діяльності можна знати у додатку Є.

Для оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО були обрані 10 університетів, які отримали найбільшу обсяг державного фінансування у 2022 році згідно програми КПКВК 2201160 (табл. 2.16):

1. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;
2. Національний університет «Львівська політехніка»;
3. Львівський національний університет імені Івана Франка;
4. Національний університет біоресурсів і природокористування України
5. Національний авіаційний університет;
6. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»;
7. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;
8. Харківський національний університет радіоелектроніки;
9. Сумський державний університет;
10. Ужгородський національний університет.

Варто зауважити, що географія обраних університетів доволі широка. Однак, більшість обраних університетів знаходяться у найбільших за численністю містах України, а саме: Києві та Харкові (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Географічне розташування обраних для аналізу університетів

№	Найменування університету	Регіон розташування університету
1	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	м. Київ
2	Національний університет «Львівська політехніка»	м. Львів
3	Львівський національний університет імені Івана Франка	м. Львів
4	Національний університет біоресурсів і природокористування України	м. Київ
5	Національний авіаційний університет	м. Київ
6	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	м. Харків
7	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	м. Харків
8	Харківський національний університет радіоелектроніки	м. Харків
9	Сумський державний університет	Сумська область
10	Ужгородський національний університет	Закарпатська область

Джерело: побудовано автором

Обрані університети можна класифікувати за галузевою ознакою, а саме:

1. Технічні університети:

1.1. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»;

1.2. Національний університет «Львівська політехніка»;

1.3. Національний авіаційний університет;

1.4. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»;

1.5. Харківський національний університет радіоелектроніки.

2. Класичні університети:

2.1. Львівський національний університет імені Івана Франка;

2.2. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

2.3. Сумський державний університет;

2.4. Ужгородський національний університет.

3. Аграрні університети:

3.1. Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Більшість університетів, котрі були обрані для оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО, відносяться до технічних (5 із 10) та класичних (4 із 10) університетів. Тільки один університет класифікований як аграрний – Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Першочерговим завданням оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО є потреба в аналізі обсягу та тенденцій їх державного фінансування, оскільки державне фінансування є одним із ключових джерел надходжень фінансових ресурсів для більшості ЗВО в Україні (Додаток Є).

Таблиця 2.17

Обсяг та динаміка державного фінансування університетів за 2020-2022 рр.

Найменування університету	Обсяг фінансування університету у 2022 році (грн)	Динаміка обсягів фінансування університету 2022/2021	Обсяг фінансування університету у 2021 році (грн)	Динаміка обсягів фінансування університету 2021/2020	Обсяг фінансування університету у 2020 році (грн)
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	1 643 256 499	112%	1 461 263 445	122%	1 200 691 857
Національний університет «Львівська політехніка»	1 127 696 887	117%	965 537 383	129%	746 705 212
Львівський національний університет імені Івана Франка	653 231 818	124%	527 381 212	131%	402 231 456
Національний університет біоресурсів і природокористування України	651 580 689	122%	532 128 935	117%	453 143 718
Національний авіаційний університет	566 896 284	117%	482 899 181	123%	394 067 908
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	530 327 191	120%	441 909 986	120%	368 192 049
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	415 662 450	119%	349 914 527	118%	297 083 592
Харківський національний університет радіоелектроніки	322 107 623	120%	269 181 435	129%	207 890 245
Сумський державний університет	314 630 191	127%	248 395 094	123%	201 456 000
Ужгородський національний університет	269 294 512	111%	242 022 315	119%	203 580 479
Середні показники		119%		123%	

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Найбільший обсяг державного фінансування серед обраних університетів за період 2020-2022 рр. був наданий Національному технічному університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Національному університету «Львівська політехніка» (табл. 2.17). Це єдині університети серед обраних,

які отримали більше 1 млрд грн. державного фінансування. Ці університети є потужними технічними і дослідницькими хабами, орієнтованими на прикладні науки.

За період 2020-2022 рр. обсяг державного фінансування зростав в усіх обраних університетах. Середній рівень зростання цього показника склав 23% у період 2020-2021 рр., що вказує на високий рівень його зростання в рамках одного року (табл. 2.17). Варто відмітити, що за цей період індексів споживчих цін зріс на 10% [124]. Курс гривні за 2021 рік був стабільним. Отже, середній рівень реального зростання обсягу фінансування обраних університетів у 2021 році був на рівні 13%.

Що стосується середнього рівня зростання державного фінансування серед обраних університетів у 2022 році, то він був нижчим за середній рівень цього показника у 2021 році та становив 19% (табл. 2.17). Такий рівень річного зростання у будь-якому випадку є значним. Однак, якщо взяти до уваги зростання індексу споживчих цін, тоді рівень реального зростання обсягу фінансування обраних університетів буде від'ємним. У 2022 році індекс споживчих цін зріс на рекордні за останні 5 років 26,6% [124], що пов'язано із початком активної фази війни між РФ та незалежною Україною. Враховуючи значне зростання показника інфляції, середній рівень фінансування серед обраних університетів знизився на 7,6% у період 2021-2022 рр. Це не враховуючи індекс девальвації гривні відносно долару США, який у 2022 році становив 34,1% [91].

Найбільше відсоткове зростання обсягу державного фінансування протягом 2020-2022 рр. отримали класичні університети. Середній рівень обсягу їх державного фінансування за аналізований період збільшився на 43% (табл. 2.18). На другому місці опинилися технічні університети, середній рівень державного фінансування яких зріс на 42%. Державне фінансування Національного університету біоресурсів і природокористування України (аграрний університет) збільшилось на 40%. Важливо зазначити, що найбільше відсоткове зростання обсягу державного фінансування за аналізований період мали Львівський національний університет імені Івана Франка (+55%), Сумський державний університет (+50%) і Харківський національний університет радіоелектроніки (+49%).

Таблиця 2.18

Динаміка обсягів державного фінансування університетів за їх галузевою класифікацією за 2020-2022 рр.

Технічні університети	Динаміка обсягів фінансування 2022/2020	Класичні університети	Динаміка обсягів фінансування 2022/2020	Аграрні університети	Динаміка обсягів фінансування 2022/2020
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	234%	Львівський національний університет імені Івана Франка	255%	Національний університет біоресурсів і природокористування України	240%
Національний університет «Львівська політехніка»	246%	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	237%		
Національний авіаційний університет	240%	Сумський державний університет	250%		
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	240%	Ужгородський національний університет	230%		
Харківський національний університет радіоелектроніки	249%				
Середні показники	242%		243%		240%

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

В абсолютних значеннях найбільше зростання обсягу державного фінансування отримали технічні університети, зростання обсягу державного фінансування яких за 2020-2022 рр. становило 1 272 млн. грн. (табл. 2.19). Найбільше зростання обсягу державного фінансування в абсолютному значенні отримав Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», яке становило 442,56 млн. грн. Серед класичних університетів найбільше зростання обсягу державного фінансування за аналізований період отримав Львівський національний університет імені Івана Франка – 251 млн. грн. Національний університет біоресурсів і природокористування України отримав зростання обсягу державного фінансування на рівні 198,44 млн. грн.

Таблиця 2.19

**Динаміка обсягів державного фінансування університетів за 2020-2022 рр.
в абсолютному значенні (грн)**

Найменування університету	Тип	Динаміка 2022/2020 (грн)
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	Технічний	442 564 642
Національний університет "Львівська політехніка"	Технічний	380 991 675
Національний авіаційний університет	Технічний	172 828 376
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	Технічний	162 135 142
Харківський національний університет радіоелектроніки	Технічний	114 217 378
Львівський національний університет імені Івана Франка	Класичний	251 000 362
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	Класичний	118 578 858
Сумський державний університет	Класичний	113 174 191
Ужгородський національний університет	Класичний	65 714 033
Національний університет біоресурсів і природокористування України	Аграрний	198 436 971
Середні показники		201 964 163

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Основу державного фінансування університетів складає фінансування їх стабільної діяльності. Обсяг фінансування стабільності за 2020-2022 рр. мав тенденцію до зростання серед усіх обраних університетів. Середній рівень обсягу фінансування стабільності зростав швидше у період з 2020 по 2021 рр., аніж з 2021 по 2022 рр. Схожа тенденція прослідковувалась з середнім рівнем загального обсягу державного фінансування серед обраних університетів. Основна причина цієї розбіжності є початок повномасштабної війни, який мав негативний вплив на обсяг державного фінансування обраних університетів.

За останні три роки середній рівень фінансування стабільності серед обраних університетів перебував у межах від 70% до 85% від загального обсягу їх державного фінансування (табл. 2.20). Відповідно середній рівень фінансування за показниками діяльності університетів перебував у межах від 15% до 30% від загального обсягу їх державного фінансування. Нижче представлені таблиці розподілу державного фінансування серед обраних університетів у 2022 році, у 2021 році і у 2020 році (табл.

2.20, табл. 2.21 та табл. 2.22). Якщо проаналізувати міжнародний досвід розподілу державного фінансування, то у середньому від чверті (для класичних університетів) до третини (для технічних університетів) державного фінансування університетів базується на показниках їх діяльності [133].

Таблиця 2.20

Розподіл обсягу державного фінансування між університетами за компонентами у 2022 році (грн.)

Найменування університету	Обсяг фінансування стабільної діяльності університету (грн)	Питома вага	Обсяг фінансування, що надається залежно від показників діяльності університету (грн)	Питома вага
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	1 292 951 136	79%	350 305 363	21%
Національний університет "Львівська політехніка"	858 704 468	76%	268 992 419	24%
Львівський національний університет імені Івана Франка	479 849 887	73%	173 381 931	27%
Національний університет біоресурсів і природокористування України	493 354 792	76%	158 225 897	24%
Національний авіаційний університет	434 411 207	77%	132 485 077	23%
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	400 986 515	76%	129 340 676	24%
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	314 149 491	76%	101 512 959	24%
Харківський національний університет радіоелектроніки	242 852 461	75%	79 255 162	25%
Сумський державний університет	206 840 628	66%	107 789 563	34%
Ужгородський національний університет	200 436 244	74%	68 858 268	26%
Середні показники		75%		25%

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Таблиця 2.21

Розподіл обсягу державного фінансування між університетами за компонентами у 2021 році (грн.)

Найменування університету	Обсяг фінансування стабільної діяльності університету (грн)	Питома вага	Обсяг фінансування, що надається залежно від показників діяльності університету (грн)	Питома вага
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	1 279 795 909	88%	181 467 535	12%
Національний університет "Львівська політехніка"	808 211 015	84%	132 032 808	14%
Львівський національний університет імені Івана Франка	444 197 262	84%	83 183 950	16%
Національний університет біоресурсів і природокористування України	461 927 778	87%	70 201 158	13%
Національний авіаційний університет	421 532 099	87%	61 367 082	13%
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	376 575 133	85%	65 334 853	15%
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	301 398 754	86%	41 005 673	12%
Харківський національний університет радіоелектроніки	228 052 837	85%	41 128 598	15%
Сумський державний університет	200 929 425	81%	47 465 670	19%
Ужгородський національний університет	208 883 029	86%	33 139 287	14%
Середні показники		85%		14%

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Таблиця 2.22

Розподіл обсягу державного фінансування між університетами за компонентами у 2020 році (грн.)

Найменування університету	Обсяг фінансування стабільної діяльності університету (грн)	Питома вага	Обсяг фінансування, що надається залежно від показників діяльності університету (грн)	Питома вага
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	893 003 315	74%	307 688 542	26%
Національний університет "Львівська політехніка"	542 183 360	73%	204 521 852	27%
Львівський національний університет імені Івана Франка	275 116 080	68%	127 115 376	32%

Національний університет біоресурсів і природокористування України	329 028 720	73%	124 114 998	27%
Національний авіаційний університет	290 361 520	74%	103 706 388	26%
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	262 347 040	71%	105 845 009	29%
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	207 040 960	70%	90 042 632	30%
Харківський національний університет радіоелектроніки	151 134 240	73%	56 756 005	27%
Сумський державний університет	134 304 000	67%	80 254 275	40%
Ужгородський національний університет	145 352 640	71%	58 227 839	29%
Середні показники		71%		29%

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Ключовий фактор, який впливає на обсяг фінансування стабільності університетів, базується на показнику розрахункового контингенту, основою якого є фактична чисельність студентів, які навчаються за державним замовленням. Отже, динаміка чисельності студентів є ключовим фактором впливу на обсяг фінансування стабільності університетів.

У табл. 2.23 наведені дані щодо динаміки фактичної чисельності студентів, які навчаються за державним замовлення, протягом 2020-2022 рр. Найбільша зміна чисельності студентів стосувалася тих університетів, які є лідерами щодо зростання обсягу державного фінансування за 2020-2022 рр., а саме: Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Львівська політехніка» і Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Таблиця 2.23

**Динаміка фактичної чисельності студентів за державним замовленням за
2020-2022 рр.**

Найменування університету	Тип	Динаміка чисельності студентів 2022/2020 (осіб)
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	Технічний	510
Національний університет «Львівська політехніка»	Технічний	629
Національний авіаційний університет	Технічний	172
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	Технічний	191
Харківський національний університет радіоелектроніки	Технічний	392
Львівський національний університет імені Івана Франка	Класичний	692
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	Класичний	-63
Сумський державний університет	Класичний	-401
Ужгородський національний університет	Класичний	-547
Національний університет біоресурсів і природокористування України	Аграрний	-330
Середні показники		125

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

За допомогою регресійного аналізу був оцінений взаємозв'язок між обсягом фінансування стабільності університетів та їх фактичною чисельністю студентів, які навчаються за державним замовленням. За результатами регресійного аналізу були зроблені такі висновки (табл. 2.24):

1. Multiple R або коефіцієнт кореляції дорівнює 0,96. За шкалою Чеддока, такий зв'язок є дуже високим та пряmlinійним;

2. R Square або коефіцієнт детермінації дорівнює 0,918, що вказує на те, що результати аналізу на 91,8% залежать від досліджуваних факторів;

3. Adjusted R Square або скоригований R-квадрат – це модифікована версія R-квадрата, скоригована на кількість змінних у моделі. Цей показник дорівнює 0,917, що підтверджує позитивну пряму залежність між обсягом фінансування стабільності університетів та їх фактичною чисельністю студентів, які навчаються за державним замовленням.

Таблиця 2.24

Параметри регресійної моделі

Multiple R (Коефіцієнт кореляції)	0,96
R Square (Коефіцієнт детермінації)	0,92
Adjusted R Square (Скоригований коефіцієнт детермінації)	0,92
Standard Error (Стандартна похибка)	42 046 501,47
Observations (Кількість спостережень)	138,00
	Коефіцієнти
Intercept (Y-перетин)	-30 743 396,83
X Variable 1 (Фактична чисельність студентів за державним замовленням)	61 367,50

Джерело: розраховано автором

Далі розглянуто динаміку обсягу державного фінансування, що надається залежно від показників діяльності університетів, та виділено ті показники діяльності, які мали найбільший вплив на нього. У табл. 2.25 наведена інформація щодо обсягу державного фінансування за показниками діяльності університетів за 2020-2022 рр. та проаналізована динаміка його зміни.

З табл. 2.25 можна дійти висновку, що з 2020 по 2021 рр. середній рівень обсягу державного фінансування за показниками діяльності університетів мав тенденцію до зниження та скоротився на 40%. Зниження відбулося серед усіх обраних університетів без виключення. Серед лідерів падіння варто відзначити такі університети, як: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (-54%), Національний університет біоресурсів і природокористування України (-43%) і Ужгородський національний університет (-43%).

Протилежна тенденція спостерігалася протягом 2021-2022 рр. (табл. 2.25). За цей період середній рівень обсягу державного фінансування за показниками діяльності університетів зріс на 112%. Ця тенденція стосувалася усіх обраних університетів без виключення. Серед лідерів зростання варто відзначити такі університети, як: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (+148%), Сумський державний університет (+127%) і Національний університет біоресурсів і природокористування України (+125%).

Таблиця 2.25

**Динаміка обсягу державного фінансування за показниками діяльності
університетів за 2020-2022 рр. (грн.)**

Найменування університету	Обсяг фінансування, що надається залежно від показників діяльності університету (грн)			Динаміка 2022/2021	Динаміка 2021/2020
	2022	2021	2020		
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	350 305 363	181 467 535	307 688 542	93%	-41%
Національний університет «Львівська політехніка»	268 992 419	132 032 808	204 521 852	104%	-35%
Львівський національний університет імені Івана Франка	173 381 931	83 183 950	127 115 376	108%	-35%
Національний університет біоресурсів і природокористування України	158 225 897	70 201 158	124 114 998	125%	-43%
Національний авіаційний університет	132 485 077	61 367 082	103 706 388	116%	-41%
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	129 340 676	65 334 853	105 845 009	98%	-38%
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	101 512 959	41 005 673	90 042 632	148%	-54%
Харківський національний університет радіоелектроніки	79 255 162	41 128 598	56 756 005	93%	-28%
Сумський державний університет	107 789 563	47 465 670	80 254 275	127%	-41%
Ужгородський національний університет	68 858 268	33 139 287	58 227 839	108%	-43%
Середні показники	157 014 732	75 632 661	125 827 291	112%	-40%

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Обсяг державного фінансування за показниками діяльності ЗВО залежить від комплексного показника їх діяльності (табл. 2.26), який містить такі показники, як: показник розрахункового контингенту; показник масштабу діяльності; показник регіональної підтримки; показник наукової активності; показник міжнародного визнання; показник працевлаштування випускників [41].

Показник розрахункового контингенту використовується як і у визначенні обсягу державного фінансування стабільності, так і у визначенні обсягу державного фінансування за показниками діяльності ЗВО. Рівень фактичної чисельності студентів за державним замовленням впливає на обидва компоненти чинної моделі фінансування вітчизняних ЗВО.

Таблиця 2.26

Комплексний показник діяльності університетів за 2020-2022 рр.

Найменування університету	Добуток показників діяльності		
	2022	2021	2020
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	59 610	58 439	59 582
Національний університет «Львівська політехніка»	45 773	42 519	39 604
Львівський національний університет імені Івана Франка	29 503	26 788	24 615
Національний університет біоресурсів і природокористування України	26 924	22 607	24 034
Національний авіаційний університет	22 544	19 762	20 082
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	22 009	21 040	20 496
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	17 274	13 205	17 436
Харківський національний університет радіоелектроніки	13 486	13 245	10 990
Сумський державний університет	18 342	15 286	12 110
Ужгородський національний університет	11 717	10 672	11 275

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

З табл. 2.27 можна дійти висновку, що ті університети, які мали найбільше зменшення значення комплексного показника діяльності з 2020 по 2021 рік, мали також найбільше падіння обсягів фінансування за показниками діяльності університетів. Найбільше зменшення значення комплексного показника з 2020 по 2021 рр. стосувалося Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (-24%). Значення комплексного показника Національного університету біоресурсів і природокористування України впало на 6%, а Ужгородського національного університету на 5%.

З 2021 по 2022 рр. спостерігалася протилежна тенденція щодо обсягів державного фінансування за показниками діяльності серед обраних університетів, як і відповідно щодо їх комплексних показників діяльності. Наприклад, значення

комплексного показника Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна майже повернулося до рівня 2020 року. Також значне зростання значення комплексного показника було зафіксовано у Сумського державного університету.

Таблиця 2.27

Динаміка зміни комплексного показника діяльності університетів за 2020-2022 рр.

Найменування університету	Динаміка 2022/2021 (%)	Динаміка 2021/2020 (%)
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	2%	-2%
Національний університет «Львівська політехніка»	8%	7%
Львівський національний університет імені Івана Франка	10%	9%
Національний університет біоресурсів і природокористування України	19%	-6%
Національний авіаційний університет	14%	-2%
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	5%	3%
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	31%	-24%
Харківський національний університет радіоелектроніки	2%	21%
Сумський державний університет	20%	26%
Ужгородський національний університет	10%	-5%

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Після аналізу комплексного показника, цікаво проаналізувати, який вплив мав кожен окремий показник діяльності університету на значення їх комплексного показника. Значення показників діяльності обраних університетів за 2020-2022 рр. продемонстровані у табл. 2.28, табл. 2.29 та табл. 2.30. Значення показників діяльності університетів проаналізовано за кожний рік окремо для більш чіткого розуміння їх впливу на загальний обсяг державного фінансування за показниками діяльності університетів.

Таблиця 2.28

Показники діяльності університетів у 2022 році

Найменування університету	Показники діяльності університетів				
	Показник масштабу діяльності	Показник міжнародного визнання	Показник регіональної підтримки	Показник наукової діяльності	Показник працевлаштування випускників
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	1,50	1,10	1,00	1,40	1,00
Національний університет «Львівська політехніка»	1,50	1,10	1,03	1,40	1,05
Львівський національний університет імені Івана Франка	1,50	1,00	1,03	1,30	1,05
Національний університет біоресурсів і природокористування України	1,40	1,00	1,00	1,30	1,20
Національний авіаційний університет	1,40	1,00	1,00	1,30	1,10
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	1,40	1,10	1,03	1,40	1,00
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	1,40	1,10	1,03	1,30	1,00
Харківський національний університет радіоелектроніки	1,20	1,00	1,03	1,40	1,00
Сумський державний університет	1,20	1,10	1,07	1,50	1,25
Ужгородський національний університет	1,20	1,00	1,07	1,10	1,15

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Таблиця 2.29

Показники діяльності університетів у 2021 році

Найменування університету	Показники діяльності університетів				
	Показник масштабу діяльності	Показник міжнародного визнання	Показник регіональної підтримки	Показник наукової діяльності	Показник працевлаштування випускників
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	1,50	1,10	1,00	1,40	1,00
Національний університет «Львівська політехніка»	1,50	1,10	1,03	1,40	1,00
Львівський національний університет імені Івана Франка	1,50	1,00	1,03	1,30	1,00
Національний університет біоресурсів і природокористування України	1,40	1,00	1,00	1,40	1,00
Національний авіаційний університет	1,40	1,00	1,00	1,30	1,00

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	1,40	1,10	1,03	1,40	1,00
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	1,20	1,10	1,03	1,20	1,00
Харківський національний університет радіоелектроніки	1,20	1,10	1,03	1,30	1,00
Сумський державний університет	1,20	1,10	1,07	1,50	1,00
Ужгородський національний університет	1,20	1,00	1,07	1,10	1,00

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Таблиця 2.30

Показники діяльності університетів у 2020 році

Найменування університету	Показники діяльності університетів				
	Показник масштабу діяльності	Показник міжнародного визнання	Показник регіональної підтримки	Показник наукової діяльності	Показник працевлаштування випускників
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	1,50	1,10	1,00	1,40	1,00
Національний університет «Львівська політехніка»	1,50	1,10	1,03	1,30	1,00
Львівський національний університет імені Івана Франка	1,50	1,00	1,03	1,20	1,00
Національний університет біоресурсів і природокористування України	1,40	1,00	1,00	1,40	1,00
Національний авіаційний університет	1,40	1,00	1,00	1,30	1,00
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	1,40	1,10	1,03	1,30	1,00
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	1,40	1,10	1,03	1,30	1,00
Харківський національний університет радіоелектроніки	1,20	1,00	1,03	1,20	1,00
Сумський державний університет	1,20	1,00	1,07	1,20	1,00
Ужгородський національний університет	1,20	1,00	1,07	1,10	1,00

Джерело: побудовано автором на основі даних [44]

Використовуючи функції пакету MS Excel (умовне форматування та кольорова шкала) для аналізу показників діяльності університетів за 2020-2022 рр., можна дійти висновку, що ключовими показниками діяльності університетів є показник розрахункового контингенту (РК), показник масштабу діяльності (М) та показник наукової діяльності (Н). Зазначені показники мають найбільші максимальні значення серед усіх інших показників. Важливо зазначити, що університети, які мають

найбільший обсяг державного фінансування за показниками діяльності, мають найвищі значення саме у показнику розрахункового контингенту, показнику масштабу та показнику наукової діяльності.

Це також підтверджується регресійним аналізом. За результатами регресійного аналізу щодо визначення взаємозв'язку між показником розрахункового контингенту університета та комплексним показником діяльності університета встановлено наступне (табл. 2.31):

1. Multiple R або коефіцієнт кореляції дорівнює 0,98. За шкалою Чеддока, такий зв'язок є дуже високим та прямолінійним.

2. R Square або коефіцієнт детермінації дорівнює 0,97, що вказує на те, що результати аналізу на 97,0% залежать від досліджуваних факторів.

3. Adjusted R Square або скоригований R-квадрат – це модифікована версія R-квадрата, скоригована на кількість змінних у моделі. Цей показник дорівнює 0,97, що підтверджує позитивну пряму залежність між показником розрахункового контингенту університета та комплексним показником діяльності університета.

Таблиця 2.31

Параметри регресійної моделі

Multiple R (Коефіцієнт кореляції)	0,98
R Square (Коефіцієнт детермінації)	0,97
Adjusted R Square (Скоригований коефіцієнт детермінації)	0,97
Standard Error (Стандартна похибка)	575,37
Observations (Кількість спостережень)	138,00
	Коефіцієнти
Intercept (Y-перетин)	958,60
X Variable 1	0,43

Джерело: розраховано автором

Також був здійснений регресійний аналіз щодо визначення взаємозв'язку між показником масштабу діяльності університета та комплексним показником діяльності університета. За результатами регресійного аналізу можна зробити такі висновки (табл. 2.32):

1. Multiple R або коефіцієнт кореляції дорівнює 0,78. За шкалою Чеддока, такий зв'язок є високим та прямолінійним.

2. R Square або коефіцієнт детермінації дорівнює 0,61, що вказує на те, що результати аналізу на 61,0% залежать від досліджуваних факторів.

3. Adjusted R Square або скоригований R-квадрат – це модифікована версія R-квадрата, скоригована на кількість змінних у моделі. Цей показник дорівнює 0,61, що підтверджує позитивну залежність між значенням показника масштабу діяльності університета та комплексним показником діяльності університета.

Таблиця 2.32

Параметри регресійної моделі

Multiple R (Коефіцієнт кореляції)	0,78
R Square (Коефіцієнт детермінації)	0,61
Adjusted R Square (Скоригований коефіцієнт детермінації)	0,61
Standard Error (Стандартна похибка)	0,09
Observations (Кількість спостережень)	138,00
	Коефіцієнти
Intercept (Y-перетин)	0,51
X Variable 1	0,36

Джерело: розраховано автором

Показник масштабу за своєю природою є показником, орієнтованим на вхідні критерії. Він встановлюється відповідно до фактичної чисельності студентів, які навчаються на умовах державного замовлення. Цей показник має найбільший вплив серед усіх інших показників на обсяг державного фінансування на основі показників діяльності університета. Отже, знову відмічається значний вплив показника фактичної чисельності студентів на обсяг державного фінансування університета.

Іншим показником, який базується на вхідних критеріях, є показник регіональної підтримки. Цей показник встановлюється залежно від того, де географічно розташований певний університет. Чим далі університет розташований від великих міст, тим менший буде цей показник. Враховуючи те, що більшість обраних університетів знаходяться у найбільших за численністю містах України, цей

показник має незначний вплив на обсяг державного фінансування на основі показників діяльності університету.

Наступний показник, який має значний вплив на обсяг державного фінансування на основі показників діяльності університету, – є показник наукової діяльності університету. Цей показник базується на вихідних критеріях. Показник наукової діяльності університета визначається залежно від обсягу фінансових надходжень за результатами науково-дослідницьких робіт за проектами міжнародного співробітництва, за договорами з приватним сектором та результатів наукової діяльності університета у розрахунку на одного дослідника в середньому за попередні три роки. Це єдиний показник серед усіх інших, який має значний вплив на обсяг державного фінансування за показниками діяльності університета та базується не на вхідних критеріях, а на вихідних.

Це також підтверджується регресійним аналізом. За результатами здійсненого регресійного аналізу щодо взаємозв'язку між показником наукової діяльності університета та комплексним показником університета можна зробити такі висновки (табл. 2.33):

1. Multiple R або коефіцієнт кореляції дорівнює 0,72. За шкалою Чеддока, такий зв'язок є високим та прямолінійним.

2. R Square або коефіцієнт детермінації дорівнює 0,61, що вказує на те, що результати аналізу на 61,0% залежать від досліджуваних факторів.

3. Adjusted R Square або скоригований R-квадрат – це модифікована версія R-квадрата, скоригована на кількість змінних у моделі. Цей показник дорівнює 0,51, що підтверджує позитивну залежність між значенням показника наукової діяльності університета та комплексним показником діяльності університета.

Таблиця 2.33

Параметри регресійної моделі

Multiple R (Коефіцієнт кореляції)	0,72
R Square (Коефіцієнт детермінації)	0,61
Adjusted R Square (Скоригований коефіцієнт детермінації)	0,61
Standard Error (Стандартна похибка)	0,11
Observations (Кількість спостережень)	138,00
	Коефіцієнти
Intercept (Y-перетин)	0,71
X Variable 1	0,33

Джерело: розраховано автором

Іншим показником, який базується на вихідних критеріях, є – показник міжнародного визнання. Цей показник базується на тому, чи потрапив ЗВО до перших 1000 позицій у світових рейтингах QS World University Rankings, The Times Higher Education World University Rankings або Academic Ranking of World Universities – World TOP 500 Universities. Виявлено, що цей показник має незначний вплив на обсяг державного фінансування на основі показників діяльності університета, тому що його максимальне значення може дорівнювати 1,1. На нашу думку, цей показник є важливим інструментом оцінювання діяльності ЗВО, тому що світові рейтинги є одним з найпоширеніших інструментів оцінки діяльності ЗВО у всьому світі.

Останній показник діяльності університету – це показник працевлаштування випускників. Цей показник розглядається як показник, що базується на результатах діяльності ЗВО, але з акцентом саме на їх вплив. Це єдиний показник, який базується на критеріях впливу діяльності ЗВО. Ідея полягає у наступному: якщо випускники будуть працевлаштовані на посади, що вимагають вищої освіти, їх ЗВО отримають більший обсяг державного фінансування. Важливо зазначити, що цей показник не мав вплив на обсяг державного фінансування на основі діяльності серед обраних університетів за 2020-2021 рр. Це пояснюється тим, що для аналізу цього показника мала бути створена система відстеження працевлаштування випускників. Тільки починаючи з 2022 року почався моніторинг зайнятості випускників, який

затверджений МОН України. Усю необхідну інформацію, яка стосується механізму проведення моніторингу працевлаштування випускників, можна знайти у звіті МОН України [20]. На нашу думку, цей показник є важливим інструментом оцінки діяльності ЗВО, тому що одним із ключових завдань ЗВО є підготовка студентів до їх майбутньої професійної діяльності.

За період 2020-2022 рр. обсяг державного фінансування мав тенденцію до зростання серед усіх обраних університетів. Середній рівень зростання обсягів державного фінансування серед обраних університетів зріс на 42%. Найбільше зростання обсягу державного фінансування стосувалося класичних університетів. Однак, якщо взяти до уваги зростання індексу споживчих цін та девальвацію національної грошової одиниці, то обсяг державного фінансування майже не зріс за аналізований період. Отже, зростання обсягів державного фінансування серед обраних університетів за період 2020-2022 рр. нівелюється макроекономічними чинниками.

Основа державного фінансування обраних університетів складає фінансування їх стабільної діяльності. За останні три роки, середній рівень фінансування стабільності серед обраних університетів перебував у межах від 70% до 85% від загального рівня державного фінансування. Відповідно середній рівень державного фінансування за результатами діяльності університетів перебував у межах від 15% до 30%. Загалом такий розподіл державного фінансування є доволі поширеним у міжнародній практиці. У середньому від чверті (для класичних університетів) до третини (для технічних університетів) державного фінансування університетів базується на показниках їх діяльності [133].

Основний фактор, який впливає на обсяг фінансування стабільності університетів, ґрунтується на фактичній чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Чим більше студентів буде навчатися за державним замовленням, тим більше фінансування отримає університет. Що стосується обсягу державного фінансування за показниками діяльності університетів, то середній рівень цього компоненту скорочувався у період з 2020 по 2021 рр. та збільшувався у період з 2021 по 2022 рр. Обсяг державного фінансування за показниками діяльності університетів базується на комплексному показнику їх діяльності. Найбільший вплив

на комплексний показник діяльності університетів мають такі показники, як: показник розрахункового контингенту; показник масштабу; показник наукової діяльності. Перші два показники базуються на вхідних критеріях і вони у певній мірі дублюють один одного, тому що ґрунтуються на фактичній чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Тільки останній показник базується на вихідних критеріях і дає змогу оцінити університети у сфері науково-дослідницької діяльності. Інші показники на момент їхнього аналізу мали незначний вплив. Винятком є показник працевлаштування випускників, який тільки у 2022 році почав помірно впливати на загальний обсяг державного фінансування за показниками діяльності університетів. Це пояснюється тим, що починаючи з 2022 року почався моніторинг зайнятості випускників. На нашу думку, це є важливим кроком щодо вдосконалення моделі фінансування ЗВО в Україні, тому що цей показник базується на критеріях результату та впливу їх діяльності.

Отже, за результатами здійсненого регресійного аналізу встановлено, що чинна формульна модель фінансування здебільшого фокусується на вхідних кількісних показниках, що спонукає ЗВО пріоритезувати чисельність студентів, а не якість надання освітніх послуг, що не сприяє підвищенню ефективності їх діяльності. Обсяг державного фінансування ЗВО, який розділений на два компоненти (фінансування стабільності та фінансування за показниками діяльності), залежить від одних і тих самих показників – фактичній чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Вплив показників, які базуються на вихідних критеріях або критеріях результату та впливу, є незначним. Однак, на основі аналізу вітчизняної практики державного фінансування ЗВО за формульною моделлю з'ясовано, що досягнуті позитивні ефекти спостерігалися у площині прозорого розподілу бюджетних коштів. Розрахунки обсягів державного фінансування українських ЗВО за формульною моделлю, обсягів фінансування стабільності, обсягів фінансування на основі показників діяльності, комплексних показників діяльності та усіх показників діяльності вітчизняних ЗВО оприлюднюються на офіційному веб-сайті МОН України, що сприяє досягненню прозорості розподілу бюджетних коштів.

Висновки до розділу 2

На основі здійсненого аналізу прикладних аспектів трансформації державного фінансування вищої освіти в Україні у контексті оцінювання ефективності формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО сформульовані такі висновки:

1. Визначено організаційно-інституційні засади фінансування вітчизняної вищої освіти загалом та імплементації формульної моделі фінансування українських ЗВО зокрема. Це дозволило ідентифікувати основні етапи та цілі трансформації формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО у контексті євроінтеграційних процесів України. З'ясовано, що процеси бюджетного фінансування вищої освіти за формульною моделлю містять три компоненти: фінансування стабільності; фінансування за показниками діяльності ЗВО; резервне фінансування. Акцентовано, що на період дії воєнного стану через повномасштабне вторгнення РФ на територію незалежної і суверенної України використання формульної моделі державного фінансування ЗВО було призупинено, відновлення використання цієї моделі заплановане на початок 2024 року.

2. Доведено, що серед ключових причин імплементації формульної моделі державного фінансування ЗВО в Україні були євроінтеграційні процеси та намагання центрального органу реалізації державної політики у сфері освіти і науки – МОН України – відійти від неефективної моделі державного замовлення як домінуючої практики радянського періоду. Показано, що модель державного замовлення ґрунтувалася виключно на кількісних вхідних показниках чисельності студентів, що негативно впливало на ефективність і прозорість розподілу державних коштів між вітчизняними ЗВО та обмежувала їх фінансову автономію.

3. На основі здійсненого макроекономічного порівняльного аналізу практики фінансування вітчизняних ЗВО та практик країн демократичного світу в 2011-2021 рр. виявлено, що чисельність студентів в Україні набула тенденцію до скорочення під впливом складної демографічної ситуації, посилення орієнтування українських абітурієнтів на іноземні університети, зменшення кількості вітчизняних ЗВО через їх укрупнення та/або об'єднання, зумовлене державною політикою у сфері вищої освіти. У країнах ЄС та ОЕСР спостерігалась протилежна тенденція щодо чисельності

студентів, що пояснюється зростанням обсягів міжнародної мобільності студентів. З'ясовано, що в Україні показник сукупних витрат на вищу освіту у відсотках до ВВП значно перевищує середній рівень відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Порівняно високі сукупні державні видатки на вищу освіту зумовлюють високий рівень освіченості населення України, що значно перевищує середній рівень відповідних показників освіченості населення країн ЄС та ОЕСР. При цьому досягнутий високий рівень освіченості в Україні не супроводжувався бажаними соціально-економічними ефектами сталого розвитку держави, зокрема це засвідчував низький рівень показників ВВП у розрахунку на одного мешканця, що у 3,5 рази нижчий середнього рівня відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Відзначено подібну тенденцію щодо такого індикатора соціального добробуту, як індекс людського капіталу.

4. Ідентифіковано, що високий рівень освіченості населення України та відсутність позитивних соціально-економічних ефектів від нього є наслідком запровадження хибних стимулів з боку держави, які зумовлені неефективною моделлю фінансування ЗВО в Україні на основі державного замовлення. Вітчизняні ЗВО певною мірою були сфокусовані на динаміці чисельності студентів, а не на якості освітнього процесу. Багаторічна практика державного замовлення за кількісними вхідними показниками спричинила низькі вхідні бар'єри в галузь, що, з одного боку, демотивувало абітурієнтів, а з іншого – стимулювало пріоритезацію ЗВО на нарощення чисельності студентів з мінімізацією їх негативної динаміки. Це об'єктивізувало подальшу трансформацію системи державного фінансування вищої освіти та запровадження формульної моделі державного фінансування вітчизняних ЗВО за показниками їх діяльності, яке мало на меті стимулювання ефективності діяльності ЗВО та досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів.

5. На основі оцінювання ефективності формульного фінансування вищої освіти на прикладі 10 українських університетів доведено, що найбільший вплив на обсяг їх державного фінансування мали такі показники, як: показник розрахункового контингенту, показник масштабу; показник наукової діяльності. Перші два показники базуються на вхідних критеріях, і вони певною мірою дублюють один одного,

оскільки ґрунтуються на динаміці фактичної чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Тільки останній показник базується на вихідних критеріях і дає змогу оцінити ефективність ЗВО у сфері науково-дослідницької діяльності.

6. На основі аналізу вітчизняної практики державного фінансування ЗВО за формульною моделлю з'ясовано, що досягнуті позитивні ефекти спостерігалися у площині прозорого розподілу бюджетних коштів. Щодо стимулювання ефективності, то за результатами здійсненого регресійного аналізу встановлено, що чинна формульна модель фінансування здебільшого фокусується на вхідних кількісних показниках, що спонукає ЗВО пріоритезувати чисельність студентів, а не якість надання освітніх послуг.

Основні результати другого розділу опубліковані у наукових працях автора: [23, 148, 162, 163, 164].

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ ФІНАНСУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Сучасні виклики та об'єктивна необхідність імплементації прогресивних європейських моделей фінансування закладів вищої освіти в українську практику

На тлі загального руху України у сторону європейського демократичного світу, існує необхідність дослідити кращі міжнародні практики фінансування ЗВО, а саме: як відбувається процес фінансування ЗВО у країнах демократичного світу та які моделі фінансування ЗВО при цьому використовуються. Це важливо зробити, оскільки західні партнери України вже пройшли багато етапів трансформацій своїх моделей фінансування ЗВО і накопичили необхідний досвід, яким можуть поділитися із нами. За допомогою аналізу кращих міжнародних практик фінансування ЗВО, існує можливість перейняти накопичений позитивний досвід та/або уникнути помилок, які вже допускалися у процесі трансформацій моделей фінансування ЗВО у країн демократичного світу.

Процеси глобалізації економіки та євроінтеграції України спонукають уряд та суб'єктів вітчизняної системи вищої освіти переймати досвід розвинутих країн демократичного світу. З 2014 року українська влада активно впроваджує реформи в галузі вищої освіти, використовуючи європейський досвід для зміни підходів до фінансування та функціонування вищої освіти. Аналіз кращих міжнародних практик фінансування ЗВО є надзвичайно важливим джерелом інформації для майбутніх трансформацій моделей фінансування вітчизняних ЗВО та розвитку системи вищої освіти в Україні.

Перш ніж почати аналіз кращих міжнародних практик фінансування ЗВО, необхідно розкрити прояви сучасних викликів та визначити характер їх впливу на вітчизняну систему вищої освіти (рис. 3.1). На сьогодні ключовим викликом для вітчизняних ЗВО є повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної України.

Початок повномасштабної війни має значний вплив на соціально-економічний розвиток нашої країни через скорочення видатків державного бюджету України. У 2022 році доходна частина державного бюджету України зросла на 17,3%, у той час як видаткова зросла майже вдвічі [16]. Дефіцит державного бюджету України у 2022 році становив майже 19% від ВВП [16]. Суттєве зростання видатків державного бюджету України пов'язане із потребами забезпечення сфери безпеки і оборони, на яку у 2022 році виділили 32,9% від ВВП. Під час кризових явищ, особливо під час війни, відбувається маневрування між видатками державного бюджету, за яким перевага надається першочерговими потребам, таким як: безпека і оборона та соціальна підтримка населення. На противагу, освіта і вища освіта знаходяться під тиском під час кризових явищ і відповідно отримують менше бюджетних асигнувань з державного бюджету [174]. На сьогодні, це є одним із ключових викликів для фінансового забезпечення ЗВО в Україні, що може негативно вплинути на їх стале функціонування. Підтвердженням цьому є зниження у 2022 році сукупних державних видатків на освіту на 7,1% та державних видатків на підготовку кадрів ЗВО на 0,6 млрд грн порівняно із 2021 роком. Отже, під час кризових явищ, фінансування освіти і вищої освіти з державного бюджету скорочується за рахунок задоволення інших потреб суспільства.

Початок повномасштабної війни також має значний вплив на демографічну ситуацію в Україні. За останнє десятиліття, населення України зменшилось з 45,7 млн. осіб до 43,5 млн. осіб або на 5%. Окрім зменшення чисельності населення України, за останню декаду прослідковується переорієнтація вибору українських абітурієнтів навчатися в іноземних університетах по причині соціально-економічної та політичної нестабільності в нашій країні [195]. За оцінками ООН, з України виїхало приблизно 6 мільйонів біженців з початком повномасштабної війни [188]. За даними Українського центру оцінювання якості освіти, у 2022 році чисельність абітурієнтів в Україні зменшилася на 40% порівняно з 2021 роком [199]. Тобто, чисельність українського студентства також зменшилась на відповідні 40%, що матиме довгостроковий вплив на якісні та кількісні показники людських ресурсів національної економіки. Отже, демографічна ситуація ще більше ускладнилась після подій лютого 2022 року, що має значний негативний ефект на розвиток людського капіталу в Україні.

Наступний виклик – послаблення конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО на міжнародній арені. Дж. Крукен стверджував, що існує чіткий тренд на глобальну стандартизацію систем вищої освіти різних країн [144]. Поняття глобалізації та інтернаціоналізації все частіше з'являються у стратегічних планах розвитку систем вищих освіт по всьому світу [159]. Наприклад, однією із ключових цілей стратегії розвитку вищої освіти Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти в Україні є сприяння інтернаціоналізації через інтеграцію вітчизняної системи вищої освіти у світовий та європейський освітньо-наукові простори. Ключовими причинами цього тренду є активізація студентської міжнародної мобільності, що забезпечується через програми подвійних дипломів (Norwegian-Ukrainian cooperation in Public Sector Economy Education: Accounting, Budgeting and Finance) та обміну студентів задля покращення якості надання освітніх послуг.

Глобалізація та інтернаціоналізація посилюють конкуренцію між ЗВО та їх боротьбу за студентів, які отримують освітні послуги на платній основі [159]. Однак, тривала повномасштабна війна послабила конкурентоспроможність українських ЗВО на міжнародних ринках освітніх послуг, а відтік українських та іноземних студентів суттєво зменшив фінансові надходження з недержавних джерел, і це на тлі кумулятивного зростання витрат ЗВО на облаштування укриттів і бомбосховищ, а також потреби відновлення навчальних корпусів після їх руйнувань. Усе це також впливає на якість освітнього процесу про що свідчить останнє соціологічне дослідженням здійснене Школою політичної аналітики НаУКМА «Вища освіта в умовах війни очима студентів», у якому 48,6% учасників стверджували, що якість освіти в їхньому ЗВО погіршилась [200].

Розвиток технологій змушує ЗВО по всьому світу адаптувати свою діяльність і надання освітніх послуг, використовуючи новітні інформаційно-технологічні розробки задля підтримки своєї конкурентоспроможності. Згідно зі звітом Grand View Research, обсяг світового ринку освітніх технологій у 2019 році оцінювався майже у 80 мільярдів доларів, і очікується, що він щорічно зростатиме на 18% до 2027 року [96]. Однією із причин високого рівня щорічного зростання ринку світових освітніх технологій є пандемія COVID-19 та пов'язані із нею карантинні обмеження, які

спричинили перехід навчального процесу у дистанційний формат. По оцінкам ООН, близько 94% світового контингенту учнів і студентів з більш ніж 190 країн світу постраждало від закриття шкіл і університетів [165]. Пандемія коронавірусу стала випробуванням для ЗВО в усьому світі щодо їхньої організаційної спроможності перевести освітній процес у дистанційний формат та забезпечити онлайн навчання для усіх студентів [165].

Початок повномасштабної війни є значним викликом для вітчизняної системи вищої освіти загалом та для українських ЗВО зокрема у контексті зупинення освітніх і наукових процесів та масштабне переміщення ЗВО із територій, близьких до бойових дій, а також переведення навчального процесу в дистанційний формат, адже українські освітні заклади та цивільна інфраструктура стали пріоритетними об'єктами для фізичного руйнування державою-агресоркою. Відтак безпрецедентним в історії людства стало відновлення освітніх і наукових процесів в українських ЗВО, у тому числі і переміщених, вже через місяць після початку війни, що продемонструвало всьому світу громадянський спротив і відповідальну громадянську позицію освітян. За результатами проведеного опитування Школою політичної аналітики НаУКМА «Вища освіта в умовах війни очима студентів», більше 70% респондентів зазначили, що освітній процес після початку повномасштабної війни поновився в онлайн форматі [200]. Відновлення освітнього процесу та необхідність швидкого його переміщення у дистанційний формат стали значним випробуванням для українських ЗВО після лютого 2022 року, враховуючи ризики життя учасників освітнього процесу, відключення електроенергії через обстріли рф енергетичної та цивільної інфраструктури України, брак відповідного технічного забезпечення комп'ютерами та погіршення психологічного стану викладачів і студентів. Майже чверть опитуваних під час дослідження «Вища освіта в умовах війни очима студентів» зазначали, що вони не відчувають себе у безпеці в Україні [200].

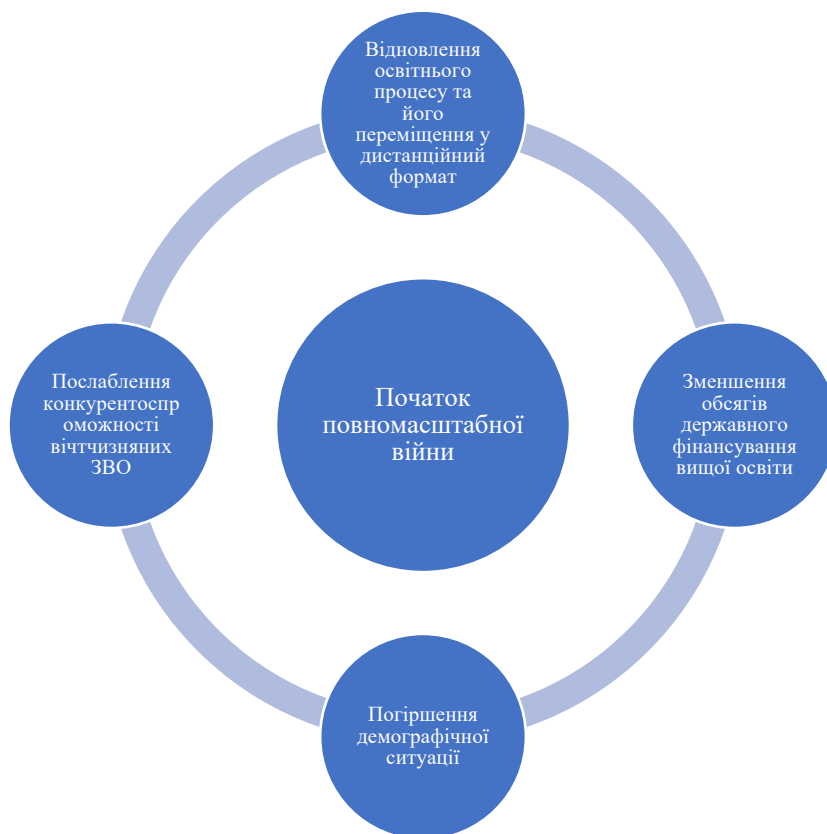

Рис. 3.1. Сучасні виклики у системі вищої освіти в Україні

Джерело: побудовано автором на основі [200]

Після розкриття проявів сучасних викликів та визначенні характеру їх впливу на вітчизняну систему вищої освіти, перейдемо до аналізу кращих міжнародних практик фінансування ЗВО. Далі будуть розглянуті моделі фінансування ЗВО у таких країнах, як: Німеччина, Австрія.

Перед тим, як почати процес аналізу моделей фінансування ЗВО, які використовуються в Німеччині та Австрії, виникає питання, чому саме ці країни були обрані для аналізу. Важливо зазначити, що обрані країни, мають спільні з Україною характеристики управління державним сектором, а саме:

1. Традиція державоцентричного фінансування (state-centered funding tradition);
2. Переорієнтація з традиційних моделей фінансування ЗВО до більш ринкових.

Незважаючи на свою федеральну структуру, німецький сектор вищої освіти значною мірою спирається на традиції академічного самоврядування Гумбольдта та нерозривного зв'язку між освітньою та науково-дослідницькою діяльністю. Ця ідеологія вкорінена у традиції академічної свободи та інституційної автономії ЗВО [109]. Окрім цієї традиції, німецький сектор вищої освіти притримується традиції

державоцентричного фінансування, за якої держава є ключовим інвестором у сферу вищої освіти. Схожа ситуація склалася і в історичних традиціях сектору вищої освіти Австрії, яка багато чого наслідувала саме з Німеччини. У Німеччині та Австрії рівень фінансування вищої освіти у відсотках до ВВП є порівняно високим, як і в Україні. У 2019 році рівні сукупних видатків на освіту і вищу освіти у відсотках до ВВП в Австрії становили 4,7% та 1,7% відповідно [157]. У 2019 році рівні сукупних видатків на освіту і вищу освіти у відсотках до ВВП у Німеччині становили 4,5% та 1,3% відповідно. У 2019 році рівні сукупних видатків на освіту і вищу освіти у відсотках до ВВП в Україні становили 6,1% і 1,5% відповідно. Важливо зазначити, що середні рівні цих показників серед країн ЄС становлять 4,4% і 1,2% відповідно. Отже, в обраних для аналізу країнах спостерігаються вищі інвестиції у сфері освіти і вищої освіти, ніж середні рівні цих показників серед країн ЄС.

Останній фактор – це перехід від традиційних моделей фінансування ЗВО до ринкових [92]. Німеччина зробила значні кроки у напрямку ринкової парадигми під час Болонського етапу та активно запровадила модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності, яка реалізовувалась у рамках підписання цільових угод між німецькими землями і окремими ЗВО (Zielvereinbarungen). У 2018 році в Австрії також відбулась трансформація моделі фінансування ЗВО, яка реалізовувалась у рамках підписання договорів на основі результатів ЗВО (Leistungsvereinbarung) між федеральним урядом і окремими ЗВО. В Україні також прослідковується тренд щодо трансформації моделі фінансування вітчизняних ЗВО у бік ринкових моделей. У 2019 році український уряд ухвалив рішення щодо запровадження моделі фінансування ЗВО на основі формули, яка включає показники їх діяльності [41]. Незважаючи на те, що імплементація цієї моделі була призупинена по причині дії воєнного стану в Україні, відновлення її дії заплановано на 2024 рік [37].

Далі перейдемо до безпосереднього аналізу кращих європейських практик фінансування ЗВО на прикладі Німеччини та Австрії у контексті імплементації цього досвіду в українську практику.

Почнемо аналіз з німецької практики фінансування ЗВО (рис. 3.2).

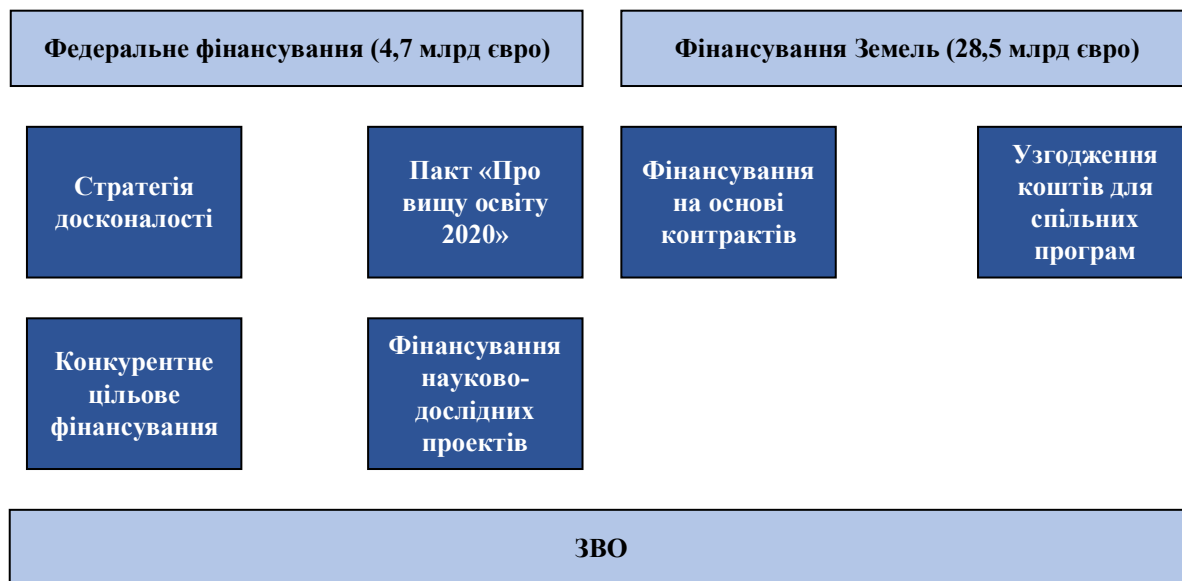

Рис. 3.2. Модель фінансування ЗВО в Німеччині

Джерело: побудовано автором на основі [104]

У 1949 році була заснована Федеративна Республіка Німеччина (ФРН), а також була прийнята Конституція (Grundgesetz), яка передбачала федеральний устрій ФРН. Відтак деякі права надаються Федеральним органам влади (Бунду), інші – землям (функціональному еквіваленту штатів у США), а деякі спільно – Бунду і землям. Наразі, правова координація, нагляд та основне фінансування німецьких ЗВО є завданнями німецьких земель.

Протягом багатьох років німецькі землі склали понад 80% загального обсягу державного фінансування німецьких ЗВО. Внесок Бунду був порівняно високим у 1970-х роках, коли було засновано багато нових німецьких ЗВО та існувала необхідність у високих витратах на їх будівництво. На противагу, у 2000 році Федеральний уряд покрити лише трохи більше однієї десятої частини державного фінансування ЗВО в Німеччині. Тому німецькі землі почали просувати перегляд Закону «Про вищу освіту», згідно з яким усі питання організації та управління німецьких ЗВО були вилучені із компетенції Бунду і передані безпосередньо окремим німецьким землям [184].

Державні німецькі ЗВО утримуються в основному за рахунок німецьких земель, на яких вони розташовані, отримуючи від них бюджетні кошти для забезпечення свого сталого функціонування. З кінця 1990-х років уряди німецьких земель

поступово рухалися до універсальної моделі фінансування німецьких ЗВО. Однак, між моделями фінансування німецьких ЗВО на рівні кожної окремої землі залишаються суттєві відмінності [184]. Незважаючи на ці відмінності, можна виділити дві загальні тенденції, які притаманні усім моделям фінансування німецьких ЗВО на усіх німецьких землях. По-перше, існує тренд на запровадження моделі фінансування німецьких ЗВО на основі контрактів, які містять показники їх діяльності (рис. 3.2). Уряди німецьких земель укладають з окремими німецькими ЗВО контракти (зазвичай на три роки), у яких формуються цілі інституційного розвитку та очікувані досягнення у майбутньому, а також гарантуються відповідні державні надходження на період дії контракту [184]. Німецькі ЗВО можуть мати подібні контрактні відносини з кожним своїм факультетом. У свою чергу, факультети можуть укладати подібні контракти зі своїми працівниками, встановлюючи їх функції та обов'язки, а також обсяги їх зарплат та необхідних матеріальних ресурсів для забезпечення освітньої та науково-дослідницької діяльності. Тобто, прослідковується процес контрактуювання усіх рівнів функціонування німецьких ЗВО у контексті їх фінансового забезпечення. По-друге, сформувалася загальна система стимулів для активізації науково-дослідницької діяльності німецьких ЗВО, яка включає:

- Державну підтримку науково-дослідницької діяльності німецьких ЗВО було розділено на два основні компоненти. По-перше, державне фінансування науково-дослідницької діяльності німецьких ЗВО передбачає базове фінансування кожного наукового працівника. Гарантована конституцією свобода академічної роботи пов'язана із обов'язком кожного працівника ЗВО витратити близько половини свого робочого часу на науково-дослідницьку діяльність. По-друге, Бунд та уряди земель фінансують національну систему сприяння науково-дослідницької діяльності, координовану Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG; Німецьке науково-дослідницьке співтовариство);

- У контрактах між урядами німецьких земель та окремими німецькими ЗВО часто формується змішана політика фінансування відповідно до вхідних показників їх діяльності (чисельність студентів та чисельність співробітників) та фінансування на основі результатів їх діяльності (вихідні показники або показники результату та впливу);

- Окремі німецькі ЗВО можуть дотримуватися аналогічної змішаної політики у контрактах з окремими факультетами;

- Контракти між німецькими ЗВО та їх працівниками також можуть містити змішану політику фінансування [184].

Важливо зазначити, що роль стимулів найбільш сильно зросла у науково-дослідницькій діяльності, але не обмежувалася лише нею. Вищезазначені типи контрактів можуть охоплювати також навчальні, адміністративні та інші функції німецьких ЗВО [180]. Така трансформація моделі фінансування німецьких ЗВО призвела до посилення оперативного та інструментального мислення їх працівників. Тобто, працівники німецьких ЗВО почали орієнтуватися на тому, що саме вони отримують за їх діяльність, а не навіщо вони її здійснюють. Важливо зазначити, що, незважаючи на ознаки підвищення ефективності діяльності німецьких ЗВО та покращенню їх академічної продуктивності, деякі дослідники були стурбовані тим, що творчість, новаторський дух та критичне мислення наукових працівників німецьких ЗВО могли бути послаблені з введенням моделі фінансування німецьких ЗВО на основі контрактів з використанням показників їх діяльності [184].

Окрім фінансування виключно від земель, німецькі ЗВО можуть отримувати спільне фінансування від Бунду і земель. Після внесення змін до Конституції Німеччини, Бунд та землі з січня 2015 року отримали додаткові можливості для спільного розвитку науки. Відповідно до статті 91b Конституції у випадках, що мають регіональне значення, вони можуть тепер взаємно співпрацювати у питаннях просування науки, досліджень та викладання [63]. Це означає, що німецькі ЗВО можуть отримувати підтримку федеральних конкурентних фондів, тоді як раніше це було можливо лише за допомогою конкретних програм, визначених на певний термін, таких як: «Стратегія досконалості», пакт «Про вищу освіту 2020».

У червні 2016 року Федеральний уряд та німецькі землі уклали угоду про сприяння науково-дослідницької діяльності на рівні ЗВО – «Стратегія досконалості» (Excellence Strategy), яка стала наступницею «Ініціативи досконалості» (Excellence Initiative), започаткованої у 2006 році [100]. Ця програма передбачає продовження сприяння розвитку досконалості на постійній основі.

У 2007 році Бунд та німецькі землі ухвалили пакт «Про вищу освіту 2020» з метою надання можливості німецьким ЗВО впоратися зі зростаючим числом нових абітурієнтів та підвищення ефективності їх науково-дослідницької діяльності [115]. За результатами ухвалення цього пакту, Бунд і німецькі землі створили заснований на потребах спектр навчальних курсів, забезпечуючи таким чином кількісне розширення доступу до вищої освіти. У грудні 2014 року Бунд і німецькі землі ухвалили рішення щодо розширення пакту «Про вищу освіту 2020». На додаток до існуючих домовленостей, було запропоновано нові курсів для 760 тис. нових студентів, які фінансуватимуться до 2023 року. За період дії пакту з 2007 по 2020 рр. близько 1,6 млн. студентів змогли отримати доступ до вищої освіти в Німеччині. Термін дії пакту завершився 31 грудня 2020 року, але фаза його фінансування триває до кінця 2023 року. За весь час дії пакту з 2007 по 2023 рік до німецьких ЗВО надійде загалом понад 20 мільярдів євро з федерального бюджету та понад 18 мільярдів євро з бюджетів німецьких земель [119].

Враховуючи те, що кожна німецька земля керується своїми власними законодавчими нормами, доцільно обрати одну німецьку землю та детальніше ознайомитися з моделлю фінансування ЗВО, які розташовані на її території. Північний Рейн-Вестфалія (Nordrhein-Westfalen) була взята за приклад, оскільки вона є найбільшою з німецьких земель за чисельністю населення і має диференційований інституційний ландшафт у сфері вищої освіти. Важливо зазначити, що деякі ЗВО з регіону Північний Рейн-Вестфалія досягли успіху в «Ініціативі про відмінність»: університети Ахена та Кельна фінансувалися в рамках «Майбутньої концепції» (Zukunftskonzepte); 10 університетів фінансувалися в рамках «Кластеру досконалості» (Exzellenzcluster); 5 університетів в рамках «Підтримки аспірантури» (Graduiertenenschulen) [87].

З 1 жовтня 2014 року ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія фінансуються на основі завдань, обов'язків та цілях, визначених у контрактах на основі результатів їх діяльності (Ziel- und Leistungsvereinbarungen). Цей процес регулюється розділом 5 закону «Про майбутню діяльність університетів» (Hochschulzukunftsgesetz) [118]. Фінансування ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія відбувається за рахунок надання

ЗВО державних блок-грантів, які складаються з двох частин: базовий блок-грант (від 45% до 75%) та грант, пов'язаний із результатами діяльності ЗВО (від 25% до 55%). Обсяг фінансування на основі результатів діяльності ЗВО (так званий *Leistungsorientierte Mittelvergabe*) відрізняється за галузевою диференціацією університетів (класичні, технічні). Обсяг фінансування на основі результатів діяльності ЗВО залежить від певного набору показників їх ефективності, який включає такі показники, як: чисельність випускників; чисельність випускників аспірантури; обсяг зовнішнього фінансування науково-дослідницької діяльності; чисельність академічного персоналу; чисельність абітурієнтів; чисельність академіків жінок. Показники ефективності діяльності ЗВО змінювалися на основі досвіду Міністерства освіти землі Північний Рейн-Вестфалія. Наприклад, у 2015 році чисельність показників ефективності діяльності ЗВО було зменшено з п'яти до трьох, акцентуючи увагу на сферах викладання, досліджень та гендерної рівності, з метою спрощення моделі фінансування ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія [133].

Поточна модель фінансування ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія на основі контрактів розподіляє 25% державного блок-гранту на основі показників результатів діяльності ЗВО, який містить три показники їх діяльності. Перший показник, за яким розподіляється блок-грант на основі показників результатів діяльності ЗВО, залежить від чисельності випускників. Для класичних університетів питома вага цього показника складає 50% від загального обсягу державного блок-гранту на основі показників результатів діяльності ЗВО, для технічних – 75%. Показник чисельності випускників зважується на дисципліну, тривалість навчання та рівень навчання. Другий показник – це обсяг зовнішнього фінансування ЗВО. Для класичних університетів питома вага цього показника дорівнює 40% від загального обсягу державного блок-гранту на основі показників результатів діяльності ЗВО, для технічних – 15%. Для розрахунку цього показника використовуються різні співвідношення, які залежать від галузі знань (гуманітарні та технічні науки). Третій показник стосується гендерної рівності і визначається на основі чисельності жіночого складу працівників окремого ЗВО. Для класичних університетів цей показник складає 10% від загального обсягу державного блок-гранту на основі показників результатів діяльності ЗВО [133].

Контракти на основі результатів діяльності ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія були імплементовані для забезпечення оцінювання та моніторингу їх діяльності, а також для стимулювання досягнення стратегічних цілей землі Північний Рейн-Вестфалія, які поєднанні зі стратегічними національними цілями Німеччини. Контракти мали на меті структурно та комплексно організувати діалог між ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія та її органами виконавчої влади для забезпечення ефективного і прозорого розподілу бюджетних коштів [150]. У 2013 році, досліджуючи наслідки імплементации контрактів на основі результатів діяльності ЗВО у регіоні Північний Рейн-Вестфалія, організація «Університетська Інформаційна Система» (Hochschule Information System – HIS) констатувала, що ця модель фінансування німецьких ЗВО мала незначний вплив на фактичну ефективність їх діяльності через низьку питому вагу обсягу фінансування на основі результатів діяльності ЗВО у загальному обсязі їх фінансування. У підсумку, імплементация цієї моделі фінансування німецьких ЗВО мала опосередкований вплив на ефективність їх діяльності [90]. Однак, досягнуті позитивні ефекти спостерігалися у площині прозорого розподілу бюджетних коштів, оскільки контракти на основі результатів діяльності німецьких ЗВО оприлюднюються на веб-сайті відповідного міністерства землі. Це означає, що німецькі ЗВО можуть аналізувати обсяги державного фінансування, які надаються іншим ЗВО, і використовувати цю інформацію під час підписання своїх майбутніх контрактів з відповідними міністерствами земель [90]. Також була підкреслена інша перевага імплементации контрактів на основі результатів діяльності ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія – визначення обсягів державного блок-гранту стали менш політизованим, що дало змогу покращити середньострокове планування ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія [90].

Імплементация контрактів на основі результатів ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія також позитивно вплинула на створення політик всередині самих ЗВО, мета яких полягала у забезпеченні ефективності їх діяльності. ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія розпочали внутрішні дискусії щодо визначення напрямів покращення ефективності їх діяльності, а також вони почали більше взаємодіяти з приватним сектором [90]. Оцінка інституції «Університетська Інформаційна Система» моделі

фінансування ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія підтвердила, що контракти на основі результатів ЗВО сприяли змінам у їх внутрішньому розподілі коштів. ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія почали встановлювати внутрішні процедури розподілу коштів відповідно до показників, які використовуються у контрактах між ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія та відповідним міністерством цієї землі [90].

Занепокоєння викликав той факт, що контракти на основі результатів діяльності ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія орієнтовані більше на кількісні показники їх діяльності, ніж на якісні. Правильне визначення кількісних показників діяльності ЗВО (досягнення кількісних цілей) може бути досягнуто за рахунок зниження якості їх діяльності (погіршення співвідношення студентів та персоналу, збільшення кількості публікацій без урахування якості цих публікацій). Важливо зазначити, що використання якісних показників діяльності ЗВО збільшило б складність моделі їх фінансування. Відтак це спричиняє дискусійний характер імплементації моделей фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності [133].

Наступна європейська практика фінансування вищої освіти, яка буде розглянута в цій дисертації, – це австрійська модель фінансування ЗВО. Після прийняття Закону Австрії «Про діяльність університетів» у 2004 році інституційна автономія австрійських ЗВО суттєво посилилась, що послабило контроль з боку Федерального міністерства освіти, науки та досліджень Австрії. Кожен австрійський ЗВО має наглядовий орган (Universitätsrat), який контролює їх діяльність. Австрійські ЗВО можуть автономно приймати рішення про реалізацію нових або продовження старих програм навчання, обирати ректора, а також розпоряджатися виділеними бюджетними коштами. Однак, згідно зі Законом Австрії «Про забезпечення якості освіти» (Hochschul-Qualitätssicherungsgesetz), прийнятим у 2012 році, усі австрійські ЗВО зобов'язані проходити регулярні аудити для перевірки їх інституційної системи управління якістю навчального процесу [87].

Модель фінансування ЗВО в Австрії зазнала кількох змін в останнє десятиліття у результаті змін інституційного ландшафту, а також через прийняття Закону Австрії «Про діяльність університетів». Цей закон став рушійною силою розвитку австрійської системи вищої освіти, на основі якого австрійські ЗВО отримали повну

інституційну автономію, включаючи посилення фінансової автономія. Модель фінансування австрійських ЗВО була також трансформована і почала орієнтуватися на результати їх діяльності [87].

З лютого 2018 року в Австрії діє контрактна модель фінансування державних ЗВО з орієнтацією на результати їх діяльності. Ця модель фінансування була реалізована у перший раз підписанням контрактів на основі результатів діяльності ЗВО (*Leistungsvereinbarung*) між федеральним урядом Австрії і окремими австрійськими ЗВО на період 2019-2021 рр. У рамках контрактної моделі фінансування австрійських ЗВО, державні кошти у формі блок-гранту надавалися на період трьох років для реалізації завдань, які містилися у контрактах [193]. Суттєвою відмінністю контрактної моделі фінансування австрійських ЗВО стала залежність обсягу наданих їм бюджетних коштів з показниками результатів їх діяльності. Варто зауважити, що до 0,5% основного бюджету австрійських ЗВО можуть бути утримані, поки не будуть надані докази того, що державні кошти були використані ефективно [193].

Переговори щодо укладання контрактів між австрійськими ЗВО та Федеральним міністерством освіти, науки та досліджень Австрії починаються за рік. На практиці переговорний процес, що веде до укладання контрактів на основі результатів діяльності австрійських ЗВО, ініціюється та контролюється самим міністерством. Коли міністерство та окремий австрійський ЗВО не можуть домовитись щодо укладання контракту, закон визначає, що спеціальна комісія (*Schlichtungskommission*) прийме рішення про укладання контракту на основі результатів діяльності ЗВО [87]. З 2007 року міністерство розробило ряд процедур та рекомендацій для полегшення процесу укладання договорів. Контракти на основі результатів діяльності австрійських ЗВО є єдиним універсальним інструментом контролю за їх діяльністю. Відправною точкою будь-якого контракту є національний план розвитку австрійської системи вищої освіти, який спрямовує усі окремі плани розвитку австрійських ЗВО на реалізацію державної політики у сфері вищої освіти. Контракти на основі результатів діяльності австрійських ЗВО базуються на планах їх розвитку, а також на нормативно-правових актах, які регулюють їх діяльність. Варто

зазначити, що контракти є також основою для внутрішніх цільових угод, які укладаються безпосередньо між окремим австрійським ЗВО та їх факультетами [87].

Окрім планів розвитку австрійських ЗВО, контракти на основі результатів їх діяльності містять положення про зобов'язання міністерства, а саме: обсяг державного фінансування та показники діяльності ЗВО, які будуть використані для визначення обсягу фінансування за результатами їх діяльності. У контрактах також зазначається графіки планування досягнення цілей, які встановлюються відповідно до затверджених планів розвитку. Окрім визначення загального обсягу державного фінансування на три роки, у контрактах зазначається розподіл державного фінансування окремо на кожний рік дії контрактів. У рамках контрактів міністерство та австрійські ЗВО також домовляються про заходи контролю за їх витратами та досягненням їх цілей [87].

Основні причини імплементації контрактної моделі фінансування австрійських ЗВО:

1. Підвищення надання освітніх послуг ЗВО та активізація їх науково-дослідницької діяльності шляхом поліпшення показників підтримки навчального процесу (показник співвідношення вчителів до студентів);

2. Досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів через виокремлення трьох основних напрямів, на які будуть спрямовуватись державні грошові потоки, а саме: освітній; науково-дослідницький; інфраструктура;

3. Збільшення частки студентів, які активно складають іспити [123].

Повертаючись до моделі фінансування австрійських ЗВО варто зауважити, що основний державний блок-грант для кожного австрійського ЗВО надається на основі трьох компонентів (рис. 3.3), а саме:

1. Фінансування освітньої діяльності;
2. Фінансування науково-дослідницької діяльності;
3. Фінансування інфраструктури, а також стратегічного розвитку [193].

Визначення обсягів державного фінансування для перших двох компонентів залежить від базових та конкурентних показників діяльності австрійських ЗВО. Почнемо з базових показників. Для оцінювання освітньої діяльності австрійських ЗВО використовується показник чисельності студентів, які складають певну кількість іспитів (щонайменше 16 ECTS на навчальний рік). Для науково-дослідницької

діяльності застосовується показник чисельності науково-педагогічних працівників. До конкурентних показників оцінювання діяльності австрійських ЗВО відносяться такі показники, як: чисельність випускників, чисельність студентів, які складають іспити з понад 40 ECTS за навчальний рік, чисельність аспірантів та обсяг зовнішнього фінансування. Визначення обсягу фінансування на інфраструктуру і стратегічний розвиток включає суми на: будівництво нових або ремонт існуючих корпусів, лабораторій, бібліотек; додаткові витрати на дослідження; прямі фінансові стимули для покращення та активізації науково-дослідницької діяльності [123].

Рис. 3.3. Модель фінансування ЗВО в Австрії

Джерело: побудовано автором на основі [123]

Основний обсяг державного блок-гранту, який виділяється австрійським ЗВО на освітню та науково-дослідницьку діяльність, розподіляється за базовими показниками їх діяльності. Рівень базового показника в освітній діяльності австрійських ЗВО складає 96% від загально обсягу за цим напрямом діяльності. Рівень базового показника у науково-дослідницькій діяльності австрійських ЗВО

становить 91% від загально обсягу за цим напрямом діяльності. Високі рівні базових показників діяльності австрійських ЗВО відзеркалюються відносно низькими рівнями конкурентних показників їх діяльності, а саме: 4% в освітній діяльності; 9% в науково-дослідницькій діяльності (рис. 3.3) [193]. У період 2019-2021 рр. обсяги державного фінансування австрійських ЗВО збільшили на загальну суму 1,3 млрд. євро, у результаті чого сукупні державні видатки на вищу освіту становили 11 млрд. євро у 2021 році. 20% загального державного фінансування австрійських ЗВО залежить від результатів їх діяльності. У період 2022-2024 рр. планується збільшити сукупні державні видатки на вищу освіту в Австрії до 12,95 млрд євро [193].

Науковою радою Австрії було здійснене комплексне оцінювання ефективності запровадження контрактів на основі результатів діяльності австрійських ЗВО. У підсумку наукова рада констатувала, що запровадження контрактів на основі результатів діяльності австрійських ЗВО мало значний позитивний вплив на розвиток австрійських ЗВО. Рада стверджувала, що контракти на основі результатів діяльності австрійських ЗВО сприяли подальшому розвитку австрійського інституційного ландшафту та чіткому позиціонуванню кожного австрійського ЗВО. Науково рада також зазначила, що зв'язок між планами розвитку австрійських ЗВО та державною політикою у сфері вищої освіти став більш когерентним [56].

Після цього також відбулось оцінювання ефективності запровадження контрактів на основі результатів діяльності австрійських ЗВО, проведене ОЕСР у 2018 році. На основі здійсненого оцінювання стверджувалось, що запровадження контрактів на основі результатів діяльності австрійських ЗВО є важливим кроком у напрямку підвищення ефективності і прозорості використання ними державних коштів [123]. Контрактна модель фінансування ЗВО, орієнтована на результати їх діяльності, забезпечує досягнення більшої прозорості, розподіляючи державне фінансування за двома грошовими потоками, а саме: на освітню діяльність; на науково-дослідницьку діяльність. Контракти встановили прямий зв'язок між показниками ефективності діяльності австрійських ЗВО та обсягами наданого їм державного фінансування. Зазначалося, що Австрія застосувала більш м'який поступовий підхід до трансформації моделі фінансування ЗВО. З одного боку, це

відзначається як позитивний крок, оскільки ЗВО простіше робити поетапні кроки у процесі трансформації моделей їх фінансування. З іншого боку, це відзначається як негативний крок, оскільки важко оцінити вплив запровадженої моделі фінансування ЗВО на результати їх діяльності, враховуючи низький рівень конкурентних показників їх діяльності [123].

Варто зауважити, що окрім Німеччини та Австрії, контракти на основі результатів діяльності ЗВО використовуються у багатьох демократичних країнах світу [130]. Наприклад, така модель фінансування ЗВО використовується в Данії, Нідерландах та Канаді. Зростаюча тенденція запровадження моделі фінансування ЗВО на основі контрактів, яка містить показники результатів їх діяльності, зазвичай пояснюється перевагами її запровадження, а саме:

1. Покращення ефективності діяльності ЗВО через підвищення якості їх освітніх послуг та активізацію їх науково-дослідницької діяльності;
2. Посилення стратегічного діалогу між ЗВО та міністерствами, відповідальними за державну політику у сфері вищої освіти;
3. Забезпечення стратегічного позиціонування ЗВО за рахунок середньострокового планування своєї діяльності;
4. Досягнення прозорості використання державних коштів ЗВО [130].

Підсумовуючи аналіз прогресивних європейських практик фінансування ЗВО на прикладі Німеччини та Австрії, варто зазначати, що обрані країни, як і більшість країн демократичного світу, переходять та/або вже імплементували контракти на основі результатів діяльності ЗВО, що стимулюють якість надання освітніх послуг. Цей тренд здебільшого формується по причині недосконалості моделей фінансування ЗВО, орієнтованих на вхідні показники їх діяльності, та необхідності покращення ефективності їх діяльності [135]. Зміщення акцентів з вхідних показників діяльності ЗВО на вихідні показники їх діяльності, досягнуті ними результати та згенерований ними вплив уможлиблює цілеспрямованість ЗВО на всебічне досягнення якості освітнього і наукового процесів.

На основі дослідження кращих міжнародних практик фінансування ЗВО, на нашу думку, існує об'єктивна необхідність запровадження та імплементації контрактів на основі результатів діяльності ЗВО в Україні. Виходячи із досвіду запровадження цієї моделі в Німеччині, імплементація контрактів на основі результатів діяльності ЗВО може забезпечити досягнення прозорості використання державних коштів вітчизняними ЗВО, оскільки процес укладання контрактів є публічним та відкритим для громадськості. Також імплементація контрактів на основі результатів діяльності ЗВО може сприяти започаткуванню прозорого діалогу між вітчизняними ЗВО та МОН України, як це відбулось у німецькій практиці. За результатами дослідження німецького досвіду запровадження контрактів на основі результатів діяльності ЗВО було виявлено, що імплементація цієї моделі може покращити середньострокове фінансове планування вітчизняних ЗВО, оскільки контракти термін укладання контрактів складає три роки. На нашу думку, імплементація контрактів на основі результатів діяльності ЗВО може започаткувати середньострокове планування вітчизняних ЗВО, враховуючи наявні проблеми з їх фінансовим плануванням. Імплементація контрактів також може забезпечити формування політик всередині самих ЗВО, як це відбулось в німецьких ЗВО землі Північний Рейн-Вестфалія, що дозволить вдосконалити внутрішні процеси діяльності вітчизняних ЗВО та підвищити їх ефективність.

Виходячи із досвіду запровадження контрактів на основі результатів діяльності ЗВО в Австрії з'ясовано, що імплементація цієї моделі фінансування ЗВО може суттєво вплинути на розвиток української системи вищої освіти через покращення позиціонуванні вітчизняних ЗВО. Імплементація контрактів може сприяти більш ефективному і прозорому розподілу державних коштів вітчизняними ЗВО, покращуючи взаємозв'язок між планами розвитку окремих ЗВО та цілями державної політики у сфері вищої освіти. На основі австрійського досвіду виявлено, що із запровадженням контрактів на основі результатів діяльності ЗВО забезпечується ефективність і прозорість процесу державного фінансування ЗВО через встановлення прямої залежності між показниками ефективності їх діяльності та обсягами їх державного фінансування.

Важливо зазначити, що після запровадження контрактів на основі результатів діяльності ЗВО, німецькі та австрійські ЗВО досягли більшого рівня фінансової автономії. Здебільшого це пояснюється тим, що в обраних країнах державне фінансування ЗВО почало надаватися у формі блок-грантів, що означає самостійний розподіл бюджетних коштів ЗВО. На нашу думку, надання державного фінансування вітчизняним ЗВО у формі блок-грантів сприятиме ефективнішому використанню ними державних коштів, аніж це відбувається за чинної кошторисної форми. Кошторисна форма державного фінансування не надає можливості вітчизняним ЗВО самостійно розпоряджатися власними фінансовими ресурсами, що унеможливорює досягнення їх фінансової автономії.

Існує об'єктивна необхідність досліджувати та імплементувати прогресивні європейські моделі фінансування ЗВО в українську практику у контексті можливостей та перспектив розвитку вітчизняної системи вищої освіти. Однак, варто також враховувати національні особливості та академічні традиції для забезпечення збалансованого підходу до трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні, оскільки копіювання кращих європейських практик без урахування національних конфігурацій є неефективним підходом до будь-якої трансформації.

3.2. Інституційний ландшафт трансформації моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції

Один із найголовніших підсумків другого розділу полягає у тому, що в Україні показник сукупних витрат на вищу освіту у відсотках до ВВП значно перевищує середній рівень відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Порівняно високі сукупні витрати на вищу освіту зумовлюють високий рівень освіченості населення України, що значно перевищує середній рівень відповідних показників освіченості населення країн ЄС та ОЕСР. При цьому досягнутий високий рівень освіченості в Україні не супроводжувався бажаними соціально-економічними ефектами сталого розвитку держави, зокрема це засвідчував низький рівень показників ВВП у розрахунку на одного мешканця, що у 3,5 рази нижчий середнього рівня відповідних показників

країн ЄС та ОЕСР. Відзначено подібну тенденцію щодо такого індикатора соціального добробуту, як індекс людського капіталу.

Високий рівень освіченості населення України і відсутність позитивних соціально-економічних ефектів є наслідком запровадження хибних стимулів з боку держави у моделі фінансування ЗВО на основі державного замовлення. Прогресивне запровадження формульної моделі державного фінансування ЗВО за показниками діяльності мало на меті стимулювання ефективності діяльності ЗВО та досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів. На основі аналізу вітчизняної практики державного фінансування ЗВО за формульною моделлю з'ясовано, що досягнуті позитивні ефекти спостерігалися у площині прозорого розподілу бюджетних коштів. Щодо стимулювання ефективності, то за результатами здійсненого регресійного аналізу встановлено, що чинна формульна модель фінансування здебільшого фокусується на вхідних кількісних показниках, що спонукає ЗВО пріоритезувати чисельність студентів, а не якість надання освітніх послуг.

Враховуючи недоліки моделі фінансування ЗВО в Україні, багато вітчизняних дослідників наголошували на потребі переходу від витратної моделі фінансування ЗВО до фінансування на основі результатів їх діяльності [10, 162]. З. Варналій стверджував, що імплементація моделі фінансування вітчизняних ЗВО на основі результатів їх діяльності буде мати позитивний вплив на розвиток системи вищої освіти в Україні, а саме:

1. Підвищення якості освітнього процесу;
2. Підвищення конкуренції серед вітчизняних ЗВО;
3. Переходу від вхідних показників діяльності ЗВО до показників їх результатів;
4. Активізація науково-дослідницької діяльності;
5. Досягнення фінансової автономії вітчизняними ЗВО;
6. Ефективне і прозоре використання бюджетних коштів вітчизняними ЗВО [11].

Видатний вітчизняний дослідник А. Буряченко також наголошував на необхідності використання показників діяльності ЗВО, які базуються саме на результатах їх діяльності, для визначення обсягу державного фінансування вітчизняних ЗВО [2]. Український вчений пов'язував витратний підхід державного

фінансування ЗВО в Україні зі спадком радянської централізованої моделі планування діяльності ЗВО. Це у свою чергу негативно впливає на ефективність діяльності вітчизняних ЗВО та уповільнення їх фінансового забезпечення. На нашу думку, один із напрямів трансформації чинної формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО може реалізовуватись через запровадження фінансування на основі результатів діяльності ЗВО. Основна ідея – це зміщення фокусу у моделі фінансування ЗВО з вхідних показників їх діяльності на вихідні показники, показники їх результату і впливу, що дозволить стимулювати ефективність діяльності вітчизняних ЗВО.

Модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності є інноваційною моделлю розподілу державних коштів серед ЗВО [135]. Існує чіткий тренд щодо імплементації цієї моделі фінансування ЗВО у країнах демократичного світу. Наприклад, у 2021 році 21 європейська система вищої освіти використовували модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності [131]. Схожий тренд спостерігався і у США, де станом на 2020 рік 41 штат імплементував моделі фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності [158]. Нова Зеландія також не є виключенням, де модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності була запроваджена далеко у 2003 році для переходу від розподілу державного фінансування на основі вхідних показників діяльності ЗВО до вихідних показників їх діяльності [112].

Модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності можна визначити як модель розподілу бюджетних коштів, за якою обсяг державного фінансування пов'язаний з показниками діяльності ЗВО [135]. Більшість показників діяльності ЗВО, що застосовуються для оцінювання їх освітньої та науково-дослідницької діяльності, є показниками, які базуються на вихідних критеріях діяльності ЗВО та вимірюють прогрес у досягненні кінцевих результатів (кількість складених навчальних кредитів; кількість присуджених наукових ступенів; кількість наукових публікацій; обсяг зовнішнього фінансування; опитування студентів щодо задоволеності навчання тощо). Показники діяльності ЗВО також можуть бути коефіцієнтами, відсотковими або кількісними значеннями, що поєднують вхідні та вихідні критерії (співвідношення викладачів до студентів).

Варто зауважити, що багато дослідників стверджували, що чисельність студентів, як і інші вхідні показники, не є показниками, які впливають на ефективність діяльності ЗВО [87]. Думки щодо визначення ефективності діяльності ЗВО відрізняються в різних системах вищих освіт, а також в різних галузях знань (класичні, технічні, дослідницькі університети). Однак, у міжнародній практиці для визначення обсягу державного фінансування ЗВО за результатами їх діяльності найчастіше використовуються такі показники:

- Кількість ступенів бакалавра та магістра (Австрія, Німеччина, Нідерланди, та ін.);
- Кількість отриманих освітніх кредитів (Австрія, Данія, Фінляндія та ін.);
- Кількість докторських ступенів (Австралія, Данія, Фінляндія, Німеччина);
- Кількість наукових публікацій (Данія, Фінляндія та ін.);
- Кількість отриманих грантів для активізації наукової-дослідницької діяльності (Австралія, Німеччина та ін.);
- Обсяг зовнішнього фінансування (Данія, Фінляндія, Німеччина та ін.) [135].

Ключова мотивація щодо запровадження моделі фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності може розглядатися з двох перспектив, а саме: внутрішньої та зовнішньої. Внутрішня перспектива полягає у тому, що ЗВО будуть використовувати стимули, запроваджені моделлю державного фінансування на основі результатів їх діяльності, як механізм для встановлення власних цілей, які будуть спрямовувати ЗВО до підвищення ефективності їх діяльності. Зовнішня перспектива розглядається як інструмент підвищення інституційної поінформованості щодо цілей державної політики у сфері вищої освіти, що забезпечує підзвітність ЗВО усім стейкхолдерами (держава, громадськість, бізнес сектор, студентство). Прикладом впливу моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО можуть бути показники їх діяльності, які направлені активізацію науково-дослідницької діяльності. Б. Барнетсон і М. Катрайт стверджували, що такі показники можуть ефективно оцінювати науково-дослідницьку діяльність ЗВО та зробити її більш контрольованою, що у кінцевому випадку сприятиме реалізації державної політики у сфері науково-дослідницької діяльності [60].

Модель фінансування на основі результатів діяльності ЗВО також спрямована на забезпечення прозорості та стимулювання ефективності під час розподілу державних коштів на відміну від переговорних та інкрементних моделей фінансування ЗВО [136]. Модель фінансування на основі результатів діяльності ЗВО розглядається як модель для підвищення ефективності діяльності ЗВО [94]. Це було підтверджено у праці Н. Фроліх, де відома зарубіжна дослідниця стверджувала, що фінансування на основі результатів діяльності ЗВО покращує ефективність їх діяльності та сприяє досягненню їх підзвітності перед державою та громадськістю [103].

Незважаючи на позитивні аспекти імплементації фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, оцінювання ефективності у сфері знань є доволі складним процесом [139]. Існує багато дискусій стосовно того, які саме показники діяльності ЗВО варто обирати, враховуючи різні інституційні ландшафти та галузеву диференціацію ЗВО. Також виникає багато дискусій щодо контролю та оцінювання показників діяльності ЗВО. Більшість показників діяльності ЗВО досі не змогли відобразити багатовимірну природу результатів діяльності ЗВО з точки зору якості [135].

Існує багато зарубіжних досліджень, які вказують на те, що фінансування на основі результатів діяльності ЗВО не надає чітких доказів щодо підвищення ефективності їх діяльності [141]. Важливо зазначити, що подібні висновки здебільшого базуються на аналізі моделей фінансування ЗВО, де рівень їх державного фінансування, який залежить від показників результатів їх діяльності, є низьким у порівнянні із рівнем їх загального державного фінансування. Отже, доволі важко дійти чітких висновків щодо позитивного впливу моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО, якщо на фінансування за показниками їх діяльності припадає незначна частка від загального обсягу їх фінансування. У цьому контексті важливо зазначити, що у більшості країн ЄС частка державного фінансування на основі показників діяльності ЗВО варіювалася від 25% до 100% від їх загального обсягу державного фінансування (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Практика використання контрактів на основі результатів діяльності ЗВО
серед країн ЄС**

Країна	Обсяг державного фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності від загального обсягу державного фінансування ЗВО	Основні показники діяльності ЗВО (показники прогресу; вихідні показники; показники результату)
Австрія	100%	Чисельність студентів, які складають іспити (16 ECTS); чисельність випускників; обсяг зовнішнього фінансування.
Німеччина (земля Північний Рейн-Вестфалія)	25%-55%	Чисельність випускників; обсяг зовнішнього фінансування.
Данія	60%	Кількість складених іспитів; обсяг зовнішнього фінансування; бібліометричні дослідницькі показники; чисельність випущених докторів філософії.
Фінляндія	75%-100%	Кількість дипломів бакалаврів, магістрів та докторів філософії; чисельність студентів, які отримали 55 ECTS за один навчальний рік; кількість наукових публікацій; кількість конкурсних досліджень.
Німеччина (земля Тюрінгія)	55%	Чисельність випускників; обсяг зовнішнього фінансування; чисельність випускників докторів філософії.

Джерело: побудовано автором на основі [87].

У запровадженій у 2019 році формульній моделі фінансування ЗВО в Україні, середній рівень державного фінансування ЗВО на основі показників їх діяльності становив 25% від загального обсягу їх державного фінансування. На нашу думку, враховуючи міжнародний досвід Австрії, Данії, Фінляндії, Німеччини, є об'єктивна необхідність щодо збільшення рівня державного фінансування ЗВО в Україні саме на основі показників їх діяльності. Пропонується збільшити частку фінансування вітчизняних ЗВО за показниками їх діяльності з 25% до 50% від загальних обсягів державного фінансування, що буде стимулювати українські ЗВО до підвищення якості надання освітніх послуг. Збільшення частки цього компоненту державного фінансування вітчизняних ЗВО дасть змогу побачити більш чіткіші ефекти та наслідки і відповідно проаналізувати їх.

Як вже зазначалося, найбільший вплив на державне фінансування вітчизняних ЗВО на основі показників їх діяльності мають такі показники, як: показник розрахункового контингенту; показник масштабу; показник наукової діяльності. Окрім останнього показника, усі інші базуються на вхідних критеріях та у певній мірі

дублюють одне одного. Чинна формульна модель фінансування здебільшого фокусується на вхідних кількісних показниках, що спонукає ЗВО пріоритезувати чисельність студентів, а не якість надання освітніх послуг. Інші показники діяльності вітчизняних ЗВО (показник міжнародного визнання; показник працевлаштування випускників) наразі мають незначний вплив.

Що стосується показника працевлаштування випускників, то він почав впливати на обсяг фінансування вітчизняних ЗВО на основі показників їх діяльності тільки у 2022 році, коли почався моніторинг зайнятості випускників. На нашу думку, це позитивний крок, оскільки цей показник базується на оцінюванні впливу діяльності ЗВО на соціально-економічний розвиток держави. Однак, на думку багатьох дослідників, такий показник використовується у доволі рідких випадках для визначення обсягу державного фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності [135]. Найімовірніше це пояснюється тим, що існують сумніви щодо того, чи можуть ЗВО та органи державної влади достатньою мірою контролювати та оцінювати такі показники. Це у свою чергу вказує на одну із проблем моделі фінансування на основі результатів діяльності ЗВО – показники діяльності ЗВО мають бути справедливою репрезентацією діяльності ЗВО, що важко втілити на практиці.

Рис. 3.4. Динаміка використання показників діяльності ЗВО в європейських моделях фінансування ЗВО

Джерело: Побудовано автором на основі [98]

Існує широкий спектр показників діяльності ЗВО, які використовуються у міжнародній практиці. У цьому контексті необхідно проаналізувати, які показники діяльності ЗВО, що ґрунтуються на вихідних критеріях та/або на критеріях впливу, використовуються найчастіше. На рис. 3.4 продемонстровано, що показник обсягу зовнішнього фінансування ЗВО, який охоплює дослідницькі контракти з бізнесом, обсяги фінансування з фондів ЄС та міжнародних партнерств, використовується найчастіше для визначення обсягу державного фінансування європейських ЗВО на основі результатів їх діяльності. Відтак до чинної моделі фінансування ЗВО в Україні запропоновано додати показник зовнішнього фінансування ЗВО, що охоплює дослідницькі контракти з бізнесом, обсяги фінансування з фондів ЄС та міжнародних партнерств, що дасть змогу активізувати співпрацю українських ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами та іноземними університетами.

Як вже зазначалось, показник обсягу зовнішнього фінансування ЗВО може охоплювати обсяги фінансування від міжнародних партнерств вітчизняних ЗВО із іноземними університетами. Прикладом цього може бути партнерство Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна) та Норд Університету (Норвегія) у рамках двох програм, а саме: Norwegian-Ukrainian cooperation in Public Sector Economy Education: Accounting, Budgeting and Finance (NUPSEE) та Norwegian-Ukrainian cooperation in a field of Public sector accounting, budgeting and finance Research Education (NUPRE) [148]. Подібне українсько-норвезьке партнерство може бути корисним досвідом для розвитку української системи вищої освіти шляхом гармонізації навчальних процесів відповідно до міжнародних вимог та стандартів, вдосконалення освітніх програм за підтримки іноземних викладачів, а також проведення міжнародних заходів (конференцій, семінарів, воркшопів).

Однак, варто не забувати, що кожний показник діяльності ЗВО має свої переваги та недоліки. Наприклад, показник діяльності ЗВО, який базується на кількості виданих дипломів, може спонукати ЗВО знижувати освітні стандарти, щоб випустити якомога більше студентів [135]. Для того, щоб не допустити цього, уряди країн зазвичай використовують системи ліцензування та акредитації, які гарантують, що якість надання освітніх послуг відповідає національним та міжнародним

стандартам. Коли держава стимулює активізацію певної частини діяльності ЗВО через застосування відповідних показників їх діяльності для визначення обсягу державного фінансування, інша частина діяльності ЗВО може навпаки гальмуватись.

Модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності може також спричиняти непередбачувані наслідки. Одним із таких наслідків є неповнота кількісного оцінювання якості діяльності ЗВО [138]. Така модель фінансування ЗВО може стимулювати збільшення кількісних показників їх діяльності за рахунок якісних показників. Наприклад, при застосування показника кількості наукових публікацій науково-педагогічний персонал ЗВО може першочергово фокусуватись на кількості написаних статей, а не на їх якості, що зовсім не відповідає меті науково-дослідницької діяльності. Інший непередбачуваний наслідок – це ефект «вільної прогулянки» [138]. Цей наслідок можна пояснити ситуацією, коли частина науково-педагогічного персоналу ЗВО зосереджується виключно на науково-дослідницькій діяльності, нехтуючи викладацькою діяльністю. Використовуючи подібний показник діяльності ЗВО одні науково-педагогічні працівники можуть мати кращі показники своєї діяльності, ніж інші. Відтак відбувається винагорода одних науково-педагогічних працівників за рахунок інших. Останній непередбачуваний наслідок – це неможливість урахування галузевої диференціації університетів (класичні, технічні, дослідницькі тощо) [138].

Другий напрям трансформації вітчизняної моделі фінансування ЗВО запропоновано реалізовувати через імплементацію контрактів на основі результатів діяльності ЗВО з використанням показників їх участі і прогресу, вихідних показників та показників їх результату і впливу. Це дасть змогу усунути головний недолік чинної формульної моделі фінансування ЗВО – орієнтацію ЗВО на вхідні показники їх діяльності та динаміку чисельності студентів. Сильні сторони моделі фінансування ЗВО на основі контрактів полягають у забезпеченні середньострокового планування ЗВО за рахунок підписання контрактів на термін від 3 до 5 років, що уможлиблює підвищення ефективності їх управління, врахуванні галузевої специфіки університетів через вибір показників їх діяльності для визначення обсягів їх бюджетного фінансування задля посилення фінансової автономії ЗВО [135].

Таблиця 3.2

**Практика використання контрактів на основі результатів діяльності ЗВО
серед країн ЄС**

Країна	Контракти	Зв'язок контракту із обсягами фінансування	Період	Частка бюджету, яка надається в залежності від показників діяльності ЗВО
Австрія	Leistungsvereinbarungen (2007)	Опосередкований, пов'язаний із узгодженням цільових показниками діяльності ЗВО	3	Майже 100%
Німеччина (земля Північний Рейн-Вестфалія)	Ziel- und Leistungsvereinbarungen (2002)	Без прив'язки до бюджету, але як інструмент переговорів та підзвітності	2	Від 25 до 55%
Данія	Udviklingskontrakter/ Контракти розвитку (2000)	Опосередкований зв'язок в залежності від результатів переговорів з міністерством	3	60%
Фінляндія	Контракти на основі результатів ЗВО (1994)	Базове фінансування складає до 25% від загального обсягу державного фінансування (стратегічний компонент); решта (75%) залежить від показників діяльності ЗВО	4	Від 75 до 100%
Нідерланди	Контракти на основі результатів ЗВО (2012)	До 7% загального бюджету надається на основі контракту для забезпечення інституційної диференціації	4	Від 27 до 32%

Джерело: Побудовано автором на основі [87]

У табл. 3.2. продемонстрована практика використання контрактів на основі результатів діяльності ЗВО серед країн ЄС. Контрактна модель фінансування ЗВО на основі результатів їх діяльності також використовується у Франції, Італії та Швейцарії. Відтак ідентифікований глобальний тренд щодо імплементації моделей фінансування ЗВО на основі контрактів у країнах демократичного світу. Цей тренд здебільшого формується по причині недосконалості моделей фінансування ЗВО, орієнтованих на вхідні критерії оцінки їх діяльності, та необхідності підвищення ефективності діяльності ЗВО [135].

Контрактна модель фінансування ЗВО має на меті не лише підвищення ефективності діяльності ЗВО, а й заохочення ЗВО до стратегічного позиціонування за рахунок забезпечення середньострокового планування їх діяльності (приклад Австрії), покращення стратегічного діалогу між урядом та ЗВО (приклад Німеччини), а також інформування політиків та громадськості щодо результатів діяльності ЗВО, що сприяє досягненню прозорості використання ними бюджетних коштів (приклади Австрії та Німеччини). Переваги диверсифікованої системи вищої освіти загальновизнані, і вважається, що контракти на основі результатів діяльності ЗВО

допомогли досягти цієї мети в таких країнах, як: Австрія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Франція [77]. Отже, контрактна модель фінансування ЗВО може усунути недоліки формульної моделі, а саме: врахувати галузеву специфіку університетів та забезпечити середньостроковий горизонт планування діяльності ЗВО.

Важливо зазначити, що у зарубіжній науковій літературі немає чітких даних, які свідчать про прямий зв'язок між імплементацією контрактної моделі фінансування ЗВО та покращенням якісних показників їх діяльності [87]. Однак, із імплементацією контрактної моделі фінансування ЗВО у Данії середній рівень зовнішнього фінансування ЗВО та середній рівень кількості їх наукових публікацій зросли. У Фінляндії спостерігалось досягнення прозорості використання бюджетних коштів ЗВО у результаті оприлюднення інформації про їх витрати та показники їх діяльності. У землі Північній Рейн-Вестфалії імплементація контрактної моделі фінансування ЗВО позитивно вплинула на об'єктивізацію їх внутрішніх процесів прийняття рішень [135].

Підсумовуючи міжнародну практику імплементації контрактних моделей фінансування ЗВО необхідно виділити такі переваги:

1. Покращення ефективності діяльності ЗВО через підвищення якості їх освітніх послуг та активізацію їх науково-дослідницької діяльності;
2. Посилення стратегічного діалогу між ЗВО та міністерствами, відповідальними за державну політику у сфері вищої освіти;
3. Забезпечення стратегічного позиціонування ЗВО за рахунок середньострокового планування своєї діяльності;
4. Досягнення прозорості використання державних коштів ЗВО [130].

Враховуючи кращі практики державного фінансування ЗВО у країнах демократичного світу, на нашу думку, імплементація моделі фінансування на основі контрактів є ключовим напрямом трансформації чинної моделі фінансування ЗВО в Україні. Контрактна модель фінансування вітчизняних ЗВО має відповідати державній стратегії розвитку вищої освіти в Україні. Контракти повинні укладатися окремо з кожним українським ЗВО, що уможливить врахування галузевої диференціації університетів (класичні, технічні, дослідницькі тощо) та відповідність їх планів розвитку з державною політикою у сфері вищої освіти. Контракти також

запропоновано укласти не на короткострокові терміни (1 рік), а на середньострокові (2-4 роки), що забезпечить середньостроковий горизонт планування фінансових надходжень до ЗВО та їх стратегічне позиціонування. Для забезпечення ефективної імплементації цієї моделі фінансування ЗВО необхідно залучити усіх стейкхолдерів (ЗВО, МОН України, НАЗЯВО, представники громадських організацій роботодавців та ін.) до процесів розробки та укладання контрактів [163, 164]. На початковій стадії імплементації контракти на основі результатів діяльності ЗВО можуть займати від 10% до 20% від загального обсягу державного фінансування ЗВО. Такий м'який підхід до трансформації моделі фінансування ЗВО застосовувала Австрія. На нашу думку, використання м'якого підходу до трансформації моделі фінансування вітчизняних ЗВО є доцільним, однак контрактна модель має поступово замінити чинну формульну модель фінансування вітчизняних ЗВО.

Також запропоновано виділяти державне фінансування для ЗВО у формі блок-грантів, що уможливить досягнення фінансової автономії вітчизняних ЗВО через самостійний розподіл наданих бюджетних коштів. Наразі фінансова автономія вітчизняних ЗВО є обмеженою, враховуючи використання кошторисної форми фінансування ЗВО в Україні. На нашу думку, розширення фінансової автономії вітчизняних ЗВО є невід'ємним елементом трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні, оскільки надання бюджетних коштів у формі блок-грантів може посприяти їх ефективнішому використанню.

Іншим важливим елементом трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні, враховуючи кращі міжнародні практики, є необхідність виділення у фінансуванні ЗВО трьох основних складових їх діяльності, а саме: освітня діяльність; наукова діяльність; стратегічний розвиток. Контрактна модель фінансування вітчизняних ЗВО буде розмежовувати основні види їх діяльності, що дозволить застосувати комплекс показників діяльності ЗВО для підвищення якості їх оцінювання та об'єктивізації управлінських рішень. Щодо питомої ваги фінансування кожного виду діяльності ЗВО від загального обсягу їх фінансування, запропоновано наступний розподіл бюджетних коштів: від 40% до 50% на освітню діяльність; від 30% до 40% на науково-дослідницьку діяльність; 20% на стратегічний розвиток. Питома вага

показників діяльності ЗВО, обраних для оцінювання кожної складової їх діяльності, була визначена спираючись на кращі міжнародні практики фінансування ЗВО (рис. 3.4).

Рис. 3.5. Модель фінансування ЗВО з використанням контрактів на основі результатів діяльності

Джерело: складено автором

Для оцінювання освітньої діяльності ЗВО запропоновано використовувати такі показники, як: чисельність випускників, зважена на галузь знань; чисельність випускників іноземців, зважена на галузь знань; чисельність працевлаштованих випускників. Одним із недоліків використання показників чисельності випускників для оцінювання освітньої діяльності ЗВО є збільшення випуску студентів за рахунок зниження якості освітнього процесу. Враховуючи цей недолік, уряду необхідно забезпечити відповідний контроль за якістю освітнього процесу, а особливо за його доброчесністю. Для контролю доброчесності освітнього процесу та складання іспитів можуть бути залучені треті сторони (громадські організації), які будуть не заангажовані у своїй оцінці та моніторингу освітнього процесу у вітчизняних ЗВО. Також для врахування цього недоліку було запропоновано додати такі показники, як: чисельність працевлаштованих випускників; рейтингова позиція ЗВО у міжнародному рейтингу. Показник чисельності працевлаштованих випускників є показником, який орієнтований на оцінювання впливу освітньої діяльності ЗВО на соціально-економічний розвиток держави. Якщо вітчизняні ЗВО будуть випускати

більше студентів за рахунок зниження якості освітнього процесу, то ймовірність таких випускників знайти роботу буде низька. Отже, у такому випадку вітчизняні ЗВО будуть отримувати менші обсяги державного фінансування, що буде стимулювати їх до покращення якості освітнього процесу.

Інший показник діяльності ЗВО, який може забезпечити якість освітнього процесу, – рейтингова позиція ЗВО у міжнародному рейтингу. Запропоновано використовувати рейтинг QS World University Ranking. Цей рейтинг містить шість показників, які охоплюють чотири категорії діяльності ЗВО, а саме: репутація наукових досліджень; навчально-викладацьке середовище; вплив наукових досліджень; інтернаціоналізація. Друга категорія діяльності ЗВО, яка використовується у цьому рейтингу, безпосередньо пов'язана з оцінюванням освітнього процесу ЗВО. Для оцінювання якості освітнього процесу ЗВО використовується показник опитування роботодавців. За цим показником роботодавці визначають ЗВО, які постачають найкращих випускників на ринок праці. Тобто, щоб потрапити у цей міжнародний рейтинг та зайняти високу високу рейтингову позицію, ЗВО потрібно мати позитивні відгуки від роботодавців. Останні, зазвичай, дають позитивні відгуки, коли вони задоволені вміннями та навичками, які опанували студенти.

Щодо останнього показника діяльності ЗВО, – чисельності працевлаштованих випускників –, то він був детально проаналізований у минулому розділі. Цей показник базується на результатах діяльності ЗВО з акцентом саме на вплив їх діяльності. Враховуючи кращі міжнародні практики, цей показник не часто використовуються для визначення обсягу державного фінансування ЗВО [135]. Це здебільшого пояснюється тим, що такі показники діяльності ЗВО важко контролювати та оцінювати. На нашу думку, показник чисельності працевлаштованих випускників може цілеспрямовувати вітчизняні ЗВО на покращення якості надання освітніх послуг, що забезпечить краще працевлаштування їх випускників та у кінцевому результаті стимулюватиме соціально-економічний розвиток держави.

Далі перейдемо до показників діяльності, які запропоновано використовувати для оцінювання науково-дослідницької діяльності вітчизняних ЗВО. Першим таким показником є чисельність випускників аспірантів. Одним із недоліків цього показника є збільшення випуску аспірантів за рахунок зниження якості освітнього процесу. Однак, цей недолік, як вже зазначалось, можна нівелювати за допомогою належного контролю за якістю освітнього процесу з боку держави та залучення третіх сторін (громадські організації). Другий показник, який запропоновано використовувати для оцінювання науково-дослідницької діяльності, – кількість наукових публікацій у міжнародних наукометричних базах (Scopus та Web of Science). Одним із непередбачуваних наслідків, який може виникнути при використанні цього показника діяльності для визначення обсягу державного фінансування вітчизняних ЗВО, є неповнота кількісного оцінювання якості діяльності ЗВО [138]. Цей показник може провокувати збільшення кількості наукових публікацій за рахунок зниження їх якості. Для подолання цієї проблеми обґрунтована необхідність ввести контроль за якістю наукових публікацій – врахувати тільки ті наукові статті, які були опубліковані в журналах з високим рейтингом. Також для подолання цього недоліку до запропонованої моделі фінансування вітчизняних ЗВО був доданий такий показник, як рейтингова позиція ЗВО в міжнародному рейтингу. Запропоновано використовувати рейтинг QS World University Ranking. Однією із категорій оцінювання діяльності ЗВО є оцінювання репутації наукових досліджень. Для оцінювання репутації наукових досліджень у рейтингу рейтинг QS World University Ranking використовується такий показник, як глобальне опитування академічної репутації. Таке опитування збирає обґрунтовані думки дослідників зі всього світу щодо наукових успіхів ЗВО.

Останній показник, який використовується для оцінювання науково-дослідницької діяльності ЗВО, є обсяг зовнішнього фінансування ЗВО. Цей показник був проаналізований раніше, тому відсутня необхідність розкривати його сутнісні характеристики. Однак, варто ще раз зауважити, що показник обсягу зовнішнього фінансування ЗВО найчастіше використовується для визначення обсягу державного фінансування європейських ЗВО на основі результатів їх діяльності (рис. 3.4). На

нашу думку, створення прямого зв'язку між обсягами зовнішнього фінансування вітчизняних ЗВО та обсягами фінансування їх науково-дослідницької діяльності може активізувати співпрацю українських ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами та іноземними університетами.

Не варто забувати, що не існує універсальної моделі, яка б відповідала усім національним інституційним ландшафтам та могла б враховувати усі сучасні виклики. Отже, існує об'єктивна необхідність розглянути можливі суперечливі аспекти, які можуть виникнути при укладанні та виконанні контрактів на основі результатів ЗВО, а саме:

1. Напруженість щодо інституційної автономії ЗВО. Багато країн світу збільшували інституційну автономію ЗВО, виходячи із переконання, що це сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності. Якщо показники діяльності ЗВО у контрактах будуть обиратися не на основі консультацій із ЗВО, то це буде обмежувати їх інституційну автономію;

2. Трансакційні витрати, пов'язані з укладанням контрактів. При переході на модель фінансування на основі контрактів, як уряд, так і ЗВО будуть змушені витрачати час і ресурси на процес укладання контракту та його виконання, включаючи звітування про прогрес, що може посилити бюрократичні процеси;

3. Кількість цілей. Процес конкретизації цілей та їх оцінювання може викликати багато дискусії. Зі збільшенням кількості цілей, будуть зростати трансакційні витрати та ускладнюватись процес визначення пріоритетності їх досягнення;

4. Вибір показників діяльності ЗВО. Чіткий та об'єктивний набір показників діяльності ЗВО може стимулювати їх цілеспрямовані дії та гарантувати виконання тих цілей, що вимірюються. Однак, у такому випадку ЗВО будуть спрямовані на виконання тих цілей, які вимірюються, нехтуючи іншими [130].

Аналіз кращих європейських практик фінансування ЗВО демонструє, що контракти на основі результатів діяльності ЗВО можуть мати позитивний вплив на розвиток вітчизняної системи вищої освіти. Однак, існує об'єктивна необхідність урахування тих суперечливих аспектів, які можуть виникати у процесі імплементації

цієї моделі фінансування ЗВО. Відтак для успішної імплементації контрактної моделі фінансування вітчизняних ЗВО запропоновано врахувати такі рекомендації, як:

1. Чітке визначення цілей у контрактах з конкретизацією у цільових показниках;
2. Використання аналітичного інструментарію SMART-концепції (конкретний, вимірюваний, досяжний, релевантний, обмежений в часі) при оцінці ефективності діяльності ЗВО для вимірювання показників їх діяльності;
3. Залучення усіх стейкхолдерів (ЗВО, МОН України, НАЗЯВО, представники громадських організацій роботодавців та ін.) до процесів розробки та укладання контрактів на основі результатів діяльності ЗВО;
4. Збільшення обсягу фінансування за результатами діяльності ЗВО;
5. Підтримання гнучкості ЗВО у процесі формування цілей і цільових показників, щоб не обмежувати їх інституційну автономію [131].

Підсумовуючи даний підрозділ, трансформація чинної формульної моделі фінансування ЗВО в Україні може реалізовуватись через два розроблені напрями. За першим напрямом запропоновано зміщення фокусу чинної моделі фінансування ЗВО в Україні з вхідних показників їх діяльності на вихідні показники, показники їх результату і впливу, що дозволить стимулювати ефективність діяльності вітчизняних ЗВО. Реалізація цієї пропозиції ґрунтується на збільшенні частки фінансування ЗВО в Україні за показниками їх діяльності з 25% до 50% від загальних обсягів державного фінансування, що буде стимулювати українські ЗВО до підвищення якості надання освітніх послуг. Також до чинної моделі фінансування ЗВО в Україні запропоновано додати показник зовнішнього фінансування ЗВО, що охоплює дослідницькі контракти з бізнесом, обсяги фінансування з фондів ЄС та міжнародних партнерств, що дасть змогу активізувати співпрацю українських ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами та іноземними університетами

Другий напрям трансформації запропоновано реалізовувати через імплементацію контрактів на основі результатів діяльності ЗВО з використанням показників їх участі і прогресу, вихідних показників та показників їх результату і впливу. Така модель дасть змогу усунути головний недолік чинної формульної моделі фінансування ЗВО – орієнтацію ЗВО на вхідні показники їх діяльності та динаміку

чисельності студентів. Фінансування за контрактною моделлю запропоновано виділяти у формі блок-грантів, що уможливить досягнення фінансової автономії вітчизняних ЗВО через самостійний розподіл наданих бюджетних коштів. Також аргументовано необхідність виділення у контрактній моделі фінансуванні трьох основних складових діяльності ЗВО, а саме: освітня діяльність; наукова діяльність; стратегічний розвиток. Це дасть змогу застосувати комплекс показників діяльності ЗВО для підвищення якості їх оцінювання та об'єктивізації управлінських рішень. Контракти будуть укладатися окремо з кожним ЗВО на термін від 2 до 4 років, що забезпечить середньостроковий горизонт планування фінансових надходжень до ЗВО та врахування галузевої спеціалізації університетів.

Наприкінці варто зазначити, що незважаючи на глобальний тренд щодо впровадження та імплементації моделей фінансування на основі контрактів, кожна модель фінансування ЗВО має свої переваги та недоліки, передбачувані та непередбачувані ефекти, коротко- та довгострокові наслідки. Постійну трансформацію моделей фінансування ЗВО об'єктивізують різноманіття національних інституційних ландшафтів та динамізм глобального ринку освітніх послуг. Відтак не існує універсальної моделі, яка б відповідала усім національним інституційним ландшафтам та могла б враховувати всі сучасні виклики.

Висновки до розділу 3

На основі обґрунтування необхідності імплементації прогресивних європейських практик фінансування ЗВО в українську практику запропоновано напрями трансформації моделі фінансування ЗВО в Україні, а саме сформульовано такі висновки:

1. При розкритті проявів сучасних викликів та визначенні характеру їх впливу на вітчизняну систему вищої освіти виявлено, що ключовим викликом для української вищої освіти стало повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної України. Прояв цього виклику стосувався не лише зменшення обсягів державного фінансування вітчизняних ЗВО, а насамперед зупинення освітніх і наукових процесів. Відтак безпрецедентним в історії людства стало відновлення

освітніх і наукових процесів в українських ЗВО. Початок і тривалість воєнних дій спричинили міграцію за кордон частини українського студентства, що зумовило зменшення чисельності абітурієнтів і загальної чисельності студентів в Україні, яке матиме довгостроковий вплив на якісні та кількісні показники людських ресурсів національної економіки. Тривала повномасштабна війна послабила конкурентоспроможність українських ЗВО на міжнародних ринках освітніх послуг, а відтік українських та іноземних студентів суттєво зменшив фінансові надходження з недержавних джерел, і це на тлі кумулятивного зростання витрат ЗВО на облаштування укриттів і бомбосховищ, а також потреби відновлення навчальних корпусів після їх руйнувань.

2. На основі аналізу прогресивних європейських практик фінансування ЗВО на прикладі Німеччини та Австрії виявлено, що обрані країни, як і більшість країн демократичного світу, переходять та/або вже імплементували контракти на основі результатів діяльності ЗВО, що стимулюють якість надання освітніх послуг. Цей тренд здебільшого формується через необхідність подолання недосконалості моделей фінансування ЗВО, орієнтованих на вхідні показники їх діяльності, та цілеспрямування ЗВО на покращення ефективності їх діяльності. Зміщення акцентів із вхідних показників діяльності ЗВО на вихідні показники їх діяльності, досягнуті ними результати та згенерований ними вплив уможливорює пріоритезацію ЗВО на всебічному досягненні якості освітнього і наукового процесів.

3. Обґрунтовано об'єктивну необхідність імплементції прогресивних європейських моделей фінансування ЗВО в українську практику на прикладі Німеччини та Австрії. За результатами дослідження практик фінансування ЗВО в Німеччині та Австрії з'ясовано, що імплементція контрактів на основі результатів діяльності ЗВО може забезпечити досягнення прозорості використання державних коштів вітчизняними ЗВО, оскільки процес укладання контрактів є публічним та відкритим для громадськості. Імплементція контрактів також може започаткувати середньострокове фінансове планування українських ЗВО, оскільки з досвіду Німеччини та Австрії такі контракти укладаються між ЗВО та відповідними міністерствами терміном на три роки. Обґрунтовано, що імплементція контрактів на

основі результатів діяльності ЗВО може покращити інституційне позиціонування вітчизняних ЗВО за рахунок когерентного зв'язку між планами розвитку окремих ЗВО та цілями державної політики у сфері вищої освіти. Виходячи з досвіду Німеччині та Австрії визначено, що державне фінансування за контрактною моделлю у формі блок-гранту може забезпечити досягнення вищого рівня фінансової автономії вітчизняних ЗВО, оскільки така форма державного фінансування уможливорює самостійний розподіл ЗВО наданих бюджетних коштів.

4. На основі аналізу кращих європейських практик фінансування ЗВО та з урахуванням сильних і слабких сторін чинної моделі фінансування ЗВО в Україні розроблено напрями трансформації формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО. За першим напрямом доведено необхідність зміщення фокусу у чинній моделі фінансування ЗВО з вхідних показників їх діяльності на вихідні показники, показники їх результату і впливу, що дозволить стимулювати підвищення ефективності діяльності вітчизняних ЗВО. Реалізація цієї пропозиції ґрунтується на збільшенні частки фінансування ЗВО в Україні за показниками їх діяльності з 25% до 50% від загальних обсягів державного фінансування, що буде стимулювати українські ЗВО до підвищення якості надання освітніх послуг. Також до чинної моделі фінансування ЗВО в Україні запропоновано додати показник зовнішнього фінансування ЗВО, що охоплює дослідницькі контракти з бізнесом, обсяги фінансування з фондів ЄС та міжнародних партнерств, що дасть змогу активізувати співпрацю українських ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами та іноземними університетами. За другим напрямом запропоновано імплементацію контрактів на основі результатів діяльності ЗВО з використанням показників їх участі і прогресу, вихідних показників та показників їх результату і впливу. Це дасть змогу усунути головний недолік чинної формульної моделі фінансування ЗВО – орієнтацію ЗВО на вхідні показники їх діяльності та динаміку чисельності студентів. Фінансування за контрактною моделлю запропоновано виділяти у формі блок-грантів, що уможливить досягнення фінансової автономії вітчизняних ЗВО через самостійний розподіл наданих бюджетних коштів. Також аргументовано необхідність виділення у контрактній моделі фінансуванні трьох основних складових діяльності ЗВО, а саме: освітня діяльність; наукова

діяльність; стратегічний розвиток. Це дасть змогу застосувати комплекс показників діяльності ЗВО для підвищення якості їх оцінювання та об'єктивізації управлінських рішень. Контракти будуть укладатися окремо з кожним ЗВО на термін від 2 до 4 років, що забезпечить середньостроковий горизонт планування фінансових надходжень до ЗВО та врахування галузевої спеціалізації університетів.

5. Враховуючи європейський досвід імплементації контрактів на основі результатів ЗВО, визначено такі рекомендації щодо імплементації контрактної моделі фінансування ЗВО, а саме: чітке визначення цілей у контрактах з конкретизацією у цільових показниках; використання аналітичного інструментарію SMART-концепції при оцінці ефективності діяльності ЗВО; залучення усіх стейкхолдерів (ЗВО, МОН України, НАЗЯВО, представники громадських організацій роботодавців та ін.) до процесів розробки та укладання контрактів на основі результатів діяльності ЗВО; збільшення обсягу фінансування за результатами діяльності ЗВО; підтримання гнучкості ЗВО у процесі формування цілей і цільових показників, щоб не обмежувати їх інституційну автономію.

Основні результати розділу опубліковані в наукових працях автора: [23], [148], [162], [163], [164].

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення теоретико-інституційних засад трансформації державного фінансування вищої освіти в Україні, розроблення аналітичного інструментарію оцінювання ефективності та обґрунтування напрямів удосконалення чинної формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО у контексті аналізу кращих практик моделей фінансування ЗВО у країнах демократичного світу сформульовані такі висновки:

1. Інституційне призначення вищої освіти у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави набуває прояву та акумулювання на рівні індивідуальних та суспільних вигод. На індивідуальному рівні вища освіта забезпечує опанування загальних і професійних компетентностей, розширюючи для індивідів можливості працевлаштування та джерела зростання їх доходів. На суспільному рівні вища освіта забезпечує розвиток людського капіталу держави, активізацію інноваційної діяльності, підвищення продуктивності праці та у підсумку – збільшення податкових надходжень до державного бюджету.

2. Сутнісні характеристики процесу фінансування вищої освіти потребують розкриття в інституційному контексті чинної моделі фінансування вітчизняних ЗВО на макро- та мікроекономічних рівнях. З'ясовано, що на макроекономічному рівні відбувається унормування процесів державного фінансування ЗВО через конкурентний розподіл бюджетних асигнувань на вищу освіту на основі законодавчо встановлених процедур та показників діяльності, що спрямовано на забезпечення ефективності і прозорості фінансування вищої освіти. Тоді як на мікроекономічному рівні повинно відбуватися цілеспрямування ЗВО на розширення джерел їх фінансових надходжень та збільшення можливостей їх використання у контексті збалансування інтересів усіх стейкхолдерів, а саме: ЗВО, держави, домогосподарств, бізнесу. На відміну від існуючих теоретичних положень, запропонований підхід дає змогу виявляти сильні і слабкі сторони, переваги і недоліки моделей фінансування ЗВО у контексті запровадження концепту державного фінансування вищої освіти за принципами ефективності, прозорості, збалансованості інтересів усіх стейкхолдерів як кумулятивного відображення індивідуальних та суспільних ефектів, генерованих інститутом вищої освіти.

3. Проаналізовано вітчизняну та міжнародні практики фінансування ЗВО, здійснено класифікацію форм розподілу фінансових ресурсів між ЗВО за ознакою руху бюджетних коштів: прямого або опосередкованого. До прямого розподілу віднесено такі моделі фінансування ЗВО, як: інкрементне фінансування, переговорне фінансування, формульне фінансування (на основі вхідних або вихідних показників), фінансування на основі результатів (на основі показників діяльності, контракти на основі результатів, конкурентні фонди), фінансування досконалості. До непрямого розподілу бюджетних фінансових ресурсів між ЗВО віднесено такі: ваучери на вимогу, студентські кредити, податкові пільги тощо.

4. На основі аналізу світових прогресивних практик державного фінансування ЗВО ідентифіковано глобальний тренд щодо впровадження та імплементації моделей фінансування на основі результатів діяльності ЗВО і моделей фінансування на основі контрактів. Виявлено, що кожна модель фінансування ЗВО має свої переваги та недоліки, передбачувані та непередбачувані ефекти, коротко- та довгострокові наслідки. Постійну трансформацію моделей фінансування ЗВО об'єктивізують різноманіття національних інституційних ландшафтів та динамізм глобального ринку освітніх послуг. Обґрунтовано неможливість побудови універсальної моделі фінансування ЗВО, яка б відповідала усім національним інституційним ландшафтам та могла б враховувати всі сучасні виклики.

5. Визначено організаційно-інституційні засади фінансування вітчизняної вищої освіти загалом та імплементації формульної моделі фінансування українських ЗВО зокрема. Це дозволило ідентифікувати основні етапи та цілі трансформації формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО у контексті євроінтеграційних процесів України. З'ясовано, що процеси бюджетного фінансування вищої освіти за формульною моделлю містять три компоненти: фінансування стабільності; фінансування за показниками діяльності ЗВО; резервне фінансування. Акцентовано, що на період дії воєнного стану через повномасштабне вторгнення РФ на територію незалежної і суверенної України використання формульної моделі державного фінансування ЗВО було призупинено, відновлення використання цієї моделі заплановане на початок 2024 року.

6. На основі здійсненого макроекономічного порівняльного аналізу практики фінансування вітчизняних ЗВО та практик країн демократичного світу в 2011-2021 років виявлено, що чисельність студентів в Україні набула тенденцію до скорочення під впливом складної демографічної ситуації, посилення орієнтування українських абітурієнтів на іноземні університети, зменшення кількості вітчизняних ЗВО через їх укрупнення та/або об'єднання, зумовлене державною політикою у сфері вищої освіти. У країнах ЄС та ОЕСР спостерігалась протилежна тенденція щодо чисельності студентів, що пояснюється зростанням обсягів міжнародної мобільності студентів. З'ясовано, що в Україні показник сукупних витрат на вищу освіту у відсотках до ВВП значно перевищує середній рівень відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Порівняно високі сукупні державні видатки на вищу освіту зумовлюють високий рівень освіченості населення України, що значно перевищує середній рівень відповідних показників освіченості населення країн ЄС та ОЕСР. При цьому досягнутий високий рівень освіченості в Україні не супроводжувався бажаними соціально-економічними ефектами сталого розвитку держави, зокрема це засвідчував низький рівень показників ВВП у розрахунку на одного мешканця, що у 3,5 рази нижчий середнього рівня відповідних показників країн ЄС та ОЕСР. Відзначено подібну тенденцію і щодо такого індикатора соціального добробуту, як індекс людського капіталу.

7. На основі оцінювання ефективності формульного фінансування вищої освіти на прикладі 10 українських університетів доведено, що найбільший вплив на обсяг їх державного фінансування мали такі показники, як: показник розрахункового контингенту; показник масштабу; показник наукової діяльності. Перші два показники базуються на вхідних критеріях із дублюванням один одного, оскільки ґрунтуються на динаміці фактичної чисельності студентів, які навчаються за державним замовленням. Тільки останній показник базується на вихідних критеріях і дає змогу оцінити ефективність ЗВО у сфері науково-дослідницької діяльності. На основі аналізу вітчизняної практики державного фінансування ЗВО за формульною моделлю з'ясовано, що досягнуті позитивні ефекти спостерігалися у площині прозорого розподілу бюджетних коштів. Щодо стимулювання ефективності, то за результатами здійсненого регресійного аналізу встановлено фокусування чинної формульної моделі фінансування на вхідних кількісних показниках, що спонукає ЗВО пріоритезувати чисельність студентів, а не якість надання освітніх послуг.

8. При розкритті проявів сучасних викликів та визначенні характеру їх впливу на вітчизняну систему вищої освіти виявлено, що ключовим викликом для української вищої освіти стало повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної України. Прояв цього виклику стосувався не лише зменшення обсягів державного фінансування вітчизняних ЗВО, а насамперед зупинення освітніх і наукових процесів. Відтак безпрецедентним в історії людства стало відновлення освітніх і наукових процесів в українських ЗВО. Початок воєнних дій спричинив міграцію за кордон частини українського студентства, що зумовило зменшення чисельності абітурієнтів і загальної чисельності студентів в Україні, яке матиме довгостроковий вплив на якісні та кількісні показники людських ресурсів національної економіки. Тривала повномасштабна війна послабила конкурентоспроможність українських ЗВО на міжнародних ринках освітніх послуг, а відтік українських та іноземних студентів суттєво зменшив фінансові надходження з недержавних джерел, і це на тлі кумулятивного зростання витрат ЗВО на облаштування укриттів і бомбосховищ, а також потреби відновлення навчальних корпусів після їх руйнувань.

9. Обґрунтовано об'єктивну необхідність імплементації прогресивних європейських моделей фінансування ЗВО в українську практику на прикладі Німеччини та Австрії. За результатами дослідження прогресивних практик фінансування ЗВО в Німеччині та Австрії з'ясовано, що імплементація контрактів на основі результатів діяльності ЗВО може забезпечити досягнення прозорості використання державних коштів вітчизняними ЗВО, оскільки процес укладання контрактів є публічним та відкритим для громадськості. Імплементація контрактів також може започаткувати середньострокове фінансове планування українських ЗВО, оскільки з досвіду Німеччини та Австрії такі контракти укладаються між ЗВО та відповідними міністерствами терміном на три роки. Обґрунтовано, що імплементація контрактів на основі результатів діяльності ЗВО може покращити інституційне позиціонування вітчизняних ЗВО унаслідок когерентного зв'язку між планами розвитку ЗВО та цілями державної політики у сфері вищої освіти. Виходячи з досвіду Німеччини та Австрії, визначено, що державне фінансування за контрактною

моделлю у формі блок-гранту може забезпечити досягнення вищого рівня фінансової автономії вітчизняних ЗВО, оскільки за такої форми державного фінансування відбувається самостійний розподіл ЗВО наданих бюджетних коштів.

10. На основі аналізу кращих європейських практик фінансування ЗВО та з урахуванням сильних та слабких сторін чинної моделі фінансування ЗВО в Україні розроблено напрями трансформації формульної моделі фінансування вітчизняних ЗВО. За першим напрямом доведено необхідність зміщення фокусу у чинній моделі фінансування ЗВО з вхідних показників їх діяльності на вихідні показники, показники їх результату і впливу, що дозволить стимулювати ефективність діяльності вітчизняних ЗВО. Реалізація цієї пропозиції ґрунтується на збільшенні частки фінансування ЗВО в Україні за показниками їх діяльності з 25% до 50% від загальних обсягів державного фінансування, що буде стимулювати українські ЗВО до підвищення якості надання освітніх послуг. Також до чинної моделі фінансування ЗВО в Україні запропоновано додати показник зовнішнього фінансування ЗВО, що охоплює дослідницькі контракти з бізнесом, обсяги фінансування з фондів ЄС та міжнародних партнерств, що дасть змогу активізувати співпрацю українських ЗВО з бізнес-сектором, європейськими фондами та іноземними університетами. За другим напрямом запропоновано імплементацію контрактів на основі результатів діяльності ЗВО з використанням показників їх участі і прогресу, вихідних показників та показників їх результату і впливу. Це дасть змогу усунути головний недолік чинної формульної моделі фінансування ЗВО – орієнтацію ЗВО на вхідні показники їх діяльності та динаміку чисельності студентів. Фінансування за контрактною моделлю запропоновано виділяти у формі блок-грантів, що уможливить досягнення фінансової автономії вітчизняних ЗВО через самостійний розподіл наданих бюджетних коштів. Також аргументовано необхідність виділення у фінансуванні трьох основних складових діяльності ЗВО, а саме: освітня діяльність; наукова діяльність; стратегічний розвиток. Це дасть змогу застосувати комплекс показників діяльності ЗВО для підвищення якості їх оцінювання та об'єктивізації управлінських рішень. Контракти будуть укладатися окремо з кожним ЗВО на трирічний термін, що забезпечить середньостроковий горизонт планування фінансових надходжень до ЗВО та врахування галузевої спеціалізації університетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев М. Ю. Характеристика процесу фінансування вищої освіти в Україні. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2013. № 4, С. 126–131.
2. Білінець М. Ю., Буряченко А. Є., Паснтько Т. В. Фінансування вищої освіти в Україні у ХХІ столітті: виклики та перспективи їх подолання. Фінанси України. 2021. № 2. С. 98–112.
3. Білявська О. Б., Лютий І. О. Особливості бюджетування в класичному університеті як умова фінансової автономії. Вісник Економіки. 2021. № 2. С. 39–53.
4. Боголіб Т. М. Роль держави у створенні університетів світового рівня. Економічний вісник університету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2016. №28 (1). С. 15–26.
5. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні : дис. ... док. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2007. 497 с.
6. Боголіб Т. М. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої освіти. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 8. С. 57–61.
7. Буцька О. Ю. Фінансове забезпечення діяльності вищого навчального закладу: автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Донецьк, 2010. 19 с.
8. Бучковська Я. Г., Баранецька О. В. Фінансування освіти в Україні: стан і перспективи. Університетські наукові записки. 2017. № 4. С. 259–271.
9. Бюджетний кодекс України від 08 лип. 2010 р. No 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 02.02.2022).
10. Варналій З. С. Детермінанти фінансування закладів вищої освіти України в умовах сучасних викликів. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2022. No 3–4 (292–293). С. 38–45.
11. Варналій З. С. Стратегічні орієнтири удосконалення фінансування державних вищих навчальних закладів України. Стратегічна панорама. 2017. No 2. С. 81–88.
12. Варналій З. С., Красільник О. В. Оптимізація фінансування державних вищих навчальних закладів України. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. 2017. No 5 (194). С. 6–13.

13. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2020–2021 рр.: стат. інформація. Київ: Держстат України, 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2023).

14. Вітренко Л. О. Механізм фінансування закладів вищої освіти державної форми власності в Україні : автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Чернігів, 2019. 21 с.

15. Гаман П. І., Гаман Н. О. Державне фінансове забезпечення закладів вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи. Вчені записки Університету «КРОК». 2018. № 4(52). 65–70.

16. Державний бюджет України 2022 року: виконання в умовах повномасштабної війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavnyy-byudzheth-ukrayiny-2022-roku-vykonannya-v-umovakh> (дата звернення: 14.05.2023).

17. Добуляк Л. П., Костенко С. Б. Використання трендових моделей для дослідження тенденцій розвитку малого підприємництва в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. № 24(1). С. 147–152.

18. Доповідь президента НАПН України Василя Кременя на загальних зборах 25 березня 2016 року. Національна Академія Педагогічних Наук України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/912/> (дата звернення: 19.08.2022).

19. Доповідь президента НАПН України Василя Кременя на ювілейній сесії загальних зборів НАН України за участю Національних галузевих академій наук України до 30-ї річниці Незалежності України. Національна Академія Педагогічних Наук України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2388/> (дата звернення: 20.09.2022).

20. Звіт з моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/02/03/01/Zvit.z.monitorynhu.pratsevlashtuvannya-2022-02-03.pdf> (дата звернення: 03.02.2023).

21. Кириленко О. П., Малиняк Б. С. Видатки Державного бюджету України на вищу освіту в світлі запровадження середньострокового планування. Вісник Економіки. 2022. № 3. С. 152-168.

22. Кириленко О. П., Русін В. М. Програмно-цільовий метод бюджетування як інструмент підвищення ефективності управління місцевими фінансами. Казна України. 2018. № 3(60). С. 25–27.

23. Лютий І. О., Білявська О. Б., Поляновський Г. А. Фінансова автономія університетів: історичний огляд та міжнародний досвід. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2020. № 18 (46). С. 68–78.

24. Місце йде за абітурієнтом: ТОП-20 ВНЗ, що збільшили держзамовлення. Міністерство освіти і науки України. URL: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/08/01/%E2%80%9Cmiscze-jde-za-abiturientom%E2%80%9D-top-20-vnz,-shho-zbilshili-derzhzamovlennya/> (дата звернення: 20.07.2023).

25. Огаренко В. М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг. Київ: НАДУ, 2005. С. 326.

26. Олієвська М. Г., Бондаренко Д. В. Сталий розвиток людського капіталу: міжнародні ініціативи та національні тренди. Наукові праці НДФІ. 2020. № 1. С. 76–87.

27. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність: Інформаційно-аналітичний збірник / Міністерство освіти і науки України. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2021/19.08/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini/Inform.zbirnykOsv.v.nezalezhniy.Ukrayini.17.08-1.pdf> (дата звернення: 05.05.2022).

28. Паспорти бюджетних програм на 2023 рік. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/byudzhnet-ta-zakupivli/byudzhnet/2023-rik/pasporti-byudzhetnih-program-na-2023-rik> (дата звернення: 03.07.2023).

29. Петраков Я. В. Моделі фінансування вищої освіти в Європі та світі. Фінанси України. 2017. № 12. С. 95–121.

30. Попович Л. О., Коваленко Ю. М. Фінансування закладів вищої освіти: проблеми та напрями вдосконалення в Україні. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2018. № 1(13). С. 150–159.

31. Про вищу освіту: Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 20.12.2022).

32. Про вищу освіту: Закон України від 17 січ. 2002 р. №2984-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення: 20.12.2022).

33. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): постанова Кабінету Міністрів України від 3 лист. 1993 № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93> (дата звернення: 19.11.2022).

34. Про деякі питання запровадження індикативної собівартості: постанова Кабінету Міністрів України від 3 бер. 2020 р. № 191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020> (дата звернення: 13.04.2023).

35. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності: постанова Кабінету Міністрів України від 27 серп. 2010 р. № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010> (дата звернення: 03.03.2023).

36. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лют. 2002 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002> (дата звернення: 19.11.2022).

37. Про зупинення в 2022 році дії деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 11 бер. 2022 р. № 251. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-2022> (дата звернення: 15.05.2023).

38. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 лист. 2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 21.12.2022).

39. Про освіту: Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 19.12.2022).

40. Про освіту: Закон України від 23 трав. 1991 р. № 1060-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/print> (дата звернення: 19.12.2022).

41. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності: постанова Кабінету

Міністрів України від 24 груд. 2019 р. No 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF> (дата звернення: 02.01.2023).

42. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022- 2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лют. 2022 р. No 286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> (дата звернення: 03.05.2023).

43. Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія / І.С. Каленюк, О.В. Куклін. К. : Знання, 2012. С. 343.

44. Розподіл коштів з державного бюджету між закладами вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rozpodil-koshtiv-z-derzhavnogo-byudzhetu-mizh-zakladami-vishoyi-osviti-u-2020> (дата звернення: 03.08.2022).

45. Сас С. П. Фінансовий потенціал закладів вищої освіти України в умовах трансформаційних змін: дис. док. філософії : Львів, 2022. 311 с.

46. Стадний Є. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності. CEDOS. 2016. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualnamodel-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamydiialnosti> (дата звернення: 08.08.2022).

47. Стадний Є. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. Cedos. 2019. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku> (дата звернення: 08.04.2023).

48. Тарасюк М. В., Кладченко М. В. Економічна сутність фінансового забезпечення державних закладів вищої освіти. Економічний простір. 2018. № 132. С. 203–215.

49. Тимошенко О. В. Фінансовий механізм функціонування та розвитку системи вищої освіти в Україні : автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2010. 20 с.

50. Тимченко О. М. Теоретичні засади та прагматика програмно-цільового методу фінансування вищої освіти в Україні. Фінанси України. 2018. № 11. С. 7–20.

51. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами,

з іншої сторони від 27 черв. 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 19.06.2022).

52. Фінансування закладів вищої освіти в Україні: монографія / Коваленко Ю. М., Вітренко Л. О. : УДФСУ, 2020. С. 238.

53. Ченцов В. В., Дегтярьова І. О., Григораши О. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та ідеї для реформи. Ефективна економіка. 2019. № 7. С. 1–15.

54. Шашкевич О. Л. Фінансові ресурси вищих навчальних закладів: оптимізація формування та ефективність використання : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2008. 248 с.

55. Юрчишена Л. В. Модель фінансування вищої освіти: поняття та практичні результати впровадження в Україні. Освітня аналітика України. 2021. № 3(14). С. 17–32.

56. Analyse der Leistungsvereinbarungen 2013–2015 und Stellungnahme. Österreichischer Wissenschaftsrat. 2013. Wien: Österreichischer Wissenschaftsrat. P. 42.

57. Archer L. H. Higher education and social class: Issues of exclusion and inclusion. Routledge. 2005. P. 226.

58. Arntz M. G. The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis. Paris: OECD Publishing, 2016. P. 34.

59. Auranen O., Nieminen, M. University research funding and publication performance – An international comparison. Research policy. 2010. № 39 (6). P. 822-834.

60. Barnetson B., Cutright, M. Performance indicators as conceptual technologies. Higher education. 2000. № 40. P. 277–292.

61. Barr N. Financing Higher Education. Reforms in Britain may provide a useful framework for other countries. Finance and Development. 2005. № 42(2). P. 264–271.

62. Barr N. Milton Friedman and the finance of higher education. In R. A. Cord, Milton Friedman: Contributions to Economics and Public Policy. 2016. New York: Oxford University Press. P. 436–463.

63. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Parliamentary Council. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 28.06.2022).

64. Becker G. S. Human capital: Atheoretical and empirical analysis. *Journal of Political Economy*. 1964. № 70(5). P. 9–42.
65. Behn R. D. Cutback budgeting. *Journal of Policy Analysis and Management*. 1985. № 4(2). P. 155–177.
66. Biggest companies in the world by market value 2022. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/263264/top-companies-in-the-world-by-market-capitalization/#:~:text=With%20a%20market%20capitalization%20of,parent%20company%20Alphabet%2C%20and%20Amazon> (дата звернення: 05.05.2023).
67. Blankenberger B., Phillips, A. Performance funding in Illinois higher education: The roles of politics, budget environment, and individual actors in the process. *Educational Policy*. 2016. № 30(6). P. 884–915.
68. Bowman M. J. Schultz, Denison, and the contribution of Eds to national income growth. *Journal of Political Economy*. 1964. № 72(5). P. 450–464.
69. Brown M. G. Keeping score: Using the right metrics to drive world-class performance. 2020. New York: Productivity Press. P. 224.
70. Budding T., Grossi G., Tagesson T. Public sector accounting. London: Routledge. 2014. P. 177.
71. Bulman G. B., Hoxby C. M. The returns to the federal tax credits for higher education. *Tax Policy and the Economy*. 2015. № 29(1). P. 13–88.
72. Burke J. C. Funding public colleges and universities for performance: Popularity, problems, and prospects. 2002. New York: Rockefeller Institute Press. P. 334.
73. Campbell T., Wescott J. Profile of undergraduate students: Attendance, distance and remedial education, degree program and field of study, demographics, financial aid, financial literacy, employment, and military status: 2015–16. National Center for Education Statistics. URL: <https://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp> (дата звернення: 20.12.2022).
74. Chapman B., Ryan C. The access implications of income-contingent charges for higher education: lessons from Australia. *Economics of education review*. 2005. № 24 (5). P. 491–512.
75. Cheung B. Higher education financing policy: Mechanisms and effects. *Essays in Education*. 2003. № 5(1). P. 4.

76. Clark B. R. The academic profession: National, disciplinary, and institutional settings. 1987. Los Angeles: University of California Press. P. 409.
77. Codling A., Meek L. V. Twelve propositions on diversity in higher education. Higher Education Management and Policy. 2006. № 18(3). P. 1–24.
78. Conceptual model of performance-based funding of higher education institutions in Ukraine. CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/en/researches/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti/> (дата звернення: 20.02.2022).
79. Corbetta P. Social research: Theory, methods and techniques. 2003. London: Sage Publications. P. 336.
80. Crandall-Hollick M. L. Higher Education Tax Benefits: Brief Overview and Budgetary Effects. Congressional Research Service. 2021. P. 18.
81. Creswell J. W., Creswell J. D. Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. 2017. Los Angeles: Sage Publications. P. 273.
82. Curristine T., Lonti Z., Joumard I. Improving public sector efficiency: Challenges and opportunities. OECD journal on budgeting. 2007. № 7 (1). P. 1–41.
83. Curristine, T. Performance information in the budget process: Results of the OECD 2005 questionnaire. OECD Journal on Budgeting. 2006. № 5(2). P. 87–131.
84. Dakowska D., Harmsen R. Laboratories of reform? The Europeanization and internationalization of higher education in Central and Eastern Europe. European Journal of Higher Education. 2015. № 5 (1). P. 4–17.
85. De Boer H., Enders J., Leisyte L. Public sector reform in Dutch higher education: The organizational transformation of the university. Public administration. 2007. № 85 (1). P. 27–46.
86. De Boer H., Goedegebuure L., Meek V. L. The changing nature of academic middle management: A framework for analysis. In L. G. V. Lynn Meek, The Changing Dynamics of Higher Education Middle Management. 2010. Dordrecht: Springer. P. 229–241.
87. De Boer H., Jongbloed B., Benneworth P., Cremonini L., Kolster R., Kottmann A., Vossensteyn H. Performance-based funding and performance agreements in fourteen higher education systems. 2015. Twente: Center for Higher Education Policy Studies. P. 164.

88. Deem R. Globalisation, New Managerialism, Academic Capitalism and Entrepreneurialism in Universities: is the local dimension still important? *Comparative education*. 2001. № 37 (1). P. 7–20.

89. Degtyarova I., Hryhorash O., Chentsov V. The mechanism of higher education funding in Ukraine: nationwide and local perspective. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. № 15 (3). P. 223–236.

90. der Smitten S. I., Jaeger M. Ziel-und Leistungsvereinbarungen als Instrument der Hochschulfinanzierung. 2012. Hannover: Hochschul-Informationssystem. P. 114.

91. Devaluation Index. Minfin. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/devaluation/> (дата звернення: 20.05.2023)

92. Dobbins M., Knill C. Higher education governance and policy change in Western Europe: International challenges to historical institutions. 2014. Hampshire: Palgrave Macmillan. P. 232.

93. Dougherty K. J., Reddy V. T. The impacts of state performance funding systems on higher education institutions: Research literature review and policy recommendations. CCRC Working Paper No. 37. 2011. New York: Columbia University. P. 68.

94. Edgar F., Geare A. Factors influencing university research performance. *Studies in Higher Education*. 2013. № 38 (5). P. 774–792.

95. Education Statistics. The World Bank. URL: https://databank.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRL?id=c755d342&report_name=EdStats_Indicators_Report&populartype=series# (дата звернення: 28.02.2023).

96. Education Technology Market Size Report 2020-2027. Grand View Research. URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/education-technology-market> (дата звернення: 05.05.2023).

97. Estermann T., Pruvot E. B. European Universities Diversifying Income Streams. In 4th Conference Connecting Civil Societies of Asia and Europe: Changing Challenges, New Ideas. 2010. Brussels: European University Association. P. 1–31.

98. Estermann T., Pruvot E. B., Claeys-Kulik A. L. Designing strategies for efficient funding of higher education in Europe. Define Interim Report. 2013. Brussels: European University Association. P. 20.

99. European Health Interview Survey. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 14.02.23).
100. Excellence Strategy. Federal Ministry of Education and Research. URL: https://www.bmbf.de/bmbf/en/academia/excellence-strategy/excellence-strategy_node.html#:~:text=The%20Excellence%20Strategy%20is%20a,Excellence%20and%20Universities%20of%20Excellence (дата звернення: 16.03.23).
101. Ferlie, E. Musselin C., Andresani G. The steering of higher education systems: A public management perspective. *Higher Education*. 2008. № 56 (3). P. 325–348.
102. Findler F., Schönherr N., Lozano R., Reider D., Martinuzzi A. The impacts of higher education institutions on sustainable development: A review and conceptualization. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2019. № 20 (1). P. 23–38.
103. Frølich N., Schmidt E. K., Rosa M. J. Funding systems for higher education and their impacts on institutional strategies and academia: A comparative perspective. *International Journal of Educational Management*. 2010. № 24 (1). P. 7–21.
104. Funding education in Germany. Eurydice. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/germany/funding-education> (дата звернення: 24.01.23).
105. Garcia-Penalosa C., & Wälde K. Efficiency and equity effects of subsidies to higher education. *Oxford Economic Papers*. 2000. № 52 (4). P. 702–722.
106. GDP growth. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2021&locations=UA-PL-DE-AT-FR&start=2013&view=chart> (дата звернення: 28.02.2023).
107. GDP per capita, PPP. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=UA-PL-DE-AT-FR> (дата звернення: 26.02.2023).
108. Geuna A., Martin B. R. University research evaluation and funding: An international comparison. *Minerva*. 2003. № 41 (4). P. 277–304.
109. Gieysztor A. Management and resources. In H. Ridder-Symoens, *A history of the university in Europe: Volume 1, Universities in the Middle Ages*. 1992. Cambridge: Cambridge University Press. P. 108–144.

110. Gray C. W. Poverty Reduction, & Economic Management. Public expenditure management handbook. 1998. World Bank Publications. P. 234.
111. Greenaway D., Haynes M. Funding higher education in the UK: The role of fees and loans. *The Economic Journal*. 2003. № 113 (485). P. 150–166.
112. Hazledine T., Kurniawan C. Efficiency of New Zealand universities and the impact of the Performance Based Research Fund. *New Zealand Economic Papers*. 2005. № 39 (2). P. 153–175.
113. Hicks, D. Performance-based university research funding systems. *Research policy*. 2012. № 41 (2). P. 251–261.
114. Higher education institutions and their finances in 2018. *Statistics Poland*. URL: <https://stat.gov.pl/en/topics/education/education/higher-education-institutions-and-their-finances-in-2018,2,12.html> (дата звернення: 15.03.2023).
115. Higher Education Pact 2020. Federal Ministry of Education and Research. URL: https://www.bmbf.de/bmbf/de/bildung/studium/hochschulpakt-2020/hochschulpakt-2020_node.html (дата звернення: 16.03.23).
116. Hillman N. W., Tandberg D. A., Fryar A. H. Evaluating the impacts of “new” performance funding in higher education. *Educational Evaluation and Policy Analysis*. 2015. № 37 (4). P. 501–519.
117. Hjalmarsson R. Criminal justice involvement and high school completion. *Journal of Urban Economics*. 2008. № 63. P. 613–630.
118. Hochschulgesetz. Ministerium für Kultur und Wissenschaft des Landes Nordrhein-Westfalen. URL: https://www.mkw.nrw/system/files/media/document/file/Hochschulgesetz_unbearbeitet_online.pdf (дата звернення: 02.02.2023)
119. Hochschulpakt 2020. Federal Ministry of Education and Research. URL: https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/5d7595f0eaf107a1f74c33dec62622d6.pdf/PhaseIII_Verwaltungsvereinbarung_Hochschulpakt.pdf (дата звернення: 16.03.23).
120. Holm-Nielsen L. B. Challenges for higher education systems. *International Conference on Higher Education*. 2001. Jakarta: Citeseer. P. 1–26.

121. Huffman D., Quigley J. M. The role of the university in attracting high tech entrepreneurship: A Silicon Valley tale. *The annals of regional science*. 2002. № 36 (3), P. 403–419.
122. Human Capital Complementary Indicators. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital#Index> (дата звернення: 25.02.2023).
123. Hutschenreiter G. *OECD reviews of innovation policy: Austria*. 2018. Paris: OECD Publishing. P. 19.
124. Inflation Index. Minfin. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2021/> (дата звернення: 20.05.2023).
125. International Association of Universities. *World Higher Education Database*. URL: https://www.whed.net/results_institutions.php (дата звернення: 20.06.2023).
126. Jackson P. R., Thorpe R., Easterby-Smith M. *Management and business research*. 2015. London: Sage Publications. P. 400.
127. Jongbloed B. *Funding higher education: options, trade-offs and dilemmas*. *New Trends in Higher Education*. 2004. Twente: University of Twente. P. 1–11.
128. Jongbloed B. *Performance-based Funding in Higher Education: an international survey*. 2001. Clayton: CEET, Monash University. P. 20.
129. Jongbloed B. *Strengthening Consumer Choice in Higher Education*. In P. N. Teixeira, *Cost-sharing and accessibility in higher education: A fairer deal?* 2008. Dordrecht: Springer. P. 19–50.
130. Jongbloed B., De Boer H. B. *Performance Agreements in Denmark, Ontario and the Netherlands*. In B. P. Broucker, *Transformation Fast and Slow: Digitalisation, Quality and Trust in Higher Education*. 2022. Brill. P. 154–173.
131. Jongbloed B., de Gayardon A. *Does Performance-Based Funding Work?* *International Higher Education*. 2023. № 113. P. 30–31.
132. Jongbloed B., Enders J., Salerno C. *Higher education and its communities: Interconnections, interdependencies and a research agenda*. *Higher Education*. 2008. № 56. P. 303–324.

133. Jongbloed B., Kaiser F., van Vught F., Westerheijden D. F. Performance agreements in higher education: A new approach to higher education funding. In A. D. Curaj, European higher education area: The impact of past and future policies. 2018. Cham: Springer. P. 671–687.
134. Jongbloed B., Koelman J. Vouchers for higher education? A survey of the literature commissioned by the Hong Kong University Grants Committee. 2000. Enschede: Center for Higher Education Policy Studies. P. 39.
135. Jongbloed B., Vossensteyn H. University funding and student funding: International comparisons. *Oxford Review of Economic Policy*. 2016. № 32 (4). P. 576–595.
136. Joyce P. G. Linking Performance and Budgeting: Opportunities in the Federal Budget Process. 2003. Washington: IBM for the Business of Government. P. 514.
137. Kallio K. M., Kallio T. J. Management-by-results and performance measurement in universities—implications for work motivation. *Studies in Higher Education*. 2014. № 39 (4). P. 574–589.
138. Kallio K. M., Kallio T. J., Grossi G. Performance measurement in universities: Ambiguities in the use of quality versus quantity in performance indicators. *Public Money & Management*. 2017. № 37 (4). P. 293–300.
139. Kärreman D., Sveningsson S., Alvesson M. The return of the machine bureaucracy? Management control in the work settings of professionals. *International Studies of Management & Organization*. 2002. № 32 (2). P. 70–92.
140. Kezar A. To use or not to use theory: Is that the question? In J. C. Smart, *Higher Education: Handbook of Theory and Research* 2006. Dordrecht: Springer Dordrecht. P. 283–344.
141. Kivistö J., Kohtamäki V. Does Performance-Based Funding Work? Reviewing the Impacts of Performance-Based Funding on Higher Education Institutions. In R. M. Pritchard, *Positioning higher education institutions*. 2016. Brill. P. 215–226.
142. Koelman J., Venniker R. Public funding of academic research: the Research Assessment Exercise of the UK. *Higher education reform: Getting the incentives right*. 2001. P. 101–117.

143. Kohtamäki V. How do higher education institutions enhance their financial autonomy? Examples from Finnish polytechnics. *Higher Education Quarterly*. 2011. № 65 (2). P. 164–185.
144. Krucken G., Castor C., Kosmutzky A., Torcka M. *Towards a Multiversity? Universities Between Global Trends and National Traditions*. 2006. Bielefeld, Germany: Verlag. P. 264.
145. Lebeau Y., Cochrane A. Rethinking the ‘third mission’: UK universities and regional engagement in challenging times. *European Journal of Higher Education*. 2015. № 5 (3). P. 250–263.
146. Lepori B., Van den Besselaar P., Dinges M., Van der Meulen B., Poti B., Reale E., Theves J. Indicators for comparative analysis of public project funding: concepts, implementation and evaluation. *Research evaluation*. 2007. № 16 (4). P. 243–255.
147. Lochner L. Education, work and crime: A human capital approach. *International Economic Review*. 2004. № 45 (3). P. 811–843.
148. Lyutyi I., Polianovskyi, H. Features and results of financing higher education institutions in terms of integration processes (the case of Ukraine and Norway). *RFI Scientific Papers*. 2020. № 4 (93). P. 34–48.
149. Mačerinskienė I., Vaikšnoraitė B. The role of higher education to economic development. *Vadyba*. 2006. № 2. P. 82–90.
150. Müller U., Ziegele F. *Zielvereinbarungen zwischen Hochschulen und Staat in Nordrhein Westfalen: Erfahrungen und Zukunftsperspektiven*. 2003. CHE. P. 90.
151. New entrants by education level. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/educ_uoe_ent01/default/table?lang=en (дата звернення: 16.02.23).
152. New York City schools ban AI chatbot that writes essays and answers prompts. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2023/jan/06/new-york-city-schoolsbanaichatbotchatgpt#:~:text=New%20York%20City%20schools%20have,in%20New%20York's%20public%20schools> (дата звернення: 16.12.2022).
153. OECD. *Education at a Glance 2017: OECD Indicators*. 2017. Paris: OECD Publishing. P. 456.

154. OECD. Education at a Glance 2019: OECD Indicators. 2019. Paris: OECD Publishing. P. 497.
155. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. 2020. Paris: OECD Publishing. P. 476.
156. OECD. Education at a Glance 2021: OECD Indicators. 2021. Paris: OECD Publishing. P. 474.
157. OECD. Education at a Glance 2022: OECD Indicators. 2022. Paris: OECD Publishing. P. 462.
158. Ortagus J. C., Kelchen R., Rosinger K., Voorhees N. Performance-based funding in American higher education: A systematic synthesis of the intended and unintended consequences. *Educational Evaluation and Policy Analysis*. 2020. № 42 (4). P. 520–550.
159. Parker L. D. From privatised to hybrid corporatised higher education: A global financial management discourse. *Financial Accountability & Management*. 2012. № 28 (3). P. 247–268.
160. Pencavel J. Higher education, economic growth, and earnings. *Higher education and economic growth*. 1993. № 6. P. 51–85.
161. Petlenko Yu., Pohribna N., Biliavska O. The new approach to budgeting in modern universities. *The scientific heritage*. 2021. № 66. P. 3–6.
162. Polianovkyi H. Reshaping higher education funding in Ukraine: from the Soviet-era funding model to the performance-based funding. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2022. № 1 (218). P. 32–38.
163. Polianovskyi H. Financial support of higher education institutions. A comparative study of universities in Ukraine and Norway. 2019. Nordopen. P. 94.
164. Polianovskyi H., Liutyi I. Models of financing higher education institutions: case studies. *Regional Innovations Journal*. 2020. № 1. P. 18–31.
165. Polianovskyi H., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Liutyi I. Digital and Technological Support of Distance Learning at Universities under COVID-19 (Case of Ukraine). *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2021. № 13(4). P. 595–613.

166. Polianovskiy H., Zatonatska T., Liutyi I. Utilization of information technologies in higher education. In 2019 IEEE International Conference on Advanced Trends in Information Theory (ATIT). 2019. IEEE. P. 349–354.
167. Population by educational attainment level. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDAT_LFSE_03__custom_4970888/default/table?lang=en (дата звернення: 16.02.23).
168. Powell W. W., Snellman K. The knowledge economy. *Annu. Rev. Sociol.* 2004. № 30. P. 199–220.
169. Pruvot E. B., Claeys-Kulik A. L., & Estermann T. Strategies for efficient funding of universities in Europe. *The European higher education area: Between critical reflections and future policies.* 2015. P. 153–168.
170. Ranking by Government Expenditures on Education. Data Commons. URL: https://datacommons.org/ranking/Amount_EconomicActivity_ExpenditureActivity_EducationExpenditure_Government_AsFractionOf_Amount_EconomicActivity_GrossDomesticProduction_Nominal/Country/europe?h=country/UKR&unit=% (дата звернення: 20.01.2023).
171. Readings B. *The university in ruins.* 1996. Harvard: Harvard University Press. P. 256.
172. Rhoten D., Calhoun C. *Knowledge matters: The public mission of the research university.* 2011. New York: Columbia University Press. P. 560.
173. Roche, C. J. *Impact assessment for development agencies: Learning to value change.* 1999. Oxfam. P. 322.
174. Rosinger K., Kelchen R., Baker D. J., Ortagus J., Lingo M. D. *State Higher Education Funding During COVID- 19: Lessons From Prior Recessions and Implications for Equity.* *AERA Open.* 2022. № 8 (1). P. 1–19.
175. Salerno C. *Financing higher education: The economics of options, trade-offs and dilemmas. The public responsibility for higher education and research.* 2005. P. 181–192.
176. Salmi J. *Student loans in an international perspective: The World Bank experience.* *LCSHD paper series.* 2003. № 1 (44). P. 1–25.

177. Salmi J., Hauptman A. M. Innovations in tertiary education financing: A comparative evaluation of allocation mechanisms. Education working paper series. 2006. P. 1–68.
178. Say J.-B. A Treatise on Political Economy. 1851. Lippincott: Grambo & Company. P. 488.
179. Schick A. Incremental budgeting in a decremental age. Policy Sciences. 1983. P. 1–25.
180. Schmoch U., Schubert T., Jansen D., Heidler R., Von Görtz R. How to use indicators to measure scientific performance: a balanced approach. Research Evaluation. 2010. № 19 (1). P. 2–18.
181. Schultz T. W. Investment in human capital. The American Economic Review. 1961. № 51. P. 1–17.
182. Smith A., Cannan E., Stigler G. J. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 1977. University of Chicago Press. P. 1152.
183. Strehl F., Reisinger S., Kalatschan M. Funding Systems and their Effects on Higher Education Systems. OECD Education Working Papers. 2007. OECD Publishing. P. 118.
184. Teichler U. Recent changes of financing higher education in Germany and their intended and unintended consequences. International Journal of Educational Development. 2018. № 58. P. 37–46.
185. Tereshchenko H., Oleinikova L. State financing of higher education as a factor of development of economics knowledge. Skhid. 2017. № 4 (150). P. 25–31.
186. Tertiary completion rate in Ukraine. UNESCO. URL: https://www.education-inequalities.org/countries/ukraine/comp_higher#ageGroups=%5B%22comp_higher_4yrs_2529%22%5D&years=%5B%222012%22%5D (дата звернення: 05.03.2023).
187. Ukraine Improving Higher Education for Results Project. Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/eng/ministerstvo/diyalnist/mizhna-rodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/svitovij-bank/udoskonalennya-vishoyi-osviti-v-ukrayini-zaradi-rezultativ> (дата звернення: 02.02.2022)

188. Ukraine Refugee Situation. UNHCR. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 13.03.2023).
189. Understanding the Methodology. QS World University Rankings. URL: <https://www.topuniversities.com/universityrankingsarticles/worlduniversityrankings/understanding-methodology-qs-world-university-rankings> (дата звернення: 23.04.2023).
190. Unemployment with advanced education. The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=UADEATPL-FR&most_recent_value_desc=true (дата звернення: 27.02.2023).
191. Unemployment with intermediate education. The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.INTM.ZS?locations=UA-DE-AT-PL-FR&most_recent_value_desc=true (дата звернення: 27.02.2023).
192. United States Economic Outlook 2001-2021. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/183843/gdp-of-the-san-francisco-bay-area/> (дата звернення: 05.07.2023).
193. University Report 2017 Executive Summary. Federal Ministry Republic of Austria Education, Science and Research. URL: <https://www.bmbwf.gv.at/dam/jcr:9bcd51ea-74d3-46ef-97cd-afdf25476d4a/Universit%C3%A4tsbericht%20E%20> (дата звернення: 26.04.23).
194. Urbanati N., Zakaras A. J. S. Mill's Political Thought: A Bicentennial Reassessment. 2007. New York: Cambridge University Press. P. 402.
195. Zhylynska O., Sitnicki M., Kukhta P. Глобальні тренди та комплементарні ефекти розвитку дослідницьких університетів світового класу. Формування ринкової економіки в Україні. 2019. № 42. С. 50–50.
196. Samoilikova A., Zhylynska O., Pal Z., Kuttor D. Business-education-science cooperation and innovation transfer for sustainable development. Marketing i menedžment innovacij. 2022. № (2), P. 220–230.
197. Global Innovation Index. World Intellectual Property Organization. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator> (дата звернення: 20.06.2023).

198. Козленко А., Жилінська О. Глобальні тенденції та особливості розвитку дослідницьких університетів в умовах кризи COVID-19. Збірник наукових праць ЛОГОС. 2021. № 1. С. 35–37. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v5.11> (дата звернення: 20.06.2023).

199. Статистичні дані основної сесії ЗНО 2022. Український центр оцінювання якості освіти. URL: <https://zno.testportal.com.ua/opendata> (дата звернення: 20.06.2023).

200. Вища освіта в умовах війни очима студентів. Школа політичної аналітики НаУКМА. URL: https://spa.ukma.edu.ua/wpcontent/uploads/2022/09/pres_090922.pdf?fbclid=IwAR1yXj20Vbqdq1mSG4WMr34MAdb56xr2uB2qluKwRfbHT9QUtgR05IVNziA (дата звернення: 20.05.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Узагальнення моделей розподілу державних коштів для ЗВО

Моделі розподілу	Коротке пояснення
<p>1. Інкрементне фінансування</p>	<p>Основна ідея інкрементного фінансування полягає у використанні фінансування попереднього року як основи для фінансування наступного року. Зазвичай при такому фінансуванні відбуваються лише незначні зміни у фінансуванні і найчастіше бюджети збільшуються за рахунок їх корегування на інфляцію.</p>
<p>2. Переговорне фінансування</p> <p>Переговорне фінансування, як правило, виділяється ЗВО у вигляді:</p>	<p>Найбільш традиційний спосіб розподілу державних коштів. При такій моделі, виділення державних коштів є предметом переговорів між урядом та ЗВО. Таке фінансування значною мірою залежить від історичних або політичних факторів. Також, як правило, сума фінансування за таким механізмом залежить від суми фінансування, отриманої в попередньому році.</p>
<p>2.1. <i>Постатейне фінансування</i></p>	<p>Це модель фінансування, за якою ЗВО планує кожну статтю витрат у своєму бюджеті. За допомогою такої моделі визначається те, скільки грошей очікується отримати і скільки можна витратити їх на кожну окрему групу витрат.</p>
<p>2.2. <i>Блок-гранти</i></p>	<p>Це модель фінансування, за якою ЗВО надається єдиний фінансовий трансферт, де внутрішнє бюджетування знаходиться під контролем ЗВО.</p>
<p>3. Фінансування на основі формули</p>	<p>Основна ідея моделі фінансування на основі формули полягає в тому, що ЗВО отримують державні кошти на основі математичної формули. Формули різняться залежно від того, які критерії використовуються при розробці формули: вхідні або вихідні.</p>
<p>3.1. <i>Формульне фінансування на основі вхідних показників (чисельність студентів та/або персоналу)</i></p>	<p>Більшість моделей формульного фінансування базуються, принаймні частково, на вхідних показниках у вигляді чисельності персоналу та/або студентів. Основна ідея тут полягає у тому, що формула фінансування використовує або чисельність студентів, або чисельність персоналу, або заробітну плату персоналу як основу для розподілу державних коштів.</p>
<p>3.2. <i>Формульне фінансування на основі вхідних показників (витрати у розрахунку на одного студента)</i></p>	<p>Це формульне фінансування, яке базується на певному показнику чисельності студентів, які навчаються в певний момент часу, помноженому на витрати у розрахунку на одного студента. Розрахунок витрат на одного студента здійснюється на основі: фактичних витрат, середніх витрат чи нормативних витрат на у розрахунку на одного студента.</p>

<ul style="list-style-type: none"> • <i>Фактичні витрати у розрахунку на одного студента</i> 	<p>Формульне фінансування, за яким формула базується на фактичних витратах у розрахунку на одного студента, про які звітує ЗВО.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Середні витрати у розрахунку на одного студента</i> 	<p>Формульне фінансування, за яким формула базується на загальносистемних середніх витратах у розрахунку на одного студента, які зазвичай розраховуються на основі агрегованих статистичних даних про витрати та чисельність зарахованих студентів.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Нормативні витрати у розрахунку на одного студента</i> 	<p>Формульне фінансування, за яким формула базується на оптимальному співвідношенні стандартизованих показників (співвідношення персоналу до студентів) для розрахунку того, якими мають бути витрати у розрахунку на одного студента, а не те, якими вони є на фактичній чи середній основі.</p>
<p>3.3. <i>Формульне фінансування на основі вихідних показників або фінансування на основі показників діяльності ЗВО</i></p>	<p>Формульне фінансування, за яким формула базується на вихідних показниках або показниках діяльності ЗВО: чисельність випускників; кількість ступенів бакалавра та магістра; кількість освітніх кредитів, отриманих студентами; кількість докторських ступенів; обсяг наукових досліджень тощо. Такі моделі орієнтовані на оцінювання ефективності діяльності ЗВО.</p>
<p>4. Фінансування на основі результатів діяльності ЗВО</p>	<p>Моделі фінансування, фокус яких зміщений на вихідні показники діяльності ЗВО, показники їх результату та впливу.</p>
<p>4.1. <i>Фінансування на основі показників діяльності ЗВО</i></p>	<p>Це формульна модель фінансування, на основі показників діяльності ЗВО: чисельність випускників; кількість ступенів бакалавра та магістра; кількість освітніх кредитів, отриманих студентами; кількість докторських ступенів; обсяг наукових досліджень тощо.</p>
<p>4.2. <i>Контракти на основі результатів діяльності ЗВО</i></p>	<p>Це двостороння угода, укладена між урядом та ЗВО. Така угода чітко визначає цілі, яких повинен досягти конкретний ЗВО, і пов'язує ці цілі з показниками діяльності ЗВО для оцінювання та контролю прогресу. На основі поставлених цілей в угоді також визначається обсяг державного фінансування, необхідний для досягнення поставлених цілей ЗВО.</p>
<p>4.3. <i>Конкурентні фонди</i></p>	<p>У рамках такої моделі ЗВО пропонується сформулювати проєктні пропозиції, які розглядаються та відбираються комітетами експертів відповідно до прозорих процедур та критеріїв. На основі сформованої пропозиції, ЗВО отримує фінансування.</p>
<p>5. Фінансування досконалості</p>	<p>Таке модель застосовується для фінансування науково-дослідницької діяльності ЗВО. За такої моделі ЗВО отримує блок-грант, який не є диференційованим або призначеним для конкретного проєкту; ЗВО або факультети мають широкую свободу у визначенні власних пріоритетів щодо витрачання цих коштів.</p>

6. Ваучери на вимогу	Це модель фінансування ЗВО, за якою державне фінансування ЗВО надходять через студентів. Студенти отримують ваучери, які можна обміняти на освітні послуги за власним вибором. Це непрямий механізм розподілу державних коштів на вищу освіту.
7. Студентські кредити	Покриття витрат на вищу освіту здійснюється за рахунок надання студентам кредитів. Існує два основні підходи до надання студентських кредитів: погашення за іпотечним типом; плани погашення кредитів, що залежать від доходу.
7.1. <i>Студентські кредити з погашенням за іпотечним типом</i>	Погашення за іпотечним типом, які є більш традиційною схемою погашення студентських кредитів, відшкодовуються на амортизованій (рівномірній) основі протягом фіксованого періоду часу з виплатою відсотків.
7.2. <i>Студентські кредити з планом погашення, що залежить від доходу</i>	Розрахунок виплат позичальників визначається як функція від суми позики та відсотка від майбутнього доходу випускників після завершення навчання. Відповідно до цього підходу, студентам надається позика з виплатами, що залежать від їх майбутнього доходу.
8. Податкові пільги	Податкові пільги надаються у формі податкового кредиту або вирахування з доходу як для поточних витрат, так і для заощаджень на майбутнє. Цілі податкових пільг: компенсація вартості навчання; сімейні пільги, надані через податкову систему.

Джерело: Побудовано автором на основі [177]

Додаток Б

Таблиця Б.1

Основні показники діяльності вищої освіти в Україні у 2010–2021 рр.

	2010/1 1	2014/1 5	2015/1 6	2016/1 7	2017/1 8	2018/1 9	2019/2 0	2020/2 1	2021/2 2
Кількість закладів – усього, од	813	664	659	657	661	652	619	644	634
у тому числі засновані на власності									
державній та комунальній	637	520	525	527	533	529	504	395 (ЗВО)	508
приватній та корпоративній	176	144	134	130	128	123	115	120 (ЗВО)	126
Чисельність студентів – усього, осіб	2 418 111	1 689 226	1 605 270	1 586 754	1 538 565	1 522 250	1 439 706	1 307 528	1 329 056
Чисельність осіб, прийнятих на навчання – усього¹	506 486	361 110	323 064	313 856	323 577	310 326	297 142	330 478	338 472
Чисельність осіб, випущених із ЗВО – усього²	636 291	484 482	447 418	386 668	421 131	412 914	383 865	443 384	337 123
Чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення ³	557	393	375	373	363	361	343	286	305

Джерело: побудовано автором за даними [13]

¹Особи, уперше прийняті до ЗВО (без тих, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)), з 2019/20 навчального року – особи, які вперше прийняті на навчання до ЗВО.

²Випущено фахівців (без урахування осіб, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня)), з 2019/20 навчального року – особи, які після отримання диплома про здобуття відповідного освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня) завершили навчання у ЗВО і залишили його.

³У розрахунку використано чисельність наявного населення: для даних за 2010/11 навчальний рік – на 01.01.2011, за 2014/15 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2015, за 2015/16 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2016, за 2016/17 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2017, за 2017/18 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2018, за 2018/19 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2019, за 2019/20 – чисельність (за оцінкою) на 01.01.2020.

*Примітка. Кількість ЗВО у розподілі на форми власності не включає заклади фахової передвищої освіти у зв'язку із відсутністю статистичних даних.

Додаток В

Динаміка складу та структури ЗВО України за типами

Таблиця В.1

I-II р. а. (ЗФПО) (коледжі, технікуми, ВПУ) у 2010-2021 рр.

	2010/11	2014/1 5	2015/1 6	2016/1 7	2017/1 8	2018/1 9	2019/2 0	2020/2 1	2021/2 2
Кількість закладів – усього, од	483	387	371	370	372	370	338	129	248
у тому числі засновані на власності									
державній та комунальній	406	323	317	318	321	320	301		
приватній та корпоративній	77	64	54	52	51	50	37		
Чисельність студентів - усього, осіб	351 444	251 271	230 110	217 322	208 601	199 926	173 585	165 631	282 301
Чисельність осіб, прийнятих на навчання – усього	125 124	69 463	63 160	60 639	59 129	53 473	47 087	53 000	99 000
Чисельність осіб, випущених із ЗВО – усього	107 416	79 090	73 390	67 987	61 230	55 499	50 246	47 000	75 000
Чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення	81	58	53	51	49	47	41		

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Таблиця В.2

III-IV р. а. (ЗВО) (університети, академії, інститути) у 2010-2021 рр.

	2010/1 1	2014/1 5	2015/1 6	2016/1 7	2017/1 8	2018/1 9	2019/2 0	2020/2 1	2021/2 2
Кількість закладів – усього, од	330	277	288	287	289	282	281	515	386
у тому числі засновані на власності									
державній та комунальній	231	197	208	209	212	209	203		
приватній	99	80	80	78	77	73	78		
Чисельність студентів - усього, осіб	2 066 667	1 437 955	1 375 160	1 369 432	1 329 964	1 322 324	1 266 121	1 141 903	1 046 743
Чисельність осіб, прийнятих на навчання – усього	381 362	291 647	259 904	253 217	264 448	256 853	250 055	277 000	239 000
Чисельність осіб, випущених із ЗВО – усього	528 875	405 392	374 028	318 681	359 901	357 415	333 619	386 000	262 000
Чисельність студентів у розрахунку на 10000 населення	476	335	322	322	314	314	302		

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Додаток Г

Таблиця Г.1

**Підготовка фахівців у ЗВО на початок 2019/20 навчального року за
галузями знань**

	Коледжі, технікуми, ВПУ	Університети, академії, інститути
	Чисельність уперше прийнятих на навчання до ЗВО	Чисельність уперше прийнятих на навчання до ЗВО
УСЬОГО, у тому числі за галузями знань:	47 087	250 055
ОСВІТА/ПЕДАГОГІКА	5 914	25 445
КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО	5 057	10 733
ГУМАНІТАРНІ НАУКИ	-	10 423
БОГОСЛОВ'Я	-	57
СОЦІАЛЬНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ	354	12 294
ЖУРНАЛІСТИКА	99	3 038
УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ	4 008	32 816
ПРАВО	1 166	17 697
БІОЛОГІЯ	-	994
ПРИРОДНИЧІ НАУКИ	132	3 736
МАТЕМАТИКА ТА СТАТИСТИКА	-	1 339
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	2 477	21 946
МЕХАНІЧНА ІНЖЕНЕРІЯ	1 559	9 222
ЕЛЕКТРИЧНА ІНЖЕНЕРІЯ	1 890	7 616
АВТОМАТИЗАЦІЯ ТА ПРИЛАДОБУДУВАННЯ	371	4 114
ХІМІЧНА ТА БІОІНЖЕНЕРІЯ	149	1 949
ЕЛЕКТРОНІКА ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ	570	3 655
ВИРОБНИЦТВО ТА ТЕХНОЛОГІЇ	2 349	9 360
АРХІТЕКТУРА ТА БУДІВНИЦТВО	2 228	7 451
АГРАРНІ НАУКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВО	2 567	10 848
ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА	186	1 894
ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я	11 152	16 227
СОЦІАЛЬНА РОБОТА	313	2 267
СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ	1 654	8 968
ВОЄННІ НАУКИ, НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА, БЕЗПЕКА ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ	-	1 050
ЦИВІЛЬНА БЕЗПЕКА	65	5 790
ТРАНСПОРТ	2 825	12 178
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ	-	1 915
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ	2	5 033

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Додаток Д

Таблиця Д.1

Чисельність студентів у ЗВО за джерелами фінансування їх навчання

	Коледжі, технікуми, училища				Університети, академії, інститути				Усього					
	2010 /11	2015 /16	2018 /19	2019 /20	2010/ 11	2015/ 16	2018/ 19	2019/ 20	2010 /11	2015/ 16	2018 /19	2019 /20	2020 /21	2021 /22
Чисельність студентів – усього, осіб у тому числі навчаються за рахунок коштів	351 444	230 110	199 926	173 585	2 066 667	1 375 160	1 322 324	1 266 121	2 418 111	1 605 270	1 522 250	1 439 706	1 30 7 528	1 32 9 056
державного бюджету	127 825	82 793	27 010	10 307	798 571	649 225	570 043	534 967	926 396	732 018	597 053	545 274	592 377	611 673
місцевих бюджетів	76 520	64 724	105 177	109 684	14 486	14 722	12 834	10 926	91 006	79 446	118 011	120 610		
юридичних осіб	250	716	25	132	8 374	9 520	6 850	2 935	8 624	10 236	6 875	3 067	715 124	717 269
фізичних осіб	146 849	81 877	67 714	53 462	1 245 236	701 693	732 597	717 293	1 392 085	783 570	800 311	770 755		
Питома вага студентів (%), які навчаються за рахунок коштів														
державного бюджету	36,3	36,0	13,5	5,9	38,6	47,2	43,1	42,3	38,3	45,6	39,2	37,9	45,3	46,0
місцевих бюджетів	21,8	28,1	52,6	63,2	0,7	1,1	1,0	0,9	3,8	4,9	7,7	8,4		
юридичних осіб	0,1	0,3	0,0	0,1	0,4	0,7	0,5	0,2	0,4	0,6	0,5	0,2	54,7	54,0
фізичних осіб	41,8	35,6	33,9	30,8	60,3	51,0	55,4	56,6	57,5	48,9	52,6	53,5		

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Додаток Е

Таблиця Е.1

Індекс рівня вищої освіти (I_r)

Рівень вищої освіти	Індекс рівня вищої освіти (I _r)
Початковий рівень (короткий цикл)	1
Перший (бакалаврський) рівень	1
Другий (магістерський) рівень	1,3
Третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий рівень)	0,8
Науковий рівень	0,5

Джерело: побудовано автором за додатками до формули розподілу видатків державного бюджету [41]

Таблиця Е.2

Індекс форми здобуття вищої освіти (I_f)

Форма здобуття освіти	Індекс форми здобуття освіти (I _f)
Денна, дуальна форма здобуття освіти	1
Заочна (дистанційна) форма здобуття освіти	0,35
Вечірня форма здобуття освіти для здобувачів освітньо-наукового/освітньо-творчого рівня	0,85

Джерело: побудовано автором за додатками до формули розподілу видатків державного бюджету [41]

Таблиця Е.3

Індекс спеціальності (I_s)

Галузь знань	Спеціальність (предметна спеціальність, спеціалізація)	Індекс спеціальності (I _s)
01 Освіта/ Педагогіка	усі спеціальності, предметні спеціальності та спеціалізації, крім 014.12 Середня освіта (Образотворче мистецтво) та 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)	1,2
01 Освіта/ Педагогіка	014.12 Середня освіта (Образотворче мистецтво)	2

01 Освіта/ Педагогіка	014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)	3
02 Культура і мистецтво	021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво, 022 Дизайн, 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 Хореографія, 026 Сценічне мистецтво	2
02 Культура і мистецтво	025 Музичне мистецтво	3
02 Культура і мистецтво	027 Музеезнавство, пам'яткознавство, 028 Менеджмент соціокультурної діяльності, 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа	1
03 Гуманітарні науки	усі спеціальності, крім 035 Філологія	1
03 Гуманітарні науки	035 Філологія	1,2
05 Соціальні та поведінкові науки	усі спеціальності	1
06 Журналістика	061 Журналістика	1
07 Управління та адміністрування	усі спеціальності	1
08 Право	081 Право	1
09 Біологія	091 Біологія	1,6
10 Природничі науки	101 Екологія, 106 Географія	1,2
10 Природничі науки	усі спеціальності, крім 101 Екологія та 106 Географія	1,6
11 Математика та статистика	усі спеціальності	1,2
12 Інформаційні технології	усі спеціальності	1,2
13 Механічна інженерія	усі спеціальності	1,6
14 Електрична інженерія	усі спеціальності	1,6
15 Автоматизація та приладобудування	усі спеціальності	1,6
16 Хімічна та біоінженерія	усі спеціальності	1,6
17 Електроніка та телекомунікації	усі спеціальності	1,6
18 Виробництво та технології	усі спеціальності	1,6
19 Архітектура та будівництво	191 Архітектура та містобудування	2

19 Архітектура та будівництво	усі спеціальності, крім 191 Архітектура та містобудування	1,6
20 Аграрні науки та продовольство	усі спеціальності	1,6
21 Ветеринарна медицина	усі спеціальності	2
22 Охорона здоров'я	221 Стоматологія, 222 Медицина, 228 Педіатрія	2,5
22 Охорона здоров'я	усі спеціальності, крім 221 Стоматологія, 222 Медицина, 228 Педіатрія	2
23 Соціальна робота	усі спеціальності	1
24 Сфера обслуговування	усі спеціальності	1
26 Цивільна безпека	усі спеціальності	1,2
27 Транспорт	усі спеціальності, крім 272 Авіаційний транспорт	1,6
27 Транспорт	272 Авіаційний транспорт	2
28 Публічне управління та адміністрування	281 Публічне управління та адміністрування	1
29 Міжнародні відносини	усі спеціальності	1,2

Джерело: побудовано автором за додатками до формули розподілу видатків державного бюджету [41]

Основні показники фінансування і діяльності окремих ЗВО

Найменування ЗВО	Регіон розташування ЗВО	Обсяг фінансування ЗВО у 2022 році (грн)	Обсяг фінансування ЗВО у 2021 році (грн)	Обсяг фінансування ЗВО у 2020 році (грн)	Обсяг фінансування стабільної діяльності ЗВО у 2022 році (грн)	Обсяг фінансування, що надається залежно від показників діяльності ЗВО у 2022 році (грн)	Фактична чисельність здобувачів вищої освіти за державним замовленням у 2022 році (грн) 01.10.2021	Розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти за державним замовленням на 01.10.2021	Показники діяльності ЗВО у 2022 році					Добуток показників діяльності	Комплексний показник діяльності закладів вищої освіти
									Показник масштабу діяльності	Показник міжнародного визнання	Показник регіональної підтримки	Показник наукової діяльності	Показник працевлаштування випускників		
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	м. Київ	1 643 256 499	1 461 263 445	1 200 691 857	1 292 951 136	350 305 363	17 910	25 805	1,50	1,10	1,00	1,40	1,00	2,31	59 609,57
Національний університет "Львівська політехніка"	м. Львів	1 127 696 887	965 537 383	746 705 212	858 704 468	268 992 419	12 903	18 322	1,50	1,10	1,03	1,40	1,05	2,50	45 772,99

Львівський національний університет імені Івана Франка	м. Львів	653 231 818	527 381 212	402 231 456	479 849 887	173 381 931	11 342	13 990	1,50	1,00	1,03	1,30	1,05	2,11	29 503,47
Національний університет біоресурсів і природокористування України	м. Київ	651 580 689	532 128 935	453 143 718	493 354 792	158 225 897	7 640	12 328	1,40	1,00	1,00	1,30	1,20	2,18	26 924,45
Національний авіаційний університет	м. Київ	566 896 284	482 899 181	394 067 908	434 411 207	132 485 077	7 742	11 261	1,40	1,00	1,00	1,30	1,10	2,00	22 544,27
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"	м. Харків	530 327 191	441 909 986	368 192 049	400 986 515	129 340 676	6 737	9 911	1,40	1,10	1,03	1,40	1,00	2,22	22 009,20
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	м. Харків	415 662 450	349 914 527	297 083 592	314 149 491	101 512 959	6 067	8 377	1,40	1,10	1,03	1,30	1,00	2,06	17 273,91
Харківський національний університет радіоелектроніки	м. Харків	322 107 623	269 181 435	207 890 245	242 852 461	79 255 162	5 578	7 794	1,20	1,00	1,03	1,40	1,00	1,73	13 486,42

Сумський державний університет	Сумська область	314 630 191	248 395 094	201 456 000	206 840 628	107 789 563	4 428	6 926	1,20	1,10	1,07	1,50	1,25	2,65	18 341,97
Ужгородський національний університет	Закарпатська область	269 294 512	242 022 315	203 580 479	200 436 244	68 858 268	4 630	7 214	1,20	1,00	1,07	1,10	1,15	1,62	11 717,24

Джерело: побудовано автором за даними [13]

Таблиця Є.2

Основні показники фінансування і діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всього студентів (контингент)	20 579,00	10 510,00	10 441,00	9 456,00	8 846,00	8 168,00	3 178,00
Сукупні надходження, тис. грн	221 010,30	174 768,70	132 905,80	140 487,10	157 474,40	174 941,80	180 641,40
Надходження спеціального фонду, тис. грн	74 891,20	54 756,80	38 542,80	40 513,70	48 626,70	54 227,70	55 464,80
Надходження від проектно-д-ті, тис. грн	5 472,10	1 301,80	2 437,70	1 291,90	2 202,90	4 120,20	3 821,20
Надходження від наукової д-ті, тис. грн	16 709,50	15 176,10	14 550,60	17 282,90	19 803,40	24 117,30	26 094,90
Активи ЗВО, тис. грн	290 851,70	177 852,90	183 221,50	187 774,10	187 490,80	183 720,10	319 983,30
Основні засоби ЗВО, тис. грн	258 929,20	155 433,90	161 614,40	162 795,50	162 752,20	161 728,50	300 266,30
Співвідношення показників спеціального фонду до загального, %	49,0	50,58	59,54	49,32	53,36	52,72	53,23

Джерело: побудовано автором за даними

Міністерство освіти і науки України

Ministry of Education and Science of Ukraine

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТSUMY STATE
UNIVERSITY

вул. Римського-Корсакова, 2, м.Суми, 40007
тел. (0542) 64-04-99, тел/факс (0542) 33-40-58
e-mail: kanc@sumdu.edu.ua
сайт: sumdu.edu.ua
код згідно з ЄДРПОУ 05408289

2, Rymsky-Korsakov st., Sumy, 40007, Ukraine,
tel.+38 (0542) 64-04-99, tel/fax +38 (0542) 33-40-58
e-mail: kanc@sumdu.edu.ua
WEB: sumdu.edu.ua
USREOU code 05408289

від 07 ВЕР 2023 20 р. № 0809 На _____ від _____

ДОВІДКА

про використання рекомендацій, що містяться у дисертації
Поляновського Гліба Аркадійовича
на тему: «Трансформація моделі фінансування закладів вищої освіти в
Україні»

Результати наукових досліджень за темою дисертації Поляновського Гліба Аркадійовича можуть використані Сумським державним університетом під час складання та формування бюджету університету на 2024 рік, застосовуючи запропонований у роботі підхід до аналізу особливостей фінансування закладів вищої освіти в Україні за допомогою показників їхньої діяльності, які використовуються у формульній моделі фінансування, та впливу цих показників на обсяг фінансових надходжень, а також науково-аналітичний інструментарій щодо аналізу стану фінансування вищої освіти в Україні за допомогою побудованої структури показників, які групуються в три категорії: вхідні індикатори, індикатори участі та прогресу, індикатори вихідні, результату та впливу.

Запропоновані здобувачем рекомендації мають практичне значення у контексті формування дохідної частини кошторису університету, удосконалення управління фінансовими ресурсами та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів університету. Чітке розуміння впливу показників діяльності університету на обсяг

127042

фінансування дає можливість покращити фінансове забезпечення університету та забезпечити його стале та ефективне функціонування.

Проректор з науково-педагогічної роботи,
професор,
доктор економічних наук

Володимир КАСЬЯНЕНКО

07 вересня 2023 року

ДОВІДКА
про використання рекомендацій, що містяться у дисертації
Поляновського Гліба Аркадійовича
на тему: «Трансформація моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні»

Видана здобувачеві ступеня доктора філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка ПОЛЯНОВСЬКОМУ Глібу Аркадійовичу, про те, що запропоновані у роботі теоретико-методологічні підходи до визначення сутності процесу фінансування закладів вищої освіти, який включає два рівні (макрорівень та мікрорівень), а також практику еволюції організаційно-інституційних засад моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні, що визначило основні етапи та цілі її трансформації у контексті євроінтеграційних процесів, можуть бути використані Міністерством фінансів України під час удосконалення нормативно-правової й методологічної бази формування та виконання бюджетів закладів вищої освіти та Міністерством освіти і науки України як головним розпорядником бюджетних асигнувань для забезпечення сталого та ефективного фінансування вищої освіти.

Заступник Міністра фінансів України

20.09.2023

Роман СРМОЛИЧЕВ

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

MINISTRY
OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

TARAS SHEVCHENKO
NATIONAL UNIVERSITY
OF KYIV

вул. Володимирська, 64/13
м. Київ, 01601, Україна

Тел.: +38 (044) 239-33-33
E-mail: office@knu.ua
Web: https://www.knu.ua

64/13 Volodymyrska St,
Kyiv, 01601, Ukraine

28.09.2023 № 04/225

На № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор проректор

Володимир ІЛЬЧЕНКО

ДОВІДКА

про використання рекомендацій, що містяться у дисертації
Поляновського Гліба Аркадійовича
на тему: «Трансформація моделі фінансування закладів вищої освіти в
Україні»

Видана здобувачеві ступеня доктора філософії кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського національного університету імені Тараса Шевченка Поляновському Глібу Аркадійовичу, про те, що запропоновані у дисертаційній роботі практичні рекомендації трансформації моделі фінансування закладів вищої освіти в Україні та науково-аналітичний інструментарій щодо аналізу сучасного стану фінансування вищої освіти в Україні за допомогою побудованої структури показників можуть бути використані планово-фінансовим відділом Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час перспективного та оперативного планування фінансової діяльності університету і складання та формування бюджету задля підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами університету.

Проректор
з науково-педагогічної роботи
(фінансово-економічні питання)

Ольга БІЛЯВСЬКА

Начальник ПФВ

Ірина ДЬОЛОГ